

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
SOCIĀLO PĒTĪJUMU INSTITŪTS

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTES
STARPTAUTISKO ZINĀTNISKO KONFERENČU
RAKSTU KRĀJUMS

Starptautiskās zinātniskās konferences
*“Eiropas integrācijas sociālā un ekonomiskā dimensija:
problēmas, risinājumi, perspektīvas”* materiāli
(2011. gada 3.–5. novembris)

IV DAĻA. PSIHOLOĢIJAS AKTUALITĀTES

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL
SCIENTIFIC CONFERENCES OF
FACULTY OF SOCIAL SCIENCES OF
DAUGAVPILS UNIVERSITY

The materials of the International Scientific Conference
*“Social and Economic Dimension of European
Integration: problems, solutions, perspectives”*
(3rd–5th November, 2011)

PART IV. ISSUES OF PSYCHOLOGY

~ DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS “SAULE” ~

2012

Apstiprināts DU SZF Sociālo pētījumu institūta Zinātniskās padomes sēdē 2012. gada 3. septembrī, protokols Nr. 6.

Meņšikovs V. (zin. red.) *Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes starptautisko zinātnisko konferenču rakstu krājums. Starptautiskās zinātniskās konferences "Eiropas integrācijas sociālā un ekonomiskā dimensija: problēmas, risinājumi, perspektīvas" materiāli. IV daļa. Psiholoģijas aktualitātes*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2012. 122 lpp.

Rakstu krājuma redakcijas kolēģija:

Prof., Dr. sc. soc. **V. Meņšikovs** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskais redaktors

Asoc. prof., Dr. oec. **E. Jermolajeva** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietniece

Asoc. prof., Dr. iur. **A. Baikovs** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietnieks (tiesību zinātne)

Prof., Dr. hab. paed., Dr. habil. psych **A. Vorobjovs** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietnieks (sociālā psiholoģija)

Doc., Dr. phil. **L. Gorbaceviča** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietniece (socioloģija)

Doc., Dr. oec. **J. Stašāne** (Daugavpils Universitāte, Latvija) (ekonomika)

Prof., Dr. oec. **M. Kvarchelya** (Ekonomikas institūts, Gruzija)

Prof., Dr. sc. soc. **G. Sokolova** (Socioloģijas institūts, Nacionālā Zinātņu akadēmija, Baltkrievija)

Prof., Dr. sc. soc. **M.J. Schouten** (Koviljas Universitāte, Portugāle)

Recenzenti:

Prof., Dr. habil. psych., Dr. Ped. **Danguole Beresneviciene** (Viļņas Universitāte, Lietuva)

Asoc. prof., Dr. psych. **A. Ruža** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Pētniece, Dr. psych. **M. Ņesterova** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Rakstu krājumā iekļauti Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes starptautiskās zinātniskās konferences (2011. gada 3.–5. novembris) materiāli: augstskolas zinātnieku, doktorantu, kā arī citu Latvijas un ārzemju sadarbības augstskolu zinātniskie raksti psiholoģijas nozarē.

Par rakstos atspoguļotajiem faktiem, viedokļiem un terminoloģiju atbild rakstu autori.

Ir iekļauts datu bāzē: / Included in the database: / Включён в базу данных:

GENIS SocioGuide <http://www.cee-socialscience.net/journals/index.asp?stock=journals&select=Latvia&slice=1#11474>

SATURS

<i>A. Dombrovskis</i> (Latvija) Studentu feministisko identitātes iezīmju izpēte, izmantojot naratīvo pētniecības metodi	5
<i>L. Brokāne</i> (Latvija) Etniskās pašidentitātes saglabāšana multietniskā vidē	14
<i>D. Oļukalne</i> (Latvija), <i>M. Vidnere</i> (Latvija) Tolerances izpēte sadarbības procesā	24
<i>J. Šaplavska</i> (Latvija), <i>I. Plotka</i> (Latvija) Pētījums par sakarību starp pedagogu dzīves izturību un stresu darba vietā Rīgas vispārizglītojošo skolu skolotājiem	34
<i>A. Lasmane</i> (Latvija), <i>S. Blumberga</i> (Latvija) Latvijas veiksmīgu un mazāk veiksmīgu uzņēmumu vadītāju apmierinātība ar dzīvi un darba kontroles lokuss	41
<i>I. Plotka</i> (Latvija), <i>D. Igoņins</i> (Latvija), <i>Ņ. Blūmenau</i> (Latvija), <i>L. Šīmane</i> (Latvija) Etnisko attieksmju mērījumu epizodiskie un semantiskie aspekti ar neapzinātā emocionālā praiminga procedūras izmantošanu	47
<i>S. Mihailova</i> (Latvija) Izpratne par naudu latviešu sabiedrībā: psiholoģisks skatījums	55
<i>S. Vorone</i> (Latvija) Latvijas studentu psihosociālās labklājības dimensijas	65
<i>S. Blumberga</i> (Latvija) Augstskolu studentu uztvertā docētāju epistēmiskā autoritāte un pašāvēība epistēmiskai autoritātei	76
<i>T. Воронаева</i> (Украина) Особенности развития национальной и европейской идентичности граждан Украины (1991–2011 гг.)	83
<i>M. Ņesterova</i> (Latvija) Ieslodzīto ticība taisnīgai pasaulei genderatšķirību kontekstā	92
<i>V. Raščevskis</i> (Latvija), <i>A. Vorobjovs</i> (Latvija) Jauniešu no mono un multikultūras ģimenēm etniskās identitātes izteiktības ietekmes uz etnisko stereotipu saturu	107
Ziņas par autoriem	121

STUDENTU FEMINISTISKO IDENTITĀTES IEZĪMJU IZPĒTE, IZMANTOJOT NARATĪVO PĒTNIECĪBAS METODI

Pētījuma mērķis ir izpētīt un salīdzināt augstskolas pirmā kursa studentu – sieviešu un vīriešu nākotnes sapņus un cerību tendences, analizējot dzimumatšķirības un sieviešu sapņus un cerību īpatnības feminisma teoriju kontekstā.

Pētījuma izlasi veido 15 Latvijas augstskolas pirmā kursa vīrieši un 15 pirmā kursa sievietes. Izlases dalībnieki studē ekonomikas un vadībzinātņu programmā. Pētījumā izmantota Naratīvā datu vākšanas metode, kad jauniešus lūdz uzrakstīt par saviem nākotnes sapņiem un cerībām. Iegūtie dati analizēti izmantojot tematiskās kontentanalīzes metodi.

Pētījuma rezultātā iegūti un analizēti dati par raksturīgām tendencēm studentu vīriešu un studentu sieviešu sapņos un cerībās par savu nākotni. Šīs tendences un to atšķirības analizētas, izmantojot feminisma teorijas.

Pētījuma praktiskā nozīme ir tā, ka Latvijā nav veikta šādi kvalitatīva rakstura pētījumi par augstskolu studentu nākotnes sapņiem un cerībām. Dotais pētījums veido empirisko datu pamatu, ko var izmantot, izstrādājot pētījuma dizainu kvantitatīvam pētījumam par pirmā kursa studentu feministisko identitāti.

Atslēgas vārdi: augstskolas studenti, dzimumatšķirības, naratīvā metode, kontentanalīze, feminisms.

Vēsturiski vīriešu un sieviešu lomas bija stingri definētas patriarhālā vai matriarhālā ģimenes modelī. Froms (Фромм 1994, c. 162.; Фромм 1988) norāda, ka cilvēkam ir dabiska vēlme tiekties uz mātes klēpi, kas ir zināma un droša vide un tas ir matriarhālās sistēmas raksturojums. Bet tajā pašā laikā viņš norāda, ka matriarhālās sistēma bloķē vīrieša individualitātes un prāta attīstību. Patriarhālā modelī vadošā un noteicošā loma ir vīrietim. Jau Svētajos rakstos sacīts: “Sievai Viņš sacīja: “Vairodamas Es vairošu tavus grūtumus un tavas nopūtas, kad tu kļūsi māte. Sāpēs tev būs bērnus dzemdēt, un tava iegriba būs pēc tava vīra, bet viņam būs valdīt pār tevi” (Bībele 1991, 7. lpp). Šobrīd sabiedrībā notiek šo robežu šķīdināšana un feministiskās kustības pārstāvji cīnās par genderu līdztiesību un vienlīdzību visās dzīves jomās. Feministiskā kustība sabiedrībā ieņem arvien lielāku sociālo lomu, ietekmējot sabiedriski ekonomiskos, politiskos un citus sabiedrības procesus, sociālās institūcijas. L. Ožigova (Ожигова 2006., c. 98., п.р. Клещиной 2009) norāda uz feministiskās

teorijas izcelsmes ideju, ka tieši šīs teorijas pamatā ir ideja par atteikšanos no bipolaritātes izpratnē par cilvēku kā bioloģisku vai sociālu kategoriju.

Latvijā nav šādu kvalitatīvo pētījumu par vīriešu un sieviešu identitātes pazīmju salīdzinājumiem feministiskās identitātes kontekstā.

Jau Z. Freids sāka analizēt to, kas nosaka feministiskās identitātes attīstību un šīs sociālās identitātes pazīmju raksturojumu (Фрейд 1990, c. 33.; Фрейд 1990, c. 384).

Tiek meklētas metodes kā identificēt feministisko identitāti. Kā viena no metodēm identitātes pazīmju raksturošanai tiek izmantots naratīvs.

Sapņos, ko sapņo sievietes un vīrieši, pastāv zināmas atšķirības. Levinsons (1990) norāda, ka sapņi ieņem centrālo vietu dzīvē. Vīriešiem nākotnes sapņi ir pamatā saistīti ar darbu, bet sieviešu sapņi ir daudzveidīgāki, ietverot karjeru un precības. Un tikai nedaudzām mājsaimniecēm bija vienvirziena sapnis: visu brīvo laiku viņas vēlējās veltīt sievas un mātes pienākumu pildīšanai, tāpat kā to darīja viņu mātes.

Sapņi un cerības ir kļuvuši par daudzu pētnieku izpētes objektu, lai pētītu identitātes jautājumus. Makadams (McAdams 1993) un Vittija (Whitty 2002, p. 211–226) uzskata, ka sapņi un cerības veido sevis izpratni tagadnē no faktiem, kas bijuši pagātnē un no cerībām par sevi, sevis identitāti nākotnē. Tāpat viņi norāda, ka atmiņas par pagātni un cerības par nākotni nav fiksētas, tās ir mainīgas laikā. Vittija (Whitty 2002, p. 211–226) uzskata, ka identitāte ir dzīvesstāsts. Viņa ir veikusi pētījumus par nākotnes sapņu un cerību atšķirībām starp dažādām vecuma un gendera grupām, izmantojot naratīvo metodi.

Šajā pētījumā ir salīdzinātas studentu nākotnes sapņu un cerību kopīgās un atšķirīgās pazīmes, analizējot Vittijas (Whitty 2002. p. 211–226) pētījuma rezultātu kontekstā.

Pētījuma jautājumi:

1. Vai pastāv atšķirība starp Latvijas augstskolu pirmā kursa studentu vīriešu un sieviešu nākotnes sapņiem un cerībām?
2. Kādas izdalītās sieviešu nākotnes sapņu tēmas atspoguļo norādes uz sieviešu iespējamo feministisko identitāti?

Metode: Instrumenti, procedūra un datu analīze

Pētījumā izmantota naratīvā pētījuma metode un datu apstrāde veikta ar tematiskās kontentanalīzes metodi, izmantojot arī tematu biežumu kvantitatīvu salīdzinājumu. Pētījumā iesaistītajiem studentiem tika izdalītas aptaujas lapas, kurās bija jāaizpilda sociāldemogrāfiskie dati un,

pēc iepazīšanās ar instrukciju par naratīvo metodi, jāuzraksta par saviem sapņiem un cerībām, kā viņi redz savu dzīvi pēc 10 gadiem. Studenti tika lūgti rakstīt, ievērojot 3 personas formu “Viņš; Viņa”. Rakstīšanai tika atvēlētas 40 minūtes, savā stāstījumā iekļaujot visas sīkās stāstījuma detaļas.

Iegūtie stāstījuma teksti analizēti pēc kontentanalīzes metodes (Kropļijs, Raščevska 2004, 120. lpp.), reducējot no teksta izdalītās satura vienības uz kategorijām par studentu sapņiem un cerībām nākotnē. Iegūtās sapņu un nākotnes mērķu satura kategorijas tika apvienotas tēmās, kas tika salīdzinātas starp dzimumu grupām.

Izlase

Pētījuma izlasi veido 15 sievietes un 15 vīrieši. Tie ir pirmā kursa studenti no divām Latvijas augstskolām. Pētījuma izlases dalībnieku atlase bija pēc brīvprātīgas izvēles piedalīties šajā pētījumā. Pētāmie studē fizioterapeitu un tūrisma menedžmenta specialitātēs. Vīriešu un sieviešu sadalījums pēc apgūstamajām specialitātēm līdzīgs. 87% dalībnieku ir vecumā no 19 līdz 20 gadiem. 77% dalībnieku uz pētījuma brīdi bija neprecēti, bet 7% dalībnieku bija precēti. 40% dalībnieku dzīvo kopā ar vecākiem. 33% no dalībniekiem ir vienīgie bērni ģimenē, bet 67% dalībniekiem ir brālis vai māsa. 100% visiem pētījuma dalībniekiem šī ir pirmā augstākā izglītība. Un tikai vienam dalībniekam uz pētījuma laiku bija jau bērni.

Rezultāti un diskusija

Apkopojot iegūtās sapņu un nākotnes cerības pēc tematiskās kontentanalīzes metodes, sākumā tika izdalītas 37 sapņu un cerību kategorijas, kuras tālāk tika apvienotas tēmās. Rezultātā tika izdalītas 12 sapņu un cerību tēmas: finanses (N=30); ģimene, partnerattiecības (N=30); karjera (N=28); sociāli aktīva dzīve (N=27); rūpes par vājākajiem (N=17); ceļošana (N=16); sportiski aktīva dzīve (N=11); vēlēšanās nomainīt valsti – doties uz dzīvi citā valstī (N=8); laba veselība (N=8); brīvība (N=5); drošība (N=4); reliģija (N=2). Tālāk pētnieks salīdzinās Vittijas pētījumā iegūtās sapņu un cerību tēmas ar šajā pētījumā izdalītajām tēmām.

Savā pētījumā Vittija (Whitty 2002, p. 211–226) izdalījusi sekojošas nākotnes sapņu, cerību un mērķu tēmas, kuras uzrādītas kā svarīgās: Profesionālisms (profesionālā karjera) (N=264 jeb 94.3%). Šajā pētījumā ieguvu rezultātu, ka tēma karjerisms (profesionālisms) (N=28, jeb 93%,

kur $N_{\text{siev.}}=15$, jeb 100%; $N_{\text{vir.}}=13$, jeb 87%) Tēma “finanses” arī ir iegūti līdzīgi rezultāti Vittija ($N=206$, jeb 73.6%), šajā pētījumā finanses kā svarīgu tēmu uzrādīja ($N=30$, jeb 100%, kur $N_{\text{siev.}}=15$, jeb 100%; $N_{\text{vir.}}=14$, jeb 93%). Vittija (Whitty 2002, p. 211–226) norāda pārējās aktuālās izdalītās tēmas: romantiskas attiecības, vecāku loma/ bērni, ceļošana, brīvais laiks, draudzība, vecāki/brāļi un māsas, reliģiozitāte, politika. Šīs sapņu tēmas, kā arī dažas papildus tēmas (ar citiem nosaukumiem, bet to pašu jēgas būtību) ir izdalītas arī šajā pētījumā: valsts maiņa, ģimene un partnerattiecības, laba veselība, ceļojumi, sociāli aktīva dzīve, rūpes par vājākajiem, reliģija, sports, drošība, brīvība.

Iegūtie rezultāti tika analizēti par pamatu izmantojot šādas feminis-tiskās teorijas:

1. Liberālais feminisms: virziena pārstāvji vēlas sasniegt vīriešu un sieviešu vienlīdzību ar politisku un juridisku reformu palīdzību. Tas ir individuālistisks feminisms, kura centrā ir sievietes pašas spēja ar savu rīcību un izvēlēm pierādīt un uzturēt savu vienlīdzību (Ахмедшина и др. 2000, с. 47–61; Клещина 2009, с. 103).
2. Sociālistiskais feminisms: virziena pārstāvji uzskata, un to norāda arī Lindsejs (Lindsey 1990. П.р. Клещина 2009. с. 103–104), ka gan patriarhāts, gan šķiru sistēma ir primāras apspiestības. Tās neizsaka un neizskaidro viena otru. Sociālistiskais feminisms sakņojas Marksisma vēsturiskajā pieejā, kas meklēja sieviešu apspiešanas cēloņus un struktūru, it īpaši pievērsoties dzimumu – klašu struktūrai, ģimenei un hierarhistiskajai darba dalīšanai atkarībā no dzimuma (Ахмедшина и др. 2000, с. 47–61; Клещина 2009, с. 104).
3. Psihoanalītiskais feminisms: virziens attīstījās no Z. Freida teorijām par cilvēka un seksualitātes attīstību sākot no bērna vecuma. Teorijā par libido, kas ir katram, gan sievietei, gan vīrietim. Freids norādīja, ka dažādās attīstības stadijās gan zēniem, gan meitenēm ir kompleksi, respektīvi, zēniem – Edipa komplekss un meitenēm – Elektras komplekss. Tomēr gan zēniem, gan meitenēm ir kastrācijas komplekss. Pēc Freida domām – meitene atklājot, ka viņai nav peņa, to traktē ne par labu sev – viņa uzskata, ka ir traumatizēta, sodīta un, ka pie tā vainīga viņas māte. Tā meitenēm kastrācijas komplekss iegūst divainu formu – “skaudība pret peni”, kas pakļauj sievieti visu mūžu izjust nepilnvērtību (Ахмедшина и др. 2000, с. 47–61).

Psihoanalītiskajā feminismā lielu ieguldījumu deva Žaka Lankana teorija par fallu kā varas simbolu, nevis dzimumlocekli. Pēc falla vienlīdz tiecas gan sievietes, gan vīrieši un tas pilnībā, kā varas simbols, nav sa-

sniedzams ne vieniem, ne otriem. Viņš arī norāda, ka bērna identifikācija notiek tikai sākot ar to brīdi, kad bērns sāk apzināti skatīties spogulī (Ахмедшина и др. 2000, с. 47–61).

Kā redzams no augstāk aplūkotajiem feminisma virzieniem, tad katra sieviete, kura vēlas cīnīties par kādu mērķi sieviešu apspiešanā vai nevienlīdzīgās tiesībās, var sev piemeklēt atbilstošāko virzienu un identificēties ar šo grupu. Izveidot savu sociālo identitāti – feministe (Hogg & Abrams, 2009).

Šajā pētījumā iegūtajās sapņu un cerību tēmās nav būtiskas atšķirības starp karjerismu, finansēm, sociāli aktīvu dzīvi sievietēm un vīriešiem. Šīs tēmas arī raksturo feministiskās identitātes pazīmes saskaņā ar psihoanalītisko, sociālistisko un liberālistisko feminisma teoriju. Būtiski, ka puse pētījuma dalībnieku, tai skaitā sievietes, iegūst izglītību fizioterapeita specialitātē, kas ir pakalpojuma sniedzēju specialitāte. Otra pētījuma dalībnieku puse iegūst tūrisma menedžera specialitāti, kas jau liecina par virzību uz vadītāja (menedžera) identitāti un tieksmi uz karjerismu.

Kā norāda Iljins (2010), tad šodienas problēma, ir sieviešu vēlme profesionāli pašrealizēties un mātes lomu atstāt otrajā vietā. Kā sekas šādai izvēlei ir daudzu sieviešu vientulība ģimenes dzīvē, vai pat viņas vispār neizveido ģimeni. Un šo vēlmi var pielīdzināt patriarhāliem arhetipiem, kad sieviete visās jomās pielīdzinās vīriešiem, to arī uzskata par feministiskās identitātes pazīmi. Šīs iezīmes vērojamas vīriešu un sieviešu kopējās nākotnes sapņu un cerību kategorijās (tab. Nr. 1). Pie līdzīga secinājuma ir nonākuši arī zinātnieki Valdecs un Guteks (1987). Viņi atklāja, ka sievietes vadītājas daudz biežāk ir neprecētas, nekā sievietes, kas neieņem vadošu darbu. Pie tam, jo sievietei augstāks ieņemamais amats un, jo augstāku kvalifikāciju tas pieprasa, jo augstāks ir to sieviešu skaits grupā, kurām nav bērnu un ļoti maz ir tādu sieviešu, kurām ir vairāk par vienu bērnu.

1. tabula
Kopīgais sieviešu un vīriešu sapņu un cerību kategorijās (%)

Nākotnes sapņu un cerību kategorijas	Siev. N=15	Siev. (%)	Vir. N=15	Vir. (%)
1	2	3	4	5
Izglītības karjera	9	60	8	53
Profesionālā karjera	11	73	12	80
Personības izaugsme/ES tēls	8	53	6	40
Bērni/laimīgi bērni	14	93	13	87

1	2	3	4	5
Finansiālā labklājība/savs bizness	15	100	14	93
Laimīga ģimene/ģimene	13	87	13	87
Vīrs/sieva sniegs morālu/fin. atbalstu	4	27	3	20
Sociālie kontakti ar draugiem u.c.	12	80	13	87
Sociālā atzinība	6	40	6	40
Pašrealizācija/sociāli aktīva dzīve	5	33	4	27
Turpināšu vecāku ģimenes modeli	1	7	1	7
Vēlme vadīt, izriktot citus	2	13	1	7
Saņems vecāku atbalstu	2	13	2	13

Iļjina (2010), teikto par sieviešu prioritāti būt mātei vai izcilai karjeras sievietei apstiprina tas, ka analizējot iegūtā naratīva pirmējās satura vienības un tās kategorizējot, tika izdalītas šādas pētījuma dalībnieču feministiskās identitātes raksturojošās kategorijas, ar kurām viņas atšķirās no vīriešiem (tab. Nr. 2).

2. tabula

Atšķirīgais sieviešu un vīriešu sapņu un cerību kategorijās (%)

Nākotnes sapņu un cerību kategorijas	Siev. N=15	Siev. (%)	Vīr. N=15	Vīr. (%)
Pats/i nodrošina savu nākotni finansiāli	7	47	2	13
Materiāli nodrošināt savu ģimeni	2	13	5	33
Dosies prom no Latvijas	2	13	6	40
Būšu mīlošs, laba(s) vīrs/sieva	6	40	2	13
Biznesā kā mājās	4	27	1	7
Visu sasniedz pati/mērķtiecīgs	8	53	3	20
Cīnīsies pret vardarbību	1	7	0	0
Vispirms bizness tad laulība	4	27	0	0
Laimi dod bizness	2	13	0	0
Vīrs atbild par naudu, ģimenes galva	6	40	3	20
Sports	1	7	10	67
Brīvība	0	0	5	33

Analizējot atšķirības starp sieviešu un vīriešu sapņu un cerību kategorijām (skat. 2. tab), ir novērojamas atšķirības šādās kategorijās, kas liecina par sieviešu feministiskām iezīmēm: pati nodrošināšu savu finansiālo nākotni ($N_{siev.}=7$, jeb 47%); vispirms izveidošu savu biznesu, tad precēšos ($N_{siev.}=4$, jeb 27%); materiāli nodrošināšu savu ģimeni ($N_{siev.}=2$, jeb 13%);

cīnīšos pret vardarbību ($N_{siev.}=1$, jeb 7%), palīdzēšu apspiestajiem ($N_{siev.}=1$, jeb 7%); laimi dzīvē dod bizness ($N_{siev.}=2$, jeb 13%).

Nobeigums un secinājumi

Pētot studentu sapņus un cerības ar naratīvo metodi, var atklāt viņu sociālās identitātes iezīmes. Šis pētījums atklāj Latvijas augstskolās studējošo sieviešu feministiskās identitātes iezīmes. Veicot pētījumu, tika iegūtas atbildes uz pētījuma jautājumiem. Interesanti, ka izdalītās sapņu un cerību tēmas ir ļoti līdzīgas Vittijas pētījumā izdalītajām tēmām. Pētījuma rezultātā var izdarīt šādus secinājumus:

1. Atbildot uz pirmo pētījuma jautājumu, var secināt, ka, apvienojot pirmā kursa sieviešu un vīriešu nākotnes sapņus un cerības tēmās, atšķirības starp vīriešu un sieviešu sapņiem izlīdzinās un jo lielākās tēmās kategorijas tiek klasificētas, jo atšķirības starp vīriešiem un sievietēm samazinās un otrādi, jo detalizētāki pēta katru dalībnieka naratīvu, jo atšķirības starp sieviešu un vīriešu sapņiem un cerībām palielinās.
2. Atbildot uz otro pētījuma jautājumu, tika analizēti pirmā kursa sieviešu un vīriešu nākotnes sapņi un cerības, iegūtie rezultāti ļauj secināt, ka izdalīto kategoriju līmenī studentēm novērojamas feministiskās identitātes iezīmes. Visspilgtāk izteiktās feministiskās iezīmes ir: karjera darbā – kļūt par vadītāju; finansiālā neatkarība un labklājība – savs bizness; visu sasniegs pati; vispirms izveidos savu biznesu un tikai pēc tam veidos ģimeni; materiāli nodrošināt savu ģimeni; cīnīties pret vardarbību; iegūt sociālo (sabiedrības) atzinību.
3. Pētījumu vajadzētu turpināt un analizēt iegūtās feministiskās identitātes pazīmes, izmantojot arī citas feminisma teorijas un izpētīt, kāda sakarība pastāv starp feministiskās identitātes pazīmēm un ģimenes vidi, kurā augušas studentes.
4. Naratīvā pētniecības metode par pētāmo sapņiem un cerībām nākotnē un iegūto datu analīze ar tematiskās kontentanalīzes metodi, veiksmīgi atklāj pētāmo personības identitātes iezīmes.
5. Īpašu sociāli demogrāfisku uzmanību izraisa fakts, ka gandrīz trešā daļa ($N_i=8$ no $N_{kop}=30$, jeb 27%) no aptaujajajiem pēc studiju pabeigšanas vēlas aizceļot no dzimtenes Latvijas uz dzīvi citā valstī.

Библиографijа

- Bible (1991). United Bible Societies.
- Hogg M.A., Abrams D. (2009). *Intergroup Behavior and Social Identity*. The SAGE Handbook of Social Psychology. 2003. SAGE Publications. 28. Sep. 2009., <http://sage-ereference.com/hdbk_socpsych/article_n15.html>, DOI: 10.4135/978-1-84860-822-1. n. 15.
- Kropļijs A., Rašēvska M. (2004). *Kvalitatīvās pētniecības metodes sociālajās zinātnēs*. Rīga: Raka.
- Levinson D.J., (1990). The seasons of a women's life: Implications for women and men // Presented at 98th annual convention of the American Psychological association. Boston.
- McAdams D.P. (1993). *Stories we live by: Personal myths and the making of the self*. New York: Morrow.
- McAdams D.P. (1996). Personality, modernity and the storied self: A contemporary framework for studying persons. *Psychological Inquiry*, 7, 295–321.
- Valdez R.L., Gutek B.A. (1987). Family roles: A help or hindrance for working women? // B.A. Gutek, L. Larwood (eds.). *Women's career development*. Beverly Hills: Sage.
- Whitty M. (2002). Possible Selves: An Exploration of the Utility of a Narrative Approach. *An International Journal of Theory and Research*, 2(3), pp. 211–228.
- Ахмедшина Ф., Шнырова О., Школьников И. (2001). *Основные направления феминистской теории*. Picejamas: <http://www.undp.uz/en/download/index.php?type=publication&id=75&parent=1851&doc=8577> (skat. 15.12.2011.).
- Ильин Е.П., (2010). *Пол и гендер*. Москва: Питер.
- Клещина И.С. (2009). *Гендерная психология*. Москва: Питер.
- Фрейд З. (1990). *Массовая психология и анализ человеческого "Я"*. Москва: Московский Рабочий.
- Фрейд З. (1989). *Введение в психоанализ*. Москва: Наука.
- Фромм Э. (1994). *Анатомия человеческой деструктивности*. Москва: АСТ.
- Фромм Э. (1988). Ситуация человека. Ключ к гуманистическому психоанализу. *Проблема человека в западной философии*. Москва: АСТ.

An Examination of the Elements of Feminist Identity in Students, Making Use of Narrative Research Method

Summary

The aim of this study is to examine and compare trends which relate to the future hopes and dreams of first-year students at higher education institutions, looking both at women and at men so as to analyse gender differences and the specifics of female hopes and dreams in the context of the theory of feminism.

The cohort was made up of 15 first-year men and 15 first-year women who were all studying economics and management. The narrative data collection method was utilised. The young people were asked to write texts about their future hopes and dreams. The data were analysed on the basis of the thematic content analysis method.

The data that were extracted and analysed from the study speak to characteristic trends related to the hopes and dreams which male and female students have about their future. The trends and differences among them were analysed on the basis of the theory of feminism.

The practical importance of this study relates to the fact that no qualitative research of this type has been conducted in Latvia in the area of the hopes and dreams of university students. This study provides a foundation of economic data which can be used to design a quantitative study related to the feminist identity of female first-year students.

Key words: higher education students, gender differences, narrative method, content analysis, feminism.

ETNISKĀS PAŠIDENTITĀTES SAGLABĀŠANA MULTIETNISKĀ VIDĒ

Raksts satur dažādas zinātniskās atziņas, kas izskaidro etniskās identitātes saglabāšanas nozīmi, kas tiks analizēta no diviem aspektiem. Pirmais aspekts raksturo personisko etnisko identitāti un otrais – kolektīvo (kopienas) etnisko identitāti.

Mūsdienu sociālās psiholoģija tiek risināta tāda problēma, kā personiskās un kolektīvās identitātes saskaņotība un tiek uzskatīts kā abas identitātes papildina viena otru. Domājot par mūsu sabiedrības attīstību multietniskuma apstākļos, kur minētā jautājumu izpēte ir aktuāla ne tikai latviešiem, bet arī citām etniskām kopienām Latvijā, nacionālās identitātes kontekstā, kas paredz kultūru plurālismu kā vienu no būtiskākajiem sociālās ilgtspējas komponentiem. Apzinoties, ka Latvija arī nākotnē attīstīsies kā polietniska valsts, ir nepieciešams novērtēt līdzšinējās etnopolitikas atbalsta programmas, atklājot to ietekmi arī uz etnisko identitāšu veidošanos, saglabāšanas un attīstības stratēģijām.

Atslēgas vārdi: etniskā pašidentitāte, multietniskums.

Etniskas identitātes saglabāšana tiek determinēta kā dzīves pieredze un apstākļi, kuru nosaka arī reģionālā specifika un to sabiedrības etniskais sastāvs, sociāli ekonomiskās, politiskās, vēsturiskās un kultūras reģionālās īpatnības. Nacionālā un etniskā identitātes ietver ne tikai politiskās, bet arī kultūrvēsturiskās iezīmes, jo tajā atspoguļojas izmaiņas sabiedrībā un pēc šīm izmaiņām spriež par sabiedrības attīstību kopumā. Tai pašā laikā identitāte mainīgums veicina cilvēkus uz orientēšanos un mobilizāciju, kas kļūst par nozīmīgu sociālo resursu (*Национально-гражданские идентичности под ред Л. Дробизевой, Е. Головаха. Киев, 2007*).

Konceptuāli raksturojot etnisko identitāti var izdalīt šādus apzināšanas līmeņus: pirmais līmenis – elementārā grupas piederības apzināšanās, kas nosaukta par “empātisku identitāti” (*empathion identification*), otrais līmenis – ideoloģijas veidošana (*ideology formation*), kas saistīts ar grupas izcelsmi, tās kultūras un vēsturisko mantojumu – uz tās pamata notiek hierarhiskā grupas identifikācija; un pēdējais līmenis ir priekšstatu veidošana par reālajām iespējām (*conception of means*) (Phinney, Horenszyk, Liebkind, Veger 2001).

Etniskās identitātes saglabāšana ir sarežģīts process, jo tas norit mijiedarbībā ar sociāli kulturālo vidi. Etniskās piederības jūtas, attieksme

pret savu etnicitāti veidojas, balstoties uz indivīda zināšanām par savu etnisko kopieni, tās vēsturi, kultūru, sociālo stāvokli, kā arī salīdzinot to ar citām etniskajām kopienām.

Personiskā un kolektīvā etniskā pašidentitāte

Sociālo identitāti nosaka personības pašidentifikācija, kas tiek raksturota kā sevis izzināšana. Personības pašidentificēšanās var neatbilst citu cilvēku identificēšanas kritērijiem un tas izvēlēto identitāti padara par nenoturīgu un pretrunīgu. Stabila sociālā identitāte veidojas tad, ja personības pašidentitāte ir līdzīga citu cilvēku identificēšanas principiem. *Pašidentitāte*, Jadova (В. Ядов) skatījumā, ir sevis (kā darbības subjekta) vērtēšana, savu personisko īpatnību un potenciāla apzināšana, kas iekļauj tikumiskas, psihiskas, fiziskas un citas individuālās īpašības; kā tās atspoguļotas indivīda pašapziņā, uztverot citus cilvēkus un pirmkārt referentās grupas pārstāvjus. Zinātnieks izdala šādus *pašidentitāte* veidus:

- *Sociāla* (sabiedriska, universāla) – pašidentitāte saistīta ar sociālo statusu (Es-cilvēks, Es-pilsonis u.c.)
- *Individuāla* (unikāla) – pašidentifikācija veidojas īpašu personisko apstākļu rezultātā (Es-darbaholiķis, Es-laimīgais. u.c.)

Sociālā (universāla) pašidentitāte ir sociālā kategorija, kas nonāk sociologu interešu lokā, jo tā raksturo situāciju, kad cilvēks sevi salīdzina ar citiem cilvēkiem vai citu sociālo grupu pārstāvjiem. Psihologus vairāk interesē individuāla (unikāla) pašidentitāte, kas atklāj personības individualitāti.

Jadovs piedāvā arī *sociālās identitātes objektu* klasifikāciju, kur izdala:

- *Primārās* (ģimene, tuvinieki) un dažādas *sekundārās grupas*;
- *Kontaktgrupas* (kolēģi) un simboliskās (vienaudži) vai politiskās (dromubiedri);
- *Primodālās* (arhaiskās) kopienas un grupas (ģimene, etniskās kopienas, pilsoni (valsts vai valstu savienības);
- *Tradicionālās kopienas* (darba kolektīvs, ES pilsoni, politisko kustību dalībnieki) (Ядов 1995).

20. gs. 70.–80. g. zinātniskā pasaule pievērsa uzmanību jēdzienam “nacionālā pašapziņa” (*etnonacionalitātes kontekstā*) un tā struktūrai. Nacionālo pašapziņu skaidro kā kopienas piederības fenomenu un tieši Bromlejs (*Ю. Бромлей*) ievieš šo terminu un norāda uz tā saikni ar etnisko un nacionālo pašapziņu, situācijā kad cilvēks nosaka savu piederību tautai

un plašākā nozīmē tā ir nacionalitātes apzināšana, kā priekšstati par to kas ir valoda, kultūra, teritorija, valstiskums.

Pētot etniskumu tika izdalīti elementi, kas pēc Bromleja domām, iekļaujas personības priekšstatos par savu etnisko un nacionālo (nacionalitātes kontekstā) grupu. Starppersonu mijatiecību rezultātā, kontaktējoties ar “savējiem” cilvēks uztver savas etniskās grupas pārstāvju ārējo izskatu, dzimtās valodas fonētiku u.c. pazīmes, salīdzinot ar “citiem” veidojas etniskās diferenciācijas “marķieri” un tas tiek raksturots kā etniskā konsolidācija. Katrai etniskai grupai raksturīga *pašidentifikācija* un *pašapzināšanās*, tas padara grupas par atšķirīgam. Šī “atšķirība” (diferenciācija) veidojas grupas pašapziņā, kas veido robežu starp “mūsu” un “ne mūsu”. (Бромлей 2009)

Etniskā kopiena kā starppaaudžu grupa ir noturīga laikā, tai nav raksturīga strukturālā stabilitāte, bet katram individam tajā ir noturīgs etnostatuss, jo viņu nevar “izslēgt no etnosa”. Jēdziens “etnoss” sociālā psiholoģijā vairāk tiek raksturots nevis kā iedzimtība, bet sabiedrības noteiktās īpašības, kā piederība grupai, kuru nevar mainīt un kuru cilvēks izvēlās sev pats.

Etniskās pašidentitātes konstrukts

Sociālā kognitivismā pārstāvji Tedžfels (*H. Taifel*) un Terners (*M. Turner*) uzskata, ka sociālā identitāte un sociālā diferenciācija veidojās kategorizācijas procesā pēc principa “mēs un viņi”, kas ir sociālās kategorizācijas elementi. Zinātnieki uzskata, ka identitātes veidošana pamatā ir sociālās kategorizācijas process, kas strukturē sociālo realitāti un sakārto sociālos objektus (individus) atbilstoši grupām un sociālām kategorijām. Pēc viņu domām, etnoidentitāte un etnodiferenciācija ir personības sociālās identitātes daļa un tai raksturīgi divi komponenti:

- *kognitīvais* (zināšanas un priekšstati par savu grupu);
- *afektīvais* (savas grupas vērtēšana un piederības sajūta) (Taifel, Turner 1986).

Mūsdienās multietniskās sabiedrību kontekstā etniskajām robežām un atšķirībām vajadzētu aizvien mazināties līdz izzust pavisam, bet Eriksens (Eriksen 2002) argumentē, ka notiek gluži pretējais. Kultūru homogenizācija noved pie tā, ka dažādu grupu politiskās intereses un pašidentitāte tiek apdraudētas. Šajā gadījumā tieši etniskā identitāte var kalpot par pašcieņas un patības avotu, ja dažādu apdraudējumu dēļ, viss, kas ticis uzskatīts par stabilu (Eriksen 2002).

Eriksens (Eriksen 1993) domā, ka situācijās, kad ir grūti noteikt etnisko pašidentitāti, kad indivīds atrodas ir kā starp-stāvokli (atsaucoties uz V. Tērnera konceptu “betwixt and between”). Tādas situācijas – stāvokļus, kas ir “ne viens, ne otrs”, “gan, gan” un “un, vai” dēvē par etniskajām anomālijām. Etniskās identitātes nenoteiktība nenozīmē to, ka cilvēkam trūkst sakņu vai kultūras apziņas. No vienas puses nenoteikta identitāte var kalpot par izstumšanas pamatu, bet no otras puses tā var kalpot indivīda, kad dažādas identitātes pastiprina indivīda uzticamību. Etniskas grupas identitātes kontekstā ir svarīga kopējas izcelsmes apziņa, vēstures un ideoloģijas interpretācija (Eriksen 1993).

Norvēģu antropologs Barts (Barth) *etnosa robežu* problemātiku skaidro ar etniskās diferenciacijas palīdzību, uzskatot, ka tas saglabājās, neskatoties uz starpetnisku kontaktu palielināšanos. Zinātnieks apgalvo, ka *etniskās grupas* pastāvēšana saistīta ar grupas robežu noteikšanu, “kultūras iezīmes nosaka šīs robežas, tās var mainīties, transformēties, taču grupas un organizācijas ir nemainīgas, “ārējais” ļauj noteikt etnisko kopienu un izpētīt tās kultūras formas un saturu”. Bārts par nozīmīgu kritēriju etniskas grupas relatīvai stabilitātei un ilgstamībai uzskata pašidentifikāciju. Pašidentitātes pārdefinēšana mainoties situācijai var kļūt par noteicošu etniskās grupas robežu saglabāšanā (Barth 2000).

Pētījuma rezultāti un diskusija

Etniskā identitāte var transformēties visas dzīves garumā, mainoties indivīda zināšanām, attieksmēm un situācijai. Etniskās identitātes stratēģijas izvēle multi-etniskā vidē – mono-etniskā vai bi-etniskā identitāte, kur abas izvēles ietver sevī gan pozitīvo, gan negatīvo, ko nosaka tādi aspekti, kā kultūra, vērtības, valoda, reliģija, politika un reģions, kurā dzīvo kopiena. *Kultūras aspekts* ir viens no etniskās kopienas pazīmēm – valoda, tradīcijas, mīti, reliģija, kas, veidojot noteiktu sistēmu, atklāj konkrētās kopienas kultūras īpatnības. Etniskās identitātes *aksioloģiskais aspekts* galvenokārt saistās ar to vērtības statusu, kāds tiek piešķirts etniskumam. Vislabāk to parāda etniskās identitātes stratēģijas – sākot no mono-etniskās identitātes ar savu etnisko grupu, beidzot ar pilnīgu asimilāciju citā etniskajā grupā. *Lingvistiskais aspekts* (valoda) ir viens no būtiskākajām kultūras komponentēm, kas reizē var tikt atpazīts kā etniskās pašidentitātes rādītājs. Vēl viens būtisks kultūras komponents ir *reliģiskais aspekts*, kas darbojas kā etniskās identitātes reaģents un var spēcīgi iespaidot identitātes saglabāšanu. *Teritoriālais aspekts* ir vēsturiski noteiktā teritoriālā

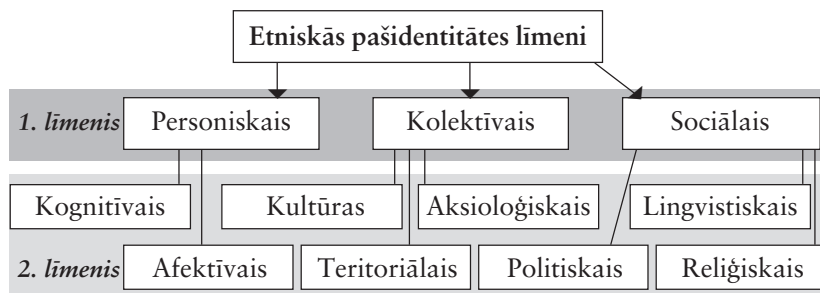
identitāte, kuru raksturo saistība ar kopienai piederošo un apdzīvojamo teritoriju. Etnisko kritēriju politizācijas aktualitāte ir mainīga, vairāk pakļauta sociālajiem un ekonomiskajiem apstākļiem, un tas ir etniskās pašidentitātes *politiskais aspekts*.

Etniskās identitātes fenomens ir vairāku zinātņu interešu lokā, jo dažādas sociālās identitātes teorijas izstrādājuši sociologi, psihologi, antropologi, kā arī lingvisti. Analizējot etnoidentitātes saglabāšanas problēmu, autors vēlas atrast atbildi uz jautājumu: kādās etniskās identitātes saglabāšanas stratēģijas atbalsta latvieši un cittautieši Latvijas reģionos?

Pētījuma metode un dizains

Pētījums notika saskaņā ar Valsts Pētījuma Programmas “Nacionālā identitāte” (VPP NI) LLU apakšprojekta “Multietniskums un identitāte” pētījuma programmu, kas paredz Latvijas pierobežas izpēti, kas šajā gadījumā ir kā pilotpētījums, jo sākumposmā tika aptaujāti Zemgales un Kurzemes reģiona iedzīvotāji un otrajā posmā pētījums turpināsies Latgales un Vidzemes reģionā, kad varēs salīdzināt un analizēt iegūtos datus un faktus.

Balstoties uz iepriekšminētajām teorētiskajām atziņām, tika izveidots pētījuma modelis, kur etniskās pašidentitātes konstrukts tiek veidots no diviem līmeņiem. Pirmajā ir trīs identitātes apzināšanas aspekti: personiskais, kolektīvais, sociālais, kas atbilst izvēlētās pētījuma metodikas kritērijiem. Otrajā ir astoņi identitātes aspekti, no tiem: divi (kognitīvais un afektīvais) veido personiskās identitātes aspektus, vēl trīs (kultūras, aksioloģiskais un teritoriālais) kolektīvās identitātes aspektus un trīs (lingvistiskais, reliģiskais un politiskais) sociālās identitātes aspektus. (Sk. 1. att.)

1. attēls. Pētījuma modelis: “Etniskās pašidentitātes līmeņi”

Avots: Autores izveidota shēma.

Pētījums balstīts uz ASV zinātnieka Čika metodiku: **Identitātes aspektu aptauja (AIQ IIIx – Aspects of Identity Questionnaire)** (Cheek, Tropp, Chen & Underwood 1994), kas paredzēts etniskās identitātes pētīšanai. Kopumā tika aptaujāti 56 Zemgales un Kurzmes reģionā dzīvojošie respondenti (5 kopienas: 1 – Jelgavas novada LLU SZF studenti, 2 – Jelgavas novada LLU MF studenti, 3 – Jelgavas novada, Lielplatones pag. iedzīvotāji, 4 – Kuldīgas novada Alsungas pag. iedzīvotāji (suite), 5 – Jelgavas novada LLU SZF maģistranti). Rezultātu analīzei izmantota krievu etnopsihologa Stavropoļska AIQ IIIx pētījuma analīzes skala, kas rādītājus sadala pēc polarizācijas principa: pozitīvais(+), ambivalentais(+/-), negatīvais(-) (Ставропольский 2004).

Analizējot iegūtos datus, tika konstatēts, ka pētījuma modeļa 1. līmenī ievērojamas atšķirības redzamas tikai Personiskajā Identitātes (PI) rādītājos, kas norāda uz 3 kopienas pārstāvju priekšstatiem par savu personisko etnisko identitāti. (Sk. 1. tab.)

1. tabula

**Personiskās, kolektīvās un sociālās etniskās pašidentitātes rādītāji
(VPP NI gadījuma pētījums: Zemgales, Kurzmes reģions)**

Kopienas		1(N=15)		2(N=14)		3(N=10)		4(N=8)		5(N=9)	
Rādītāji		M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
PI	Poz. (+)	10	3	6,8	2,1	4,9	5,9	3,5	5,1	4,1	5,7
	Amb. (+/-)	3,6	3	3,3	1,2	2,5	4	2,3	1,1	3,3	0,8
	Neg. (-)	1,9	2	2,1	1	2,9	0,001*	3	7,9	1,8	0,5
KI	Poz. (+)	11,3	9	8,4	11,3	7,3	14,8	4,3	14,7	9,4	23,9
	Amb. (+/-)	3,4	5,7	3,5	6,5	2,4	1	2,6	2,4	2,9	21,2
	Neg. (-)	3,3	7,6	0,8	0,6	1,3	2,9	1,8	2,7	1,1	2,1
SI	Poz. (+)	11,3	9	8,4	11,3	7,3	14,8	4,3	14,7	9,4	23,9
	Amb. (+/-)	3,4	5,7	3,5	6,5	2,4	1	2,6	2,4	2,9	21,2
	Neg. (-)	3,3	7,6	0,8	0,6	1,3	2,9	1,8	2,7	1,1	2,1

*P<0,5

Avots: Autores veiktie aprēķini.

Saskaņā ar pētījuma modeli tika veikta 2. līmeņa rādītāju analīze, kur tika noteikti Personiskās identitātes kognitīvais (PI[Kg]) un afektīvais (PI[Af]) aspekts, Kolektīvās identitātes aksioloģiskais (KI[Ak]), kultūras(PI[Kl]) un teritoriālais (PI[Tr]) aspekts un Sociālās identitātes reliģiskais (SI[Rl]), politiskais(SI[Pl]), un lingvistiskais(SI [Lg]) aspekts. Aptauja rezultāti liecina, ka ievērojamas atšķirības redzamas Personiskajā Identitātes afektīvā aspekta (PI [Af]) rādītājos, kas norāda uz 3. un 4. kopienas

pārstāvju priekšstatiem par savām emocijām personiskās etniskās pašidentitātes izpausmē un kognitīvā aspektā rādītāju atšķirības redzamas tikai 4. kopienas pārstāvjiem, kas norāda uz viņu specifisko savas etniskās pašidentitātes apzināšanu. (Skat. 2. tab.)

2. tabula

Personiskās etniskās pašidentitātes kognitīvā un afektīvā aspekta rādītāji (VPP NI gadījuma pētījums: Zemgales, Kurzemes reģions)

Kopienas		1(N=15)		2(N=14)		3(N=10)		4(N=8)		5(N=9)	
Rādītāji		M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
PI(Kg)	Poz. (+)	8,6	8,6	6,6	10,6	3	1,6	2,9	0,6	3,1	5
	Amb. (+/-)	2,9	2,1	3,3	3,5	3,9	6,8	4	0,9	2,8	1,5
	Neg. (-)	3,9	12,6	3	1,6	3,3	7,6	0,6	<u>0,09*</u>	3	4
PI (Af)	Poz. (+)	4,9	10,4	6,4	7	4,1	5	3,3	3,4	3,7	3,3
	Amb. (+/-)	4,7	5,2	4,3	<u>0,3*</u>	4,3	3,9	3,1	1,6	4,1	1
	Neg. (-)	3,9	10,2	2,6	20,3	<u>0,3*</u>	<u>0,4*</u>	<u>0,4*</u>	<u>0,05*</u>	0,9	0,8

*P<0,5

Avots: Autores veiktie aprēķini.

Kolektīvās Identitātes aksioloģiska aspekta (KI [Ak]) rādītāji norāda uz 3., 4. un 5. kopienas pārstāvju priekšstatiem par kolektīvām vērtībām etniskās pašidentitātes izpausmē, kultūras aspekts atšķiras 2. un 3. kopienas pārstāvjiem, kas norāda uz etniskās kultūras specifiku, uz teritoriālā aspekta specifiku norāda 1. un 5. kopienas rādītāji, kam nav īpaši aktuāla viņu teritoriālā piederība. (Skat. 3. tab.)

3. tabula

Kolektīvās etniskās pašidentitātes aksioloģiskā, kultūras un teritoriāla aspekta rādītāji (VPP NI gadījuma pētījums: Zemgales, Kurzemes reģions)

Kopienas		1(N=15)		2(N=14)		3(N=10)		4(N=8)		5(N=9)	
Rādītāji		M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
KI(Ak)	Poz. (+)	8,7	20,6	6,8	11,4	5,3	3,6	3,3	1,2	8,3	17,5
	Amb. (+/-)	4,8	4,4	4	7	4	3,8	3	1,2	3,5	1
	Neg. (-)	1,8	2,5	0,8	0,5	0,5	<u>0,2*</u>	0,8	<u>0,3*</u>	0,5	<u>0,2*</u>
KI(KI)	Poz. (+)	10,8	2,3	8,5	0,8	2,8	2,7	3	1,5	5,3	0,6
	Amb. (+/-)	2,5	1,3	2,8	0,6	1	<u>0,2*</u>	2,8	2,7	2,8	1,7
	Neg. (-)	4	4,3	1,8	<u>0,3*</u>	4,5	11,2	1,5	1,7	1	1

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
KI(Tr)	Poz. (+)	10,8	2,3	8,5	2,6	3,8	7,7	3	1,5	6,3	1,2
	Amb. (+/-)	2,8	<u>0,4*</u>	2,5	1,3	2,3	1,9	2,8	2,7	2	1,5
	Neg. (-)	3,8	5,7	1	0,5	2,5	11,2	1,3	0,7	0,8	<u>0,4*</u>

*P<0,5

Avots: Autores veiktie aprēķini

Sociālās Identitātes aspekta (SI [Pl]) rādītāji norāda uz 3. un 4. kopienas pārstāvju priekšstatiem par kolektīvu etniskās pašidentitātes saikni ar notikumiem LR valsts politikā, kā specifiskas var uzskatīt 3. kopienas priekšstatus par savas etniskās pašidentitātes reliģisko aspektu un 4. kopienas (suietu) lingvistisko specifiku. (Skat. 4. tab.)

4. tabula

Sociālās etniskās pašidentitātes reliģiska, politiska un lingvistiska aspekta rādītāji (VPP NI gadījuma pētījums: Zemgales, Kurzemes reģions)

Rādītāji	Kopienas	1(N=15)		2(N=14)		3(N=10)		4(N=8)		5(N=9)	
		M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
SI(RI)	Poz. (+)	3,3	20,3	4,3	6,1	3,5	3,2	3,8	5,7	3	9,3
	Amb. (+/-)	1,8	<u>0,4*</u>	4,3	2,3	5,3	5,6	3	2,8	3,3	1,2
	Neg. (-)	7,5	22,3	3,8	3,2	0,3	<u>0,1*</u>	2	1,5	4	5,5
SI(Pl)	Poz. (+)	3,5	2,2	3,8	6,3	2	1	3	3,8	2,3	1,2
	Amb. (+/-)	2,5	0,8	4,8	3,2	7,3	3,6	3,8	11,3	2,8	0,9
	Neg. (-)	4	2,5	3,3	3,7	1	<u>0*</u>	0,25	<u>0,02*</u>	2,3	1,6
SI(Lg)	Poz. (+)	5,2	17,4	3,7	7,6	2,3	1,2	2,8	1,3	1,7	0,6
	Amb. (+/-)	2,7	1,6	4,7	3,6	5,3	19,5	3,8	0,5	3,2	1,5
	Neg. (-)	5,2	5	3,8	1,1	2,8	7,8	0,7	<u>0,1*</u>	3,7	2,9

*P<0,5

Avots: Autores veiktie aprēķini.

Kopumā pirmais veiktais pilotāžas pētījums parādīja, ka 1. līmenī, raksturojot etnisko pašidentitāti, dažādu kopienu pārstāvji neparāda nozīmīgas atšķirības savā personiskajā, kolektīvajā un sociālajā identitātē, taču detalizētāks pārskats, izmantojot dažādus aspektus, parādīja, ka tieši pierobežas iedzīvotājiem (Zemgales novada Lielplatones pag. un Kurzemes novada Alšungas pag.) ir novērojami lielāka etniskās pašidentitātes izpausmes specifika, salīdzinājumā ar citām kopienām. Var arī konstatēt, ka no visām kopienām, tieši LLU studējošiem (Zemgales novada LLU SZF un MF) ir tikai nelielas īpatnības, kas saistītas ar kolektīvās etniskās pašidentitātes izpausmi.

Kopsavilkums

Etnoidentitātes saglabāšanas stratēģija balstās uz konkrētās etniskās grupas apzināšanu, kā dažādu etnosociālo priekšstatu konstrukts. Šie priekšstati veidojas mijiedarbībā ar citām tautībām, kā kopējās vēstures, kultūras un tradīciju rezultāts. Cilvēku etniskās piederības apzināšana cieši saistīta ar valsti, kurā viņi dzīvo: polietniskā vai monoetniskā. Starpetniskas attiecības indivīdam sniedz lielāku iespēju zināšanu papildināšanai (piemēram, svešvalodu zināšanas) un nostiprina viņa starpetniskās komunikācijas prasmes. Indivīdam etnopašidentitāte ir psiholoģiskās kopības izjūta ar savu etnosu un ir viena no viņa rakstura īpatnībām. Etnodiferencējošie identitātes saglabāšanas aspekti var būt dažādi: Personiskās identitātes (kognitīvie un afektīvie); Kolektīvās identitātes (kultūras, aksioloģiskie, teritoriālie); Sociālās identitātes (lingvistiskie, politiskie, reliģiskie) u.c. Tas mainās atbilstoši vēsturiskai situācijai un etnosa konsolidācijai. Etniskas identitātes saglabāšana tiek determinēta kā dzīves pieredze un situācija, kuru nosaka reģionālā specifika un sabiedrības etniskais sastāvs, kā arī sociālās, ekonomiskās, politiskās, vēsturiskās un kultūras aspekti. Nacionālā un etniskā identitātes ietver ne tikai politiskās, bet arī kultūrvēsturiskās iezīmes, jo tajā atspoguļojas izmaiņas sabiedrībā un pēc šīs izmaiņām nosaka sabiedrības attīstību kopumā.

Bibliogrāfija

- Barth F. (2000). Boundaries and Connections. In A. Cohen (ed.), *Signifying Identities: Anthropological Perspectives on Boundaries and Contested Values*. London: Routledge, pp. 20–24. Pieejams: <http://namcub.accelalabs.com/stories/pdf/Signifying.Identities.Anthropological.Perspectives.on.Boundaries.and.Contested.Values.eBook-EEen.pdf#page=21>, P. 178.
- Cheek J. M., Tropp L. R., Chen L. C., & Underwood M. K. (1994). *Identity Orientations: Personal, social, and collective aspects of identity*. Paper presented at the meeting of the American Psychological Association, Los Angeles, CA. Adapted from: Cheek, Underwood & Cutler (1985) Pieejams: <http://www.wellesley.edu/Psychology/Cheek/identity.html>.
- Eriksen T.H. (1993). *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. London: Boulder, p. 66.
- Phinney J.S., Horenszyk G., Liebkind K., Vegger P. (2001). Ethnic Identity, Immigration, and Well-Being: International Perspective. *Journal of Social Issues*, V. 57. N. 3., p. 496–499. Pieejams: <http://cretschmbd.psych.ucla.edu/events/PhinneyPaper.pdf>.

- Tajfel H., Turner J. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (pp. 7–24). Chicago: Nelson-Hall. Pieejams: (www.stanford.edu/~apadilla/PadillaPerez03a.pdf) (17.04.2009.).
- Бромлей Ю.В. (2009). *Очерки истории этноса*. Изд. Либроком, 440 стр.
- Л. Дробижевой, Е. Головаха (2007). Институт социологии Национальной академии Украины, Институт социологии Российской академии наук. Киев, с. 12–16.
- Ставропольский Ю. (2002). *Методология кросскультурно-психологических исследований идентичности с позиций социальной психологии*. Толерантность и проблема идентичности. Ежегодник Российского психологического общества. Т. 9. Вып. 4. С. 22–26. Pieejams: http://ppf.uni.udm.ru/conf_2002/samoiden/stavropol.html.
- Ядов В.А. (1995). *Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности личности*. Мир России. № 3–4, С. 158–181. Pieejams: http://ecsocman.edu.ru/data/772/013/1220/1995_no3-4_p158-181.pdf.

Maintenance of Ethnic Self Identity in Multi Ethnic Environment

Summary

Maintaining strategy of ethnic identity is based on specific group knowledge, as the construct of different ethnosocial perceptions. These perceptions are formed in interaction with other nations, as the results are togetherness to the history, culture and traditions. People's ethnic identification is closely connected with the country where they live: polyethnic or monoethnic. Person's interethnic relation provides a greater opportunity of knowledge (eg language knowledge) and reinforces interethnic communication skills. Person's ethnic identity is a psychological togetherness with ethnos and is one of his character's peculiarities. Preservation aspects of ethnical differences identities may be different dimensions: personal identity (cognitive and affective), collective identity (cultural, axiological, territorial), social identity (linguistic, political, religious) etc. These changes take place in accordance with the historical situation and ethnic consolidation. Maintenance of ethnic identity is determined by life experience and the situation in the regions and the ethnic composition of society, as well as social, economic, political, historical and cultural aspects. National and ethnic identity includes not only political but also cultural historical features, as it reflects changes in society and these changes determine society development as a whole.

Key words: ethnic self identity, multi ethnic.

TOLERANCES IZPĒTE SADARBĪBAS PROCESĀ

Tolerance ir nozīmīgs faktors, kas ietekmē cilvēku sociālo spriedzi pārmaiņu apstākļos, un izpaužas savstarpējās attiecībās. Pētījumā analizēta tolerance kā aktīva morāla pozīcija un psiholoģiska gatavība būt iecietīgiem pret citādību ar mērķi veidot savstarpēju sapratni un sadarbību, akcentējot to, ka toleranci var īstenot gan kā atšķirību novērtējumu un popularizēšanu, gan kā vispārēju pozitīvu attieksmi pret citām grupām bez aizspriedumiem. Pētījuma mērķis – tolerances izpēte sadarbības procesā. Pētījuma metodes: G.U. Soldatovas, O.A. Kravcovas un O.J. Huhļajeva tolerances indeksa noteikšanas metodika (2002), B.Z. Ekelunda un E. Langvikas metodika sadarbības noteikšanai (2005). Pirmajā pētījuma daļā vērtēta etniskā, sociālā un personīgā tolerance, otrajā pētījuma daļā vērtēta komunikācijas un mijiedarbības izvēle. Datu apstrāde SPSS 19.0 un Excel programmā. Veiktais pētījums parāda, ka pastāv saistība starp tolerances rādītājiem un komunikācijas un mijiedarbības izvēli. Jo mazāk atšķirību indivīds redz citos cilvēkos, jo augstāks viņa tolerances līmenis attieksmē pret citiem.

Atslēgas vārdi: tolerance, etniskā tolerance, sociālā tolerance, personīgā tolerance, dažādība.

Augstskolas un skolas ir tā vide, kurā notiek plaša cilvēku mijiedarbība, tādējādi tām ir liela nozīme tolerances veicināšanā. Mūsdienu skolas un augstskolas izglītība lielā mērā balstītas uz kvantitatīviem rezultātiem un tolerance tiek lielā mērā ignorēta.

Tolerance ir iespējama sabiedrībā, kurā sociālās un politiskās attīstības rezultātā vairs neeksistē dažādas netaisnības formas, nabadzība, nozīmīga iedzīvotāju sociālā stratifikācija nabagos un bagātos, tādējādi tā vērtējama kā universāla vispārcilvēciska vērtība un pamats savstarpējas komunikācijas veidošanai dažādos līmeņos: savstarpējās attiecībās ar atsevišķiem cilvēkiem, starp dažādām sociālām grupām, starp tautām un valstīm.

Tolerance ir neatņemama personības kultūras sastāvdaļa, tā ir sabiedrības vērtība un sociāla norma, kas izpaužas kā katra cilvēka tiesības būt atšķirīgiem, nodrošina harmoniju starp dažādām sociālām grupām. Savstarpēja tolerance ir pozitīvas mijiedarbības nepieciešams nosacījums.

Tolerance tiek dažādi definēta, un tās skaidrojumi joprojām ir pretrunīgi. Sabiedrībā visos laikos bijusi vērojama gan tendence uz vienveidību, tiecoties neatšķirties no citiem, gan tendence būt dažādiem, neatkārtojamiem, individuāliem. Aizvien pieaugoša dažādība un atšķirības starp

individīem un sociālām grupām rada vajadzību sadarboties. Lai sadarbību realizētu, nepieciešama tolerance kā kompromiss starp dažādības atzīšanu un gatavību to atzīt un cienīt. Ar toleranci saprot robežu, pakāpi, līdz kādai var būt iecietīgs pret citiem cilvēkiem arī tad, ja nav iespējams tos saprast, ja tie šķiet nepatīkami un rada pretestību (Барачук 2010, c. 95).

Sabiedrībā tolerance tika atzīta par vispārēju cilvēcisku vērtību 1789. gadā, kad Francijā tika pieņemta deklarācija par cilvēka un pilsoņa tiesībām un brīvību, saistot toleranci ar piepūli, ciešanām un pacietību.

Reans analizējis sensuālo iecietību, kas saistīta ar klasisko (psihofizioloģisko) toleranci, tātad ar jūtīguma sliekšņa pazemināšanos pret dažādām ārējās vides iedarbībām un dispozicionālo iecietību, kas saistīta ar noteiktu personības nostādņu formēšanos, attieksmes pret īstenību sistēmu, kas orientē uz personības gatavību noteiktai reakcijai uz vidi (Реш 2007, c. 260 – 261).

Tolerance var būt ārēja, tikai demonstrēta, un iekšēja, kas izpaužas kā nostādne uz noteiktām uzvedības formām, apzināta gatavība būt lojālam pret citādību, neierasto, svešo utt. Ārējā tolerance ir taktisks līdzeklis, bet iekšējā ir saistīta ar personības būtību, cilvēka uzvedības raksturu. Ārēji izrādot toleranci, cilvēka uzvedība var būt saistīta ar neizlēmību, iniciatīvas trūkumu, vienaldzību vai pat nolaidību pret sociālo vidi. Individuāla un aktīva dzīves pozīcija veicina labvēlīgu adaptāciju jaunā vidē. Tolerance primāri tiek aplūkota kā cieņa un vienlīdzības atzīšana, atteikšanās no dominēšanas un vardarbības, sabiedrības daudzveidības, uzvedības normu atzīšana.

Tolerance kā sociāls mehānisms no vienas puses veicina pašsaglabāšanos, pieņemot pasaules kultūru daudzveidību, no otras – pretestību vardarbībai. Tolerance nozīmē upurēt savas intereses, lai saglabātu mieru savstarpējās attiecībās. Tolerance kā personības īpašība un sabiedrības eksistences fenomens pieskaitāma pie kultūras augstākajām, pamata vērtībām (Барачук 2010, c. 95).

Baibakovs analizējis tādas tolerances funkcijas kā sociālās un komunikatīvās: noturība, aktīvējošā funkcija, adaptācijas, vērtējoši – prognozējošā un integrējošā funkcija, aplūkojot tās kā dziļāku izziņas motivāciju, redzesloka paplašināšanu. Adaptējošā funkcija dod iespēju personībai izstrādāt pozitīvu, emocionālu, noturīgu attieksmi (pašregulāciju, pašsavaldīšanos, izturību) pret pašu darbību, ko tā veic. Tādējādi tolerance palīdz cilvēkam jebkurā situācijā nerīkoties pretēji savai gribai, nepazemot sarunu biedru un saglabāt personības brīvības principu. Cilvēks apzinās savu toleranci tad, kad apzinās savas darbības. Tātad tolerantas uzvedības

kritēriji ir cilvēka spējas un nosliece uz pozitīviem kontaktiem. Tāpat gatavība meklēt savstarpēju saskaņu, kopīgu interešu loku, atklāt mijiedarbības vēlni ar pieņemošu sabiedrību garantē veiksmi savas vietas meklējumiem jaunā dzīvē, un tāpat veicina labvēlīgu un rezultatīvu adaptāciju vidē (Байбаков 2003, с. 22).

Tolerance nodrošina cilvēka individualitātes noturību un harmonisku personības attīstību sabiedrībā. Pretstatā intoleroancei tolerance ir nosacījums mierīgai savstarpējai mijiedarbībai (Барачук 2010, с. 95).

Savstarpēja tolerance grupā izpaužas kā prasme uzmanīgi klausīties un sadzirdēt, tieksme noskaidrot, izjautāt, padomi, piedāvājumi, uzslava, piekrišana, uzmundrināšana, labvēlība, mierināšana, cieņa, empātija, atbalsts. Savukārt intoleroance grupā izpaužas kā citu pārtraukšana, neprasme klausīties, neiecietība, ignorēšana, atstumšana, apsūkšana, apvainojumi, pārmetumi, nosodījums, kritika, moralizēšana, draudi, piesardzība, bridinājumi, pavēles, norādījumi.

Sociālā tolerance tiek aplūkota kā savstarpēja mijiedarbība starp dažādām sabiedrības sociālām grupām, kad tiek abpusēji atzīta sadarbības nepieciešamība un savstarpēja cieņa pret citu pozīciju. Tā ir vērsta uz līdzsvaru sabiedrībā un atzīst tiesības uz cilvēku apvienošanos savu tiesību un interešu aizstāvībai.

Berijs un Pleasants, veicot pētījumus par etnisko toleranci un ētisko toleranci, kas ir sociālās tolerances galvenā sastāvdaļa, atklāja, ka tikai pārlicība par savu personīgo pozitīvo grupas identitāti rada toleranci, bet, ja šī identitāte ir apdraudēta – rodas intoleroance (Berry, Pleasants 1984, p. 14).

Tāpēc sociālās tolerances veidošanā būtiski faktori ir piederība savai sociālajai grupai, piederības izjūta sabiedrībai savienojumā ar atteikšanos no sociālās godkāres un priekšstatiem par savu grupu kā pārāku, piederības izjūta pasaules sabiedrībai, atbildības sajūta par savas sociālās grupas, savas valsts un visas pasaules cilvēku likteni. Formējot sociālo toleranci, tiek formēts sociālās drošības pamats (Shabalda 2005, p. 40).

Pētījumi par toleranci liecina, ka rezultāti ir pietiekami pretrunīgi – daļa pētījumu liecina, ka sievietēm ir zemāks tolerances līmenis nekā vīriešiem (Hakki, Zehir 2009, p. 29), bet citu pētījumu rezultāti liecina, ka vīriešiem ir zemāks tolerances līmenis nekā sievietēm. Pētījumu rezultāti liecina, ka vecumam, dzimumam un rasei ir būtiska ietekme uz sociālo toleranci (Hamilton 2003, p. 4). Sociālajā psiholoģijā veikts pētījums par sociālo diskrimināciju un toleranci starpgrupu attiecībās, akcentējot starpgrupu dažādību (Mummendey, Wenzel 1999, p. 158–174).

Personības sociāli perceptīvā stila īpatnības tiek analizētas kā tolerances/intolerances pamats saistībā ar tādām personības dispozīcijām kā vērtības, pamata priekšstati par cilvēka dabu un kontroles lokuss.

Mūsdienu pētījumos tiek akcentēta sadarbības un tolerances saistība gan ekonomikas, gan psiholoģijas, gan socioloģijas pētījumos (Kingma, Falk 2000 p. 2) Pētījuma mērķis – tolerances izpēte sadarbības procesā. Pētījuma hipotēze – pastāv saistība starp toleranci un komunikācijas un mijiedarbības tipu.

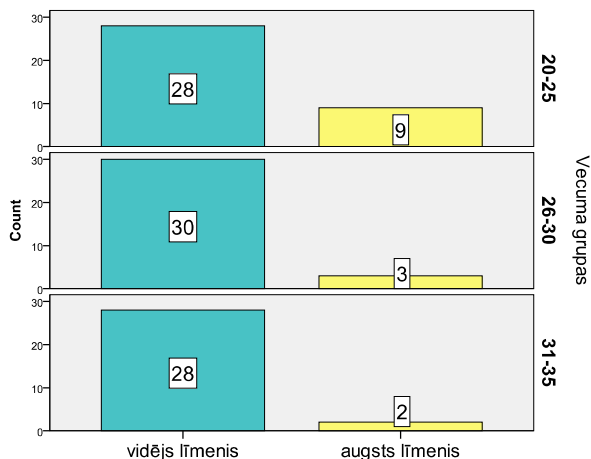
Materiali un metodes

Empīriskais pētījums tika veikts ar G.U. Soldatovas, O.A. Kravcovas un O.J. Huhlajevas tolerances indeksa noteikšanas metodiku, kas ietver 3 skalas – etniskā tolerance, sociālā tolerance un personīgā tolerance, kā arī komunikācijas un mijiedarbības izvēles noteikšanas metodiku Diversity Icebreaker (DI) (Bjorn Z. Ekelund, Langvik E., 2008), kas ietver 3 skalas – zilā, sarkanā un zaļā dimensija, no kurām katra paredz noteiktu komunikācijas un mijiedarbības tipu. Šī aptauja tika izstrādāta, lai veicinātu informētību un uzlabotu savstarpējo saziņu un sadarbību grupā.

Rezultāti un diskusija

Pētījumā piedalījās 100 studenti: 63 sievietes un 37 vīrieši vecumā no 20–35 gadiem. Kopumā izlasē 31 sieviete ir vecuma grupā no 20–26 g., 15 sievietes ir vecuma grupā no 26–30 g., bet vecuma grupā no 31–35 g. ir 17 sievietes, 6 vīrieši ir vecuma grupā no 20–25 gadiem, 18 vīrieši ir vecuma grupā no 26–30 gadiem, bet 13 vīrieši vecuma grupā no 31–35 gadiem.

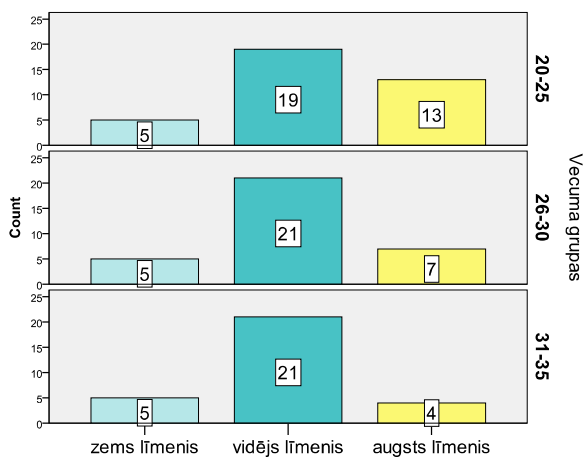
Kopējais tolerances indekss izlasē visās vecuma grupās līdzīgs, iezīmējas tikai neliela atšķirība, kas parāda, ka, kļūstot vecākiem, tolerances līmenim ir tendence samazināties. Kopumā izlasē dominē vidējs tolerances līmenis, augsts tolerances līmenis visvairāk vērojams pētījuma dalībniekiem vecumā no 20–25 gadiem (skatīt 1. attēlu).

1. attēls. Studentu tolerances līmenis vecuma grupās

Avots: Autoru izveidots attēls.

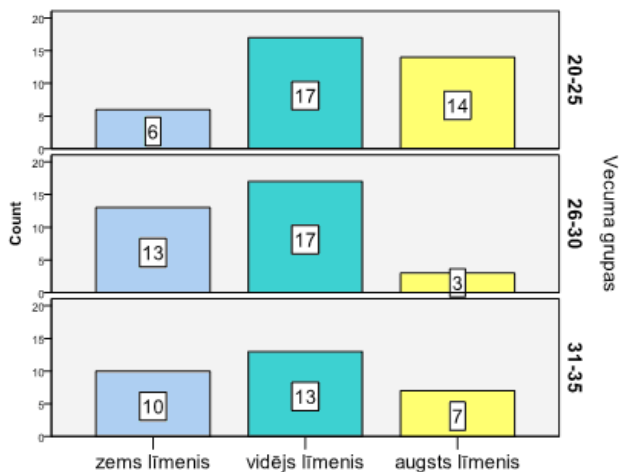
Etniskās tolerances līmenis izlasē galvenokārt ir vidējs, taču starp 20–25 gadus veciem pētījuma dalībniekiem augsts etniskās tolerances līmenis sastopams biežāk. Abās pārējās vecuma grupās etniskās tolerances līmenim ir tendence samazināties (skatīt 2. attēlu).

2. attēls. Studentu etniskās tolerances līmenis vecuma grupās

Avots: Autoru izveidots attēls.

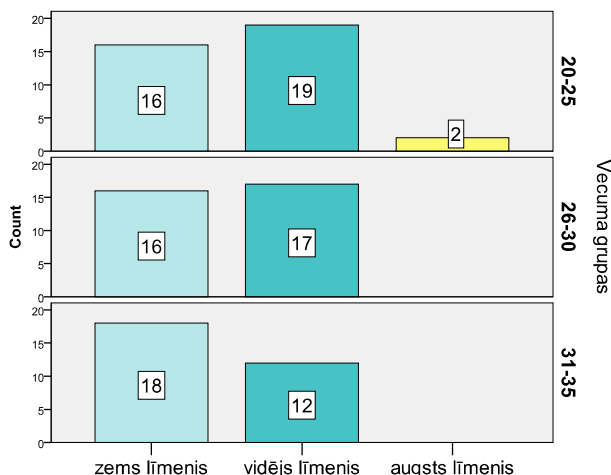
Sociālās tolerances līmenis izlasē ir galvenokārt vidējs, taču ievērojamam skaitam pētījuma dalībnieku sociālās tolerances līmenis ir zems (N=29), savukārt augsts sociālās tolerances līmenis visbiežāk sastopams pētījuma dalībniekiem vecumā no 20–25 gadiem (skatīt 3. attēlu).

3. attēls. Studentu sociālās tolerances līmenis vecuma grupās

Avots: Autoru izveidots attēls.

Personīgās tolerances līmenis izlasē ir galvenokārt zems, tikai nelielam skaitam pētījuma dalībnieku ir vidējais līmenis, bet augsts personīgās tolerances līmenis ir tikai diviem pētījuma dalībniekiem vecumā no 20–25 gadiem (skatīt 4. attēlu).

4. attēls. Studentu personīgās tolerances līmenis vecuma grupās

Avots: Autoru izveidots attēls.

Salīdzinot sociālās tolerances vidējos rādītājus dažādās vecuma grupās, vērojamas nozīmīgas atšķirības kopējam tolerances indeksam ($p=0,072$) un sociālās tolerances rādītājiem ($p=0,010$).

Analizējot Diversity Icebreaker aptaujas iegūtos rezultātus, atklājas, ka kopumā vīriešu grupā dominē zilā dimensija, bet sieviešu grupā sarkanā dimensija. Zaļā dimensija dominē vīriešiem vecumā no 20–25 gadiem.

Kopumā izlasē vecuma grupā no 20–25 gadiem dominē sarkanā dimensija, no 26–30 gadiem dominē zilā dimensija, bet vecuma grupā no 31–35 gadiem gan zilā, gan sarkanā dimensija dominē vienādi. Zaļā dimensija izlasē vismazāk raksturīga.

Atbilstoši Ekelunda metodikai zilās krāsas izvēle saistīta ar loģisku argumentāciju, praktiskumu, konkrētību, strukturētību, kas liecina vairāk par komunikācijas stratēģiju tehnoloģisko un ekonomisko pusi. Savukārt zaļās krāsas izvēle saistīta ar ideju un principu radīšanu, lielisku koordināciju un globālām vērtībām, fantasta un sapņotāja izredzēm, kas liecina vairāk par komunikāciju stratēģiju ekoloģisko un vērtīborientāciju. Sarkanās krāsas izvēle pēc Ekelunda metodikas saistīta ar sociālām perspektīvām, diskusiju, sadarbības un harmonijas meklējumiem, fizisku aktivitāti, centienus izprast, tiekšanos pēc cilvēkiem, kas liecina par apmierinātību un sabiedriskumu attiecībās (Ekelund, Langvik 2008, p. 24).

Analizējot saistību starp tolerances rādītājiem un komunikācijas un mijiedarbības izvēli (metodika Diversity Icebreaker) pētījuma dalībniekiem vecumā no 20–25 gadiem atklāta negatīva vidēji cieša sakarība starp tolerances indeksu un zilo dimensiju ($r=-0,519$, $p=0,001$), pozitīva vidēji cieša sakarība starp tolerances indeksu un sarkano dimensiju ($r=0,415$, $p=0,011$), pozitīva vāja sakarība starp tolerances indeksu un dominējošo dimensiju ($r=0,374$, $p=0,023$), negatīva vāja sakarība starp etnisko toleranci un zilo dimensiju ($r=-0,397$, $p=0,015$), pozitīva vāja sakarība starp etnisko toleranci un sarkano dimensiju ($r=0,370$, $p=0,024$), negatīva vidēji cieša sakarība starp sociālo toleranci un zilo dimensiju ($r=-0,500$, $p=0,002$), pozitīva vāja sakarība starp sociālo toleranci un sarkano dimensiju ($r=0,379$, $p=0,021$), negatīva vāja sakarība starp personīgo toleranci un zilo dimensiju ($r=-0,397$, $p=0,015$), pozitīva vāja sakarība starp personīgo toleranci un dominējošo dimensiju ($r=0,398$, $p=0,015$).

Vecuma grupā no 26 – 30 gadiem atklāta negatīva vāja sakarība starp tolerances indeksu un zilo dimensiju ($r=-0,343$, $p=0,050$), citu nozīmīgu sakarību nav, bet vērojamas sakarības tendences, arī vecuma grupā no 31–35 gadiem nozīmīgas sakarības starp tolerances rādītājiem un komunikācijas un mijiedarbības izvēli netika atklātas.

Secinājumi

Veiktais pētījums parāda, ka pastāv saistība starp sociālās tolerances rādītājiem un komunikācijas un mijiedarbības izvēli (dimensijas – zilā, zaļā, sarkanā).

Pētījuma rezultāti ir nozīmīgi, jo līdz šim Latvijā veiktajos tolerances pētījumos akcentēta etniskā piederība, tolerances pētījumi jauniešu grupās, tolerances pētījumi, kas saistīti ar sabiedrības minoritātēm – cilvēkiem ar īpašām vajadzībām. Taču sociālā tolerance Latvijā veiktajos pētījumos maz akcentēta.

Lielākais skaits pētījuma dalībnieku sniedza atbildes intervālos, kas raksturo vidēju tolerances līmeni (86 dalībnieki), tādējādi jāsecina, ka pētījuma dalībnieki biežāk attiecas toleranti pret citām sociālajām grupām.

Augstskolas uzdevums ir sagatavot jaunus speciālistus, kuri var ne tikai izdzīvot nepārtraukti mainīgajā sociālajā vidē, bet kuri var to arī nepārtraukti mainīt tā, lai tā ir dzīvotspējīga, jēgpilna un sociāli labvēlīga. Tādējādi izglītības sistēmai būtu jāpilnveido studējošo kompetences sarežģītu un problemātisku procesu izpratnē un viedokļu saskaņošanā ar citām ieinteresētajām personām.

Pētījums ļauj secināt, ka ir nozīmīgas atšķirības tolerances indeksa rādītājos un sociālās tolerances rādītājos atšķirīgās vecuma grupās. Vecuma grupā 20–25 gadi visi tolerances rādītāji ir augstāki, tādējādi var secināt, ka gados jaunāki cilvēki ir tolerantāki nekā gados vecāki cilvēki.

Bibliogrāfija

- Berry J.W., Pleasants M. (1984). Ethnic Tolerance in Plural Societies. *Paper Given at the International Conference on Authorisation and Dogmatism*. Potsdam.
- Ekelund B.Z., Langvik E. (2008). *Diversity Icebreaker – How to Manage Diversity Processes*. Oslo. 176 p.
- Hakki I., Zehir E. (2009). Understanding tolerance of ambiguity of EFL learners in reading classes at tertiary level. *Novitas – Royal*, Vol.: 3(1), 29–44.
- Hamilton S.E. (2003). Feminist identity and social tolerance of mental illness: the influence of gender-role deviance. *Masters Theses and Doctoral Dissertations Paper 57*. Pieejams: <http://commons.emich.edu/theses/57> (12.10.11.).
- Kingma O., Falk I. (2000). Cooperation and tolerance: restoring our economic system. Centre of Research and Learning in Regional Australia, University of Tasmania. *Paper for a Symposium Australian Values – Rural Policies*, Canberra, 28–29 August.
- Mummendey A., Wenzel M. (1999). Social discrimination and tolerance in intergroup relations: Reactions to intergroup difference. *Personality and Social Psychology review*, 3, 158–174.
- Shabaldas A.E. (2005). Education as a factor of child's social tolerance formation. *Вестник Ставропольского государственного университета*. 40.
- Байбаков А.М. (2003). *Воспитание толерантности у старшего подростка в условиях взаимодействия малых групп*. Дис. канд. пед. наук: 13.00.01: Волгоград, 149 с. РГБ ОД, 61:03-13/1538-6.
- Д. С. Батарчук. (2010). Толерантность как социально-психологический феномен общества. *Вестник ТГПУ*. Выпуск 5 (95).
- Реан А.А. (2007). *Психология личности: социализация, поведение, общение*. М.: АСТ, 407 с.

The Study of Tolerance in the Process of Cooperation

Summary

Tolerance is a vital factor that influences peoples' social tension in changing conditions and is reflected in interpersonal relationships. The present study analyses tolerance as an active moral position and psychological maturity to be tolerant to otherness with an aim to create mutual understanding and cooperation emphasizing the fact that tolerance can be realized both as an assessment and popularisation of differences, and as a general positive attitude to other groups without prejudices. The aim of the research is to study tolerance in the process of cooperation. The methods of the research: G.U. Soldatova's, O.A. Kravtsova's and O.J. Huhlayev's method of tolerance index determination (2002), B.Z. Ekelund's and E. Langvik's method of cooperation determination (2005). The first part of the research assesses ethnical, social and personal tolerance; the second part of the research assesses the choice of communication and interaction. The data were processed using SPSS 19.0 and Excel programmes. The study reveals that there is a correlation between the indicators of tolerance and the choice of communication and interaction. The less an individual sees differences in other people, the higher is his or her level of tolerance in the attitude towards the others.

Key words: tolerance, ethnical tolerance, social tolerance, personal tolerance, diversity.

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā
«Atbalsts Daugavpils Universitātes doktora studiju īstenošanai»
Vienošanās Nr. 2009/0140/1DP/1.1.2.1.2/09/IPIA/VIAA/015

*Zinātniskais raksts sagatavots ESF projekta “Atbalsts Daugavpils
Universitātes doktora studiju īstenošanai” ietvaros
(Vienošanās Nr. 2009/0140/1DP/1.1.2.1.2/09/IPIA/VIAA/015).*

Jeļena Šaplavska (Latvija), Irina Plotka (Latvija)

PĒTĪJUMS PAR SAKARĪBU STARP PEDAGOGU DZĪVES IZTURĪBU UN STRESU DARBA VIETĀ RĪGAS VISPĀRIZGLĪTOJOŠO SKOLU SKOLOTĀJIEM

Pedagoga profesijai ir raksturīga augsta emocionālā spriedze un fiziskā slodze. Nepietiekama psiholoģiskā un fiziskā labklājība skolotājiem veicina psihoemocionāla diskomforta veidošanos. Viņu profesionālo veselību ietekmē stress, kas veidojas starppersonu mijiedarbības rezultātā. Pēc S. Maddi domām šādu situāciju optimālu pārdzīvojumu veicina dzīves izturība, kura paredz pārlicības par sevi, pasauli un attiecībām ar pasauli sistēmu, ir riska profilakse darba spēju traucējumu un psihosomatiskai saslimšanu attīstībai grūtību un stresa apstākļos. Dzīves izturība ietekmē ne tikai situācijas novērtējumu, bet arī cilvēka aktivitāti šīs situācijas pārvarēšanai, un nozīmīgi saistīta ar veiksmīgu profesionālās darbības īstenošanu. Pētījuma mērķis bija pārbaudīt sakarību starp dzīves izturību un stresu pedagogu darba vidē izmantojot S. Maddi testu “Dzīves izturība” (The Personal Veivs Survei III-R, 2001–2003), kuru J. Šaplavska un I. Plotka 2008–2011 gadam aprobējušas Latvijas teritorijā, kā arī metodiku “Stress darba vietā” (Occupational Stress Indicator /OSI, Evers, Fress, & Coper 2000). Pētījuma izlase – 80 respondenti, Rīgas vispārīgā skolu skolotāji vecumā no 25 līdz 49 gadiem. Veiktais pētījums parādīja sakarību starp dzīves izturību un aptaujas “Stress darba vietā” skalām: garīgajai un fiziskajai veselībai. Kopumā pēc pētījuma rezultātiem var pieņemt, ka dzīves izturība pedagogam ir profesionāli nozīmīgs kvalitātes rādītājs, kas ļauj apturēt nelabvēlīgu emocionālu stāvokļu attīstību, pārvarēt stresogēnus traucējumus un uzturēt pozitīvu virzību profesionālajā darbībā, neskatoties uz stresu un darba pārslogu.

Atslēgas vārdi: dzīves izturība, iesaistišanās, riska pieņemšana, kontrole, stress darba vietā.

Pedagoga darbs ir attiecināms uz to darbu kategoriju, kam raksturīga psiholoģiski sarežģīta, stresogēna, saspringta vide, kas prasa no cilvēka pamatīgas savaldības un pašregulācijas rezerves. Pedagogam ir jāiztur sociāla, psiholoģiska un profesionāla slodze, kas rodas viņa profesionālajā darbībā un attīstībā. Bieži pedagogi saskaras ar nepietiekamu iespēju kontrolēt pedagoģiskās realitātes izmaiņas, nepietiekamu morālu un materiālu atbalstu, netaisnīgumu, izpildāmā darba nozīmes novērtējuma trūkumu. Ir gadījumi, kad ne vienmēr pietiek personības un profesionālo resursu – mobilitātes, dinamiskuma, konstruktivitātes adaptēties pastāvīgi mainīgā vidē, kad jāizmaina pedagoģiskajā darbībā radušās situācijas

un jārikojas citādos apstākļos. Tiek pieņemts, ka tāds pedagoga personības raksturojums, kā dzīves izturība var būt noteicošais personības resurss, kas veicina viņa adaptīvo iespēju līmeņa celšanu, veselības saglabāšanu, kā arī ietekmē noteiktu rīcību stresa kontrolēšanai savā profesionālajā darbībā.

Zināms, ka dzīves izturības jēdzienu ieviesa Kobeisa un Maddi un tas tika izstrādāts balstoties uz eksistenciālās, stresa un vadošās uzvedības stratēģijas psiholoģiju atziņu bāzes. Pēc Maddi domām dzīves izturība ir cilvēka pārliecību sistēma par sevi, pasauli un attiecībām ar to, sastāv no trim komponentēm (iesaistīšanās, kontrole un riska pieņemšana) un veicina notikumu novērtējumu kā mazāk traumējošu, kā arī veiksmīgu stresa kontroli (Мадди 2005, с. 87–101)

Šo komponentu izteiktība un dzīves izturība kopumā neļauj veidoties iekšējam sasprindzinājumam stresa situācijās. Cilvēks ar augstu dzīves izturības līmeni sarežģītu situāciju novērtē kā mazāk bīstamu un ir spējīgs aktīvi darboties, neņemot vērā bailes un nemieru, trauksmi. Savukārt, dzīves izturības samazināšanās ir nesaraucami saistīta ar to, ka situācijas biežāk tiek novērtētas kā draudīgas, bet pats cilvēks – kā nespējīgs tās kontrolēt.

Iesaistīšanās (*commitment*) notiekošajā sniedz maksimālu iespēju personībai atrast kaut ko svarīgu un interesantu. Cilvēks ar attīstītu iesaistīšanās komponentu gūst apmierinājumu no savas darbības. Ja šādas pārliecības nav, tad rodas atstumtības sajūta, ka esi “ārpus” dzīves.

Kontrole (*control*) ir pārliecība par to, ka cīņa ļauj ietekmēt notiekošā rezultātu, pat ja šī ietekme nav absolūta un veiksmē nav garantēta. Pretēja tam ir savas bezpalīdzības izjūta. Cilvēks ar stipri attīstītu kontroles komponentu izjūt, ka pats izvēlas savu darbību, savu ceļu.

Riska pieņemšana (*challenge*) ir cilvēka pārliecība par to, ka viss ar viņu notiekošais veicina viņa attīstību pateicoties tām zināšanām, kuras tiek iegūtas no pieredzes (pozitīvas vai negatīvas). Riska pieņemšanas pamatā ir attīstības ideja caur aktīvu zināšanu iegūšanu no pieredzes, kuras tālāk arī tiek pielietotas (Мадди 2005, с. 87–101).

Iepriekšējo pētījumu rezultātā tika noteikts, ka cilvēka dzīves izturība ir saistīta ar dažādu stresu pārvarēšanas iespējām, psiholoģiskās un fiziskās veselības augstu uzturēšanas līmeni, kā arī optimismu, pašefektivitāti un subjektīvo apmierinātību ar savu dzīvi. Ir pierādīts, ka attiecībā ar psihisko veselību īpaši paredzami ir šādi dzīves izturību veidojošie komponenti – iesaistīšanās un kontrole. Iesaistīšanās raksturo cilvēka mijiedarbības īpatnības ar apkārtējo pasauli, sniedz piederības izjūtu, spēku, motivē

realizēt iecerēto, attīsta liderību, veselīgu domāšanu un uzvedību. Tā sniedz iespēju cilvēkam izjust sevi par nozīmīgu un pietiekami vērtīgu, lai pilnīgi risinātu dzīves uzdevumus, lai nenorobežotos no dzīves, nebaidītos un neizvairītos no tās. Savukārt, par dzīves izturības sastāvdaļas komponenti – kontroli tiek uzskatīts, ka tā motivē cilvēku meklēt veidus, ar kuriem pārvarēt sarežģītas situācijas, nenonākt bezpalīdzības un pasivitātes stāvokli, kontrolējot savus personības resursus. Trešā dzīves izturības sastāvdaļa ir spēja uzņemties risku, kas palīdz būt atvērtam pret apkārtējo pasauli un sabiedrību, veicinot dzīves situāciju un problēmas uztveri kā izaicinājumu un pārbaudījumu personīgi sev, un tas ļauj cilvēkam pašizpausties un uzzināt vairāk pašam par sevi (Леонтьев, Рассказова 2006).

Leontjevs uzskata, ka cilvēka dzīves izturība raksturo personības spēju izturēt stresa situāciju, saglabājot iekšējo līdzsvaru un nepazeminot veiksmīgas darbības iespēju.

Leontjevs, Mandrikova u.c. (2005) apliecināja Maddi teoriju, saskaņā ar kuru – no dzīves izturības ir atkarīgs tas, cik liela mērā cilvēki ir spējīgi izvēlēties nezināmo (jaunu nākotni, kas ir saistīta ar risku un nemiera izjūtu par neparedzamo) vai arī izvairīties no tā, novērtējot to kā draudus.

Ārzemju literatūrā ir atspoguļoti vairāki pētījumu rezultāti Solcava, Sykora (1995), Sharpley, Dua, Reynolds, Acosta (1999), Solcova, Tomanek (1994), Florian, Mikulincer, Taubman (1995), Khoshaba, Maddi (1999) u.c., kuros dzīves izturība tiek skatīta saistībā ar stresa pārvarēšanas problēmām, adaptācijas – dezadaptācijas sabiedrībā, fiziskās, psihiskās un sociālās veselības problēmām.

Daudzi empīriskie pētījumi pierāda, ka dzīves izturība ļauj personībai pārvarēt stresa situāciju, spiedienu, tikt galā ar savu trauksmi, kas saistīta ar nākotnes (nezināmā), nevis pagātnes izvēli. Cilvēks ar augstu dzīves izturības līmeni būs vairāk atvērts jaunai pieredzei, nezināmajam, nenoteiktībai, varēs elastīgāk uztvert pārmaiņas nekā cilvēks, kam ir mazāk izteikta minētā īpašība.

Piemēram, dažos pētījumos (Florian, Mikulincer, Taubman 1995, p. 687–695) tika atklāts, ka kontroles izteiktības rādītājs pozitīvi ietekmē garīgo veselību, samazina notikuma draudīguma līmeņa novērtējumu, veicina notikuma pārvērtēšanu un stimulē to kopingstratēģiju izvēli, kuras orientētas uz problēmu risināšanu un atbalsta meklējumiem.

Negatīva dzīves izturības korelācijas saikne ar izvairīšanos un sociālā atbalsta meklēšanu tika atklāta 2005. gadā Leontjeva pētījumā (Леонтьев, Рассказова 2006).

Pētījumā (Šaplavska, Plotka 2009) arī tika atklāta negatīva dzīves izturības korelācijas saikne ar kopīngstartēģiju – izvairīšanās. Šādi rezultāti apstiprina pieņēmumu, ka cilvēki ar zemāku dzīves izturību biežāk situāciju novērtē kā draudīgu un cenšas no tās izvairīties.

Pētījums (Sharples, Dua, Reynolds, Acosta 1999, p. 15–29) atklāja, ka augsts darbības sasprindzinājums, zems sociālā atbalsta līmenis, neefektīvas kopīngstartēģijas un zems “*hardiness*” kognitīvā komponenta līmenis ir rādītāji, kas ļauj prognozēt, ka cilvēkam būs zems fiziskās un psiholoģiskās veselības stāvoklis.

Pētījums (Solcova, Tomanek 1994, p. 390–392) parādīja, ka “*hardiness*” pašefektivitātes paaugstināšanās rezultātā ietekmē savaldīšanās līdzekļus. Cilvēki ar augstiem “*hardiness*” rādītājiem vairāk izjūt lielāku kompetenci, augstāku kognitīvo novērtējumu, viņiem vairāk ir attīstītas savaldīšanās stratēģijas, viņi mazāk izjūt stresu ikdienas dzīvē.

Izejot no augstāk minētā var secināt, ka pedagoga dzīves izturība ir personības resurss, kurš pie nozīmīgām psihoemocionālām slodzēm viņu profesionālajā darbībā veicina adaptīvo iespēju līmeņa celšanu stresa apstākļos.

Darba mērķis

Pētījuma mērķis bija pārbaudīt sakarību starp dzīves izturību un stresu pedagoga darba vidē.

Izlase

Pētījumā piedalījās Rīgas vispārīgājošo skolu skolotāji. Izlases apjoms – 80 cilvēku vecumā no 25 līdz 49 gadiem.

Materiāli un metodes

1. *S. Maddi Dzīves izturības tests* (The Personal Views Survey III – R, 2003). J. Šaplavskas un I. Plotkas adaptācija (2008 – 2010). Dzīves izturības, kā pārlicības par sevi, pasauli un attiecībām ar pasauli pētīšanai. Aptauja ir orientēta uz to nostādņu mērījumiem, kuras ļauj tikt galā ar sarežģītām dzīves situācijām.
2. Metodika “Stress darba vietā” (Occupational Stress Indicator /OSI/, Evers, Fress, & Coper, 2000). Aptauja sastāv no 7 skalām: apmierinātība ar darbu, garīgas veselības, fiziskās veselības, spriedzes cēloņu, darbam raksturīgo spriedzes cēloņu pavarēšanas taktikas un A tipa

uzvedības skalas. Aptauja ir noderīgs instruments stresa noteikšanai organizācijās. Tai ir plašs raksturs, un tā ļauj izvērtēt daudzus, dažādus stresa aspektus. Ar OSI aptaujas palīdzību var noteikt iespējamus iemeslus un to pārvarēšanas veidus. Metodika adaptēta Latvijas Universitātē 2003. gadā.

Rezultāti un secinājumi

Empīriskā pētījuma mērķis bija dzīves izturības un metodikas “Stress darba vietā” skalām sakarības noteikšana. Pētījumā iegūti sekojoši rezultāti:

Atklāta sakarība starp dzīves izturību un skalu apmierinātībai ar darbu (sasniegumi; novērtējums un izaugsme; pats darbs, piemēram, darba apstākļi un veicamā darba apjoms; organizācijas dizains un struktūra; organizācijas procesi; personīgās attiecības un samaksa). Analizējot dotās skalas vidējos rādītājus tika atklāts, ka visnozīmīgākie pedagogiem ir sasniegumi un personīgās attiecības. Rezultāti parādīja, ka ar dzīves izturības līmeņa celšanos pieaug sasniegumu vajadzība un vajadzība pēc personiskām attiecībām, tas ir, iegūst lielāku nozīmi priekš pedagoga. Virzību uz sasniegumiem, saskaņā ar S. Maddi dzīves izturības teoriju, var skaidrot tādā veidā, ka pētījuma dalībnieki ir pārliecināti par to, ka iesaistīšanās notiekošajā sniedz maksimālu iespēju atrast kaut ko vērtīgu un interesantu sev. Viņi gūst apmierinājumu no savas darbības. Aktīva darbība ļauj ietekmēt notiekošā rezultātu, kaut arī šī ietekme nav absolūta un panākumi nav garantēti. Viņi saprot, ka viss, kas notiek veicina attīstību caur iegūto pozitīvo vai negatīvo pieredzi. Dzīve tiek uztverta kā pieredzes gūšanas veids, viņi ir gatavi rīkoties arī tad, ja trūkst garantijas panākumiem, uzskatot, ka virzība uz komfortu un drošību personības dzīvi padara nabadzīgāku. Pētāmie ar zemu dzīves izturības līmeni jūt savu bezpalīdzību, nespēj ietekmēt notikumu gaitu, nespēj adaptēties stresa situācijai, kā arī vairāk vērsti uz izvairīšanos no problēmām. Viņi ne tikai zemu novērtē savas darbības rezultātus, bet arī ļoti norūpējušies par apkārtējo viedokli par sevi, ja tas ir negatīvs.

Pētījuma rezultāti parādīja dzīves izturības saistību ar garīgās un fiziskās veselības skalu. Tas liecina par dzīves izturības ietekmi uz aktīvu problēmu pārvarēšanu. Augsts dzīves izturības līmenis stimulē rūpes par savu veselību un labklājību (sportiskas aktivitātes, pareizs uzturs), tāpēc spriedze un stress, ko cilvēks izjūt neveidojas par hronisku stāvokli un nenoved pie psihosomatiskām saslimšanām.

Analizējot pētījumā iegūtos rezultātus var secināt, ka pedagogu dzīves izturība ir nozīmīgs personības resurss, kurš veicina adaptīvo iespēju līmeņa celšanu jaunu izglītojošo tehnoloģiju apgūšanā, kā arī ietekmē noturību pret stresu profesionālajā darbībā. Pedagoģi ar augstu dzīves izturību ir emocionāli noturīgāki pret dažādu stresogēnu faktoru ietekmi.

Bibliogrāfija

- Florian V., Mikulincer M., Taubman O. (1995). Does hardiness contribute to mental health during a stressful real-life situation? The roles of appraisal and coping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68. – 4. – P. 687–695.
- Khoshaba D., Maddi, S. (1999). Early Antecedents of Hardiness. *Consulting Psychology Journal*, Vol. 51. – N 2. – P. 106–117.
- Šaplavskaya, J., Plotka, I. (2009). The investigation of correlation between hardiness, its components and coping behavior strategies among students. In S. Partyckiego (Ed.), *E-economy – e-society in Central and Eastern Europe. Proceedings of Xth international scientific conference*. Lublin, Poland, May 11–13, 2009 (pp. 73–78). Lublin: KUL. ISBN: 978-83-7363-840-2. Pieejams: http://www.kul.pl/art_13549.html.
- Sharpley Ch.F., Dua J.K., Reynolds R., Acosta A. (1999). The direct and relative efficacy of cognitive hardiness, a behavior pattern, coping behavior and social support as predictors of stress and ill-health. *Scandinavian Journal of Behavior Therapy*, – 1. – Š. 15–29.
- Solcava I., Sykora J. (1995). Relation between psychological Hardiness and Physiological Response. *Homeostasis in Health & Disease*, Vol. 36. – N 1. – P. 30–34.
- Solcova I., Tomanek P. (1994). Daily stress coping strategies: An effect of Hardiness. *Studia Psychologica*, Vol 36. – N 5. – P. 390–392.
- Леонтьев Д. А., Мандрикова Е. Ю. (2005). Моделирование “экзистенциальной дилеммы”: эмпирическое исследование личностного выбора. *Вестник Моск. ун-та*, Сер. 14. Психология. № 4. С. 37–42.
- Леонтьев Д. А., Рассказова Е. И. (2006). Тест жизнестойкости. Москва: Смысл, 63 с.
- Мадди С. Р. (2005). Смыслообразование в процессе принятия решений. *Психологический журнал*, том 26, № 6, с. 87–101.
- Шаплавская, Е., Плотка, И. (2009). Исследование связи жизнестойкости, ее компонентов и стратегий копинг-поведения у студентов. *Profesines studijos: teorija ir praktika*, (5), 149–154. Siauliai: Siauliu kolegija, Lithuania. ISSN 1822-3648. Pieejams: www.siauliukolegija.lt/.../PROFESINES_STUDIJOS_5_INTERNETUI.pdf.

Research of the Connection Between Hardiness and Stress in the Workplace Among Teachers of Secondary Schools in Riga

Summary

Professional activity of the teacher is one of the most stressful, the most intense in psychological terms, requiring large reserves of self-control and self-regulation. Often, teachers face a lack of ability to monitor changes in the educational reality, insufficient moral and material compensation, injustice, lack of relevance of the work.

It is assumed that such personal characteristic of teachers as hardiness can act as a personal resource, contributing to enhancement of their adaptive capacity and the preservation of health, but also affects the stress resistance in their professional activities. The concept of hardiness was introduced by S. Kobasa and S. Maddi, and was developed at the intersection of existential psychology, the psychology of stress and coping behavior (Maddi 2005, p. 87–101). According to S. Maddi, hardiness is a system of person's belief about oneself, about the world and the relationship with it, which consists of three components (commitment, control, challenge) and contributes to the assessment of events as less traumatic, as well as a successful coping with stress. The aim of the research was to test the connection between hardiness and stress in the workplace, using a test of hardiness by S. Maddi (The Personal Views Survey III-R, 2001–2003), tested in Latvia by J. Shaplavskaya and I. Plotka (2008–2011), and the method "Stress in the workplace" (Occupational Stress Indicator / OSI, Evers, Fress, & Coper 2000). The sample consisted of 80 people. The research involved teachers of Riga secondary schools at the age of 25–49 years. The research revealed a connection between hardiness and the scales of the questionnaire "Stress in the working place" – job satisfaction and scales of physical and spiritual health. Analyzing the survey data, we can conclude that hardiness of teachers is an important personal resource contributing to improve their adaptive abilities, affecting the stress resistance in their professional activities. Teachers, who have high level of hardiness, are more emotionally and spiritually resistant to various stress factors.

Key words: hardiness, commitment, control, challenge, stress in the workplace.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā
«Atbalsts Daugavpils Universitātes doktora studiju īstenošanai»
Vienošanās Nr. 2009/0140/1DP/1.1.2.1.2/09/IPIA/VIAA/015

*Zinātniskais raksts sagatavots ESF projekta "Atbalsts Daugavpils
Universitātes doktora studiju īstenošanai" ietvaros
(Vienošanās Nr. 2009/0140/1DP/1.1.2.1.2/09/IPIA/VIAA/015).*

Anita Lasmane (Latvija), *Solveiga Blumberga* (Latvija)

LATVIJAS VEIKSMĪGU UN MAZĀK VEIKSMĪGU UZŅĒMUMU VADĪTĀJU APMIERINĀTĪBA AR DZĪVI UN DARBA KONTROLES LOKUSS

Raksta mērķis ir analizēt pētījuma par uzņēmumu vadītāju sociāli psiholoģiskajiem rādītājiem daļas: vadītāju apmierinātība ar dzīvi un darba kontroles lokuss – rezultātus. Raksta uzdevumi bija raksturot pētījuma metodoloģiju un analizēt galvenās veiksmīgu un mazāk veiksmīgu uzņēmumu vadītāju apmierinātības ar dzīvi un darba kontroles lokusa sakarības un atšķirības abās pētījuma grupās. Pētījuma problēma saistīta ar veiksmīgu un mazāk veiksmīgu uzņēmumu vadītāju sociāli psiholoģisko rādītāju izpēti, lai varētu prognozēt uzņēmumu sekmīgu attīstību to vadības kontekstā. Tas pamato arī pētījuma novitāti. Secinājumi parāda statistiski nozīmīgās atšķirības abu grupu rezultātos, sakarības starp pētitājiem konceptiem un faktoru analīzes rezultātus atbilstoši definētajiem sekmīgu un mazāk sekmīgu uzņēmumu vadītājus diferencējošiem sociālpsiholoģiskiem rādītājiem.

Atslēgas vārdi: apmierinātība ar dzīvi, darba kontroles lokuss, veiksmīgu un mazāk veiksmīgu uzņēmumu vadītāji.

Sociāli psiholoģiskie rādītāji dod iespēju nozīmīgi diferencēt sekmīgus uzņēmējus no mazāk sekmīgiem uzņēmējiem un sekmīgu uzņēmumu vadītājus no mazāk sekmīgu uzņēmumu vadītājiem. (Gartner 1989; Shaver et. al. 1996; Slevin, Heeley 2001; Shaver et. al. 2001; Mitchell et. al. 2005; Babcock-Roberson, Strickland 2010). Pētījumos konstatēts, ka sekmīgu uzņēmēju un sekmīga uzņēmuma vadītāju no mazāk sekmīga uzņēmēja un uzņēmuma vadītāja diferencē daudzi rādītāji. Raksta autores kā galvenos izdalījušas: stresa pārvarēšanas stratēģijas, darba pašefektivitāte, attieksme pret dzīves notikumiem, sociālais atbalsts, darba kontroles lokuss, apmierinātība ar dzīvi. Konceptuāli šādus rādītājus definē kā sociālās prasmes, psiholoģiskā labklājība, kas nosaka darba pašefektivitāti (Baron, Markman 2003).

Pētījuma mērķis

Pētījuma mērķis bija atklāt vadītāju apmierinātības ar dzīvi un darba kontroles lokusa sakarības, kā arī apmierinātības ar dzīvi un darba kontroles lokusa atšķirības veiksmīgu un mazāk veiksmīgu uzņēmumu vadītāju grupās Latvijā.

Metodoloģija

Pētījumi par apmierinātību ar dzīvi dažādās valstīs, arī Latvijā, parāda šī koncepta nozīmi dzīves kvalitātes, subjektīvās labklājības, laimes kontekstā, to saistību ar sociāli ekonomiskajiem faktoriem (Realo, Dobewall 2011, p. 298–300). Pētnieki secina, ka apmierināti ar dzīvi, laimīgi cilvēki gūst augstākus sasniegumus darbā un ienākumus. Tādēļ viens no aktuāliem apmierinātības ar dzīvi aspektiem ir tas, kā tiek uztverta darba dzīve. Apmierinātībā ar dzīvi pamatdimensija ir subjektīvā labklājība (Pavot, Diener 2008, kā norādīts Lightsey, Boyraz, 2011), kurā būtiski ir pozitīvi afekti un spēja kontrolēt negatīvus afektus (Lightsey, Maxwell 2011).

Darba kontroles lokusa koncepts ir analizējams subjektīvā kontroles lokusa koncepcijas ietvaros. Pētījumi par subjektīvo kontroles lokusu (Rotter 1966, p. 1–28) Strickland 1989, p. 1–12) un pētījumi par apmierinātības ar dzīvi dimensiju – subjektīvo labklājību – un darba kontroles lokusu (Wong – McDonald, Gorsuch 2004, p. 319–330) parāda, ka internālā kontrole palīdz efektīvāk risināt problēmas un izjust augstāku subjektīvo labklājību.

Internālā kontrole ir saistīta ar autonomijas izjūtu darbā, autonomiju mērķu izvirzīšanā, pašnoteikto darba vadīšanu (Breeding 2008, p. 97–100). Darba kontroles lokuss ir saistīts ar psiholoģisko labklājību, fizisko veselību un uzvedību darba vidē (Spector 1998, p. 153–169; Liu, Spector, Jex 2005, p. 329–330; Pagon, Spector, Cooper, Lobnikar 2011, p. 213–219), rezultāta gaidām (Breeding 2008, p. 97–100).

Empīrisko rezultātu ieguvē izmantotas Latvijā adaptētās Apmierinātības ar dzīvi aptauja (Satisfaction With Life Scale (SWLS, Diener, Emmons, Larsen, Griffin, 1985) un Darba kontroles lokusa aptauja (Work Locus Control Scale (WLCS), Spector 1988). Aptauja parāda sakarības ar dažiem darba mainīgajiem, ieskaitot apmierinātību ar darbu un darba efektivitāti (Spector 1988). Rezultātu analizē jāņem vērā, ka darba kontroles lokusa aptauja ir veidota tā, ka eksternālām kontroles lokusa iezīmēm ir augsts punktu skaits, bet internālām kontroles lokusa iezīmēm zems.

Apmierinātības ar dzīvi rezultātu salīdzinājumam abās pētāmajās grupās tika izmantota neparametriskā metode: Manna–Vitnija tests (Mann-Whitney Test), jo mazāk veiksmīgu uzņēmumu vadītāju grupā Kolmogorova–Smirnova testa (One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test) rezultāti parādīja, ka vērtību sadalījums nebija atbilstošs normālam sada-

lījumam. Darba kontroles lokusa rezultātu salīdzinājumam abās pētāmajās grupās tika izmantota neparametriskā metode: T tests (T-Test) neatkarīgu izlases kopu salīdzinājumam, jo rezultāti bija atbilstoši normālam sadalījumam. Sakarības starp apmierinātības ar dzīvi un darba kontroles lokusa rezultātiem analīzei tika izmantota neparametriskā metode: Spīrmena rangu korelācijas koeficients (Spearman's rho).

Pētījuma dalībnieki

Latvijas veiksmīgu (N=213) un mazāk veiksmīgu (N=134) uzņēmumu vadītāji atbilstoši izdalītajiem veiksmīgu un mazāk veiksmīgu uzņēmumu vadītāju diferenciācijas kritērijiem: uzņēmums ir rentabls – peļņa pret pašu kapitālu; uzņēmums darbojas vairāk kā 4 gadus.

Rezultāti

Aprakstošās statistikas rezultāti parāda, ka apmierinātības ar dzīvi veiksmīgu uzņēmumu vadītāju grupā vidējais aritmētiskais ($M=25,38$) ir augstāks kā mazāk veiksmīgu uzņēmumu vadītāju grupā ($M=22,66$). Kopumā abās grupās apmierinātības ar dzīvi rezultāti ir augstāki kā vidēji iespējamie (maksimāli iegūstamais punktu skaits ir 35). Manna – Vitnija testa rezultāti parādīja, ka atšķirības ir ļoti būtiskas ($p<.001$).

Darba kontroles lokusa vidējais aritmētiskais un mediāna veiksmīgu uzņēmumu vadītāju grupā ir zemāks ($M=43,15$; $Me=44,00$) kā mazāk veiksmīgu uzņēmumu vadītāju grupā ($M=46,96$; $Me=47,00$), kas liecina par izteiktāku internālā darba kontroles lokusa tendenci veiksmīgu uzņēmumu vadītāju grupā, ko savukārt saista ar augstāku darba efektivitāti (Spector 1988). Taču kopumā abu grupu rezultātus atbilstoši centrālās tendences rādītājiem var skaidrot kā salīdzinoši līdzsvarotu eksternālo un internālo darba kontroles lokusu (maksimāli iegūstamais punktu skaits ir 96). T testa (T-Test) rezultāti parādīja, ka atšķirības ir ļoti būtiskas ($p=.001$). Spīrmena rangu korelācijas koeficienti parādīja būtisku ($p<.001$) sakarību starp apmierinātības ar dzīvi un darba kontroles lokusa rezultātiem: veiksmīgu uzņēmumu vadītāju grupā r -.329; mazāk veiksmīgu uzņēmumu vadītāju grupā r -.366. Tas liecina, ka augstāka apmierinātība ar dzīvi ir saistīta ar internālo kontroles lokusu.

Uzņēmumu vadītāju sociāli psiholoģisko rādītāju: stresa pārvarēšanas stratēģijas, sociālais atbalsts, darba pašefektivitāte, attieksme pret dzīves notikumiem (šie rādītāji rakstā netiek izvērsti analizēti), darba kontroles

lokuss un apmierinātība ar dzīvi – faktoru analīze parādīja, ka veiksmīgu uzņēmumu vadītāju grupā jaunizveidotajā pirmajā faktoru kopā ir ietverts internālais darba kontroles lokuss ($r .462$) un apmierinātība ar dzīvi ($r .402$) saistībā ar tādiem faktoriem kā cerība attieksmē pret dzīves notikumiem ($r .933$), darba pašefektivitāte ($r .804$), pārliecināta rīcība stresa pārvarēšanā ($r .753$). Apmierinātība ar dzīvi ir nozīmīgs faktors, jo kopumā ietverta trīs jaunizveidotajās faktoru grupās.

Mazāk veiksmīgu uzņēmumu vadītāju sociāli psiholoģisko rādītāju faktoru analīze parāda, ka jaunizveidotajā pirmajā faktoru kopā ir ietverts internālais darba kontroles lokuss ($r .673$) un apmierinātība ar dzīvi ($r .533$) saistībā ar tādiem faktoriem kā cerība attieksmē pret dzīves notikumiem ($r .915$), darba pašefektivitāte ($r .799$), pārliecināta rīcība stresa pārvarēšanā ($r .768$). Apmierinātība ar dzīvi ir nozīmīgs faktors, jo kopumā ietverta trīs jaunizveidotajās faktoru kopās.

Secinājumi

Pētījumā iesaistījušos Latvijas veiksmīgu uzņēmumu vadītājiem ir būtiski augstāka apmierinātība ar dzīvi un internālais darba kontroles lokuss kā mazāk veiksmīgu uzņēmumu vadītājiem. Veiksmīgu un mazāk veiksmīgu vadītāju grupās apmierinātība ar dzīvi ir būtiski saistīta ar internālo kontroles lokusu. Tas palīdz izskaidrot veiksmīgu uzņēmumu efektīvas vadības nosacījumus cilvēkkapitāla kontekstā.

Apmierinātības ar dzīvi un internālā kontroles lokusa saistību parāda arī uzņēmumu vadītāju sociāli psiholoģisko rādītāju faktoru analīze, kurā abi koncepti abās pētītajās grupās ir ietverti vienā no jaunizveidotajām faktoru kopām, ko var definēt kā efektīvas vadības psiholoģisko faktoru kopu. Apmierinātība ar dzīvi ir sevišķi nozīmīgs faktors, jo ietverta trīs jaunizveidotajās faktoru kopās.

Apmierinātība ar dzīvi un internālais darba kontroles lokuss ir saistīti ar tādiem uzņēmumu vadītāju efektivitāti veicinošiem faktoriem kā cerība attieksmē pret dzīves notikumiem, darba pašefektivitāte, pārliecināta rīcība stresa pārvarēšanā. Tādā kontekstā mazāk veiksmīgu uzņēmumu vadītājiem apmierinātība ar dzīvi un internālais darba kontroles lokuss ir nozīmīgāki nosacījumi efektīvā vadībā, jo šo faktoru svars faktoru kopā ir lielāks kā veiksmīgu uzņēmumu vadītāju grupā. Tas atklāj efektīvas vadības attīstības psiholoģiskos nosacījumus.

Bibliogrāfija

- Babcock-Roberson M. E., Strickland O. J. (2010). The Relationship Between Charismatic Leadership, Work Engagement, and Organizational Citizenship Behaviors. *The Journal of Psychology*, Vol. 144, No. 3: 313–326.
- Baron R. A., Markman G. D. (2003). Beyond social capital: The role of entrepreneurs' social competence in their financial success. *Journal of Business Venturing*, No. 18: 41–60.
- Breeding R. R. (2008). The Effect of Work Interest Profiling on Career Decision Self-efficacy and Work Locus of Control. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, Vol. 51, No. 2: 96–106.
- Diener E., Emmons R. A., Larsen R. J., Griffin S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, Vol. 49: 71–75.
- Gartner W. B. (1989). Some suggestions for research on entrepreneurial traits and characteristics. *Entrepreneurship Theory and Practice*, Vol. 14, No. 1: 27–38.
- Liu C., Spector P. E., Jex S. M. (2005). The relation of job control with job strains: A comparison of multiple data sources. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, Vol. 78: 325–336.
- Mitchell J. R., Friga N. P., Mitchell R. K. (2005). Untangling the Intuition Mess: Intuition as a Construct in Entrepreneurship Research. *Entrepreneurship Theory and Practice*, Vol. 29, No. 6: 653–679.
- Pagon M., Spector P. E., Cooper C. L., Lobnikar B. (2011). Managers in suits and managers in uniforms: sources and outcomes of occupational stress. *International Journal of Police Science and Management*, Vol. 13, No. 3: 211–222.
- Realo A., Dobewall H. (2011). Does life satisfaction change with age? A comparison of Estonia, Finland, Latvia, and Sweden. *Journal of Research in Personality*, Vol. 45: 297–308.
- Rotter J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external locus of control of reinforcement. *Psychological Monographs*, No. 80: 1–28.
- Shaver K. G., Gartner W. B., Gatewood E. J., Vos L. H. (1996). Psychological factors in success at getting into business. In: Reynolds, P., Birley, S., Butler, J.E., Bygrave, W. D., Davidsson, P., Gartner, W. B., McDougall, P.P., eds. *Frontiers of entrepreneurship research*. Babson Park, MA: Babson College. Pp. 77–90.
- Shaver K. G., Gartner W. B., Crosby E., Bakalarova K., Gatewood E. J. (2001). Attributions about entrepreneurship: A framework and process for analyzing reasons for starting a business. *Entrepreneurship Theory and Practice*, Vol. 26, No. 2: 5–32.
- Slevin D. P., Heeley M. B. (2001). Strategic Decision Making in an Intuitive vs. Technocratic Mode: Structural and Environmental Considerations. *Journal of Business Research*, No. 52: 51–67.

- Spector P. E. (1998). A control theory of the job stress process. In C. L. Cooper, ed. *Theories of organizational stress*. Oxford, UK: Oxford University Press. Pp. 153–169.
- Strickland B. R. (1989). “Internal-external control expectancies: From contingency to creativity. *American Psychologist*, No. 44: 1–12.
- Wong-McDonald, Gorsuch R. L. (2004). A Multivariate Theory of God Concept, Locus of Control, Coping, and Spiritual Well-Being. *Journal of Psychology and Theology*, Vol. 32, No. 4: 318–334.

Latvia's Successful and Less Successful Enterprise Manager Life Satisfaction and Work Locus Control

Summary

Authors present research results about Latvia's successful (N=213) and less successful (N=134) enterprise managers satisfaction with life and work locus control in the context of the quality of live and well-being. The aim of the research was to determine managers' life satisfaction and work locus control similarities and life satisfaction and work control locus differences in successful and less successful enterprise manager groups based on the selected successful and less successful enterprise manager identification criteria. Conclusions obtained during life satisfaction and work locus control concept analysis are presented that justify the topicality of the aim of the present research.

Satisfaction with Life Scale (SWLS, Diener, Emmons, Larsen, Griffin, 1985) and Work Locus Control Scale (WLCS, Spector, 1988) questionnaires adapted for Latvia are used to obtain empirical data. Authors present both research group questionnaire results describing statistics, difference, correlation and factor analysis indicators. Statistically significant differences between both group results and factor analysis results according to defined successful and less successful enterprise manager differentiating socio-psychological indicators are interpreted.

Key words: satisfaction with life, work locus control, successful and less successful enterprises manager.

Irina Plotka (Latvija), *Dmitrijs Igoņins* (Latvija),
Ņina Blūmenau (Latvija), *Laura Šimane* (Latvija)

ETNISKO ATTIEKSMJU MĒRĪJUMU EPIZODISKIE UN SEMANTISKIE ASPEKTI AR NEAPZINĀTĀ EMOCIONĀLĀ PRAIMINGA PROCEDŪRAS IZMANTOŠANU

Pētījuma mērķis – noteikt epizodiskās un semantiskās atmiņas iespējamo ietekmi uz etniskām attieksmēm ar neapzinātā emocionālā praiminga procedūras izmantošanu. Iepriekšējo eksperimentu sērijās tika ievērotas neviennozīmīgas, īslaicīgas ietekmes, kas norāda uz neskaidro praimu un mērķu attiecību, atšķirīgos SOA intervālos. Radās interese izpētīt, vai pastāv epizodisko attieksmju komponentu ietekme uz reakcijas laikiem un pie kādiem SOA intervāliem epizodiskā ietekme tiek novērota. Izlase: 176 dalībnieki, etnisko grupu “Latvietis” (65) un “Krievs” (111) pārstāvji. Implicētā metode attieksmes mērījumiem – neapzinātais emocionālais praimings, eksperimentālā procedūra ar 9 atšķirīgiem SOA intervāliem. Eksperimentālais dizains $2 \times 4 \times 9 \times 3$. Lai mērītu semantisko attieksmju iespējamo ietekmi, tika pielietoti eksplīcētie mērījumi. Epizodisko komponentu izpētei tika īpaši izstrādāta aptaujas anketa. Rezultāti atklāja iespējamo epizodiskās atmiņas komponentu ietekmi uz etniskām attieksmēm.

Atslēgas vārdi: implicētā metode, eksplīcētā metode, neapzinātais emocionālais praimings, etniskās attieksmes, epizodiskā atmiņa, semantiskā atmiņa.

Attieksme ir relatīvi noturīga, pozitīva vai negatīva vērtējoša reakcija pret konkrētiem cilvēkiem, objektiem vai idejām (Olson, Fazio 2001). Attieksmes mērīšanai tiek izmantotas gan eksplīcētās, gan implicētās metodes (Petty, Brinol 2010, 335. lpp).

Implicētie mērījumi ir automātisko (neapzināto) reakciju novērtējumi, kas rodas spontāni pēc stimula objekta atklāšanas. Implicētie mērījumi ir netieši, tie atklāj “patiesās” attieksmes pret attiecīgo objektu vai parādību (Fazio & Olson 2003). Eksplīcētie mērījumi ir apdomātu vērtējumu mērījumi. Tās ir tiešās metodes, kad pētāmais zina, kas tiek mērīts. Salīdzinājumā ar eksplīcētiem mērījumiem, implicētiem mērījumiem tiek piedēvētas trīs nozīmes, tie ir netieši, automātiski un neapzināti. Implicētie mērījumi ir netieši, jo nelūdz tieši atklāt savu attieksmi, kā tas notiek tiešo mērījumu gadījumā (Petty, Wheeler, Tormala 2003). Otrā nozīme norāda, ka tie skar automātisko izvērtēšanas reakciju, kas rodas spontāni pēc stimula objekta parādīšanās (Fazio, Jackson, Dunton, Williams 1995).

Trešā nozīme skaidro, ka implicētie mērījumi skar neapzinātos nevis apzinātos attieksmju izvērtējumus (Kihlstrom 2004).

Baltijas valstīs valdošā etnopolitiskā, sociāli psiholoģiskā un kulturālā realitāte radīja interesi dziļāk izprast starpetnisko attieksmju sfēru. Pēdējos 2009.–2010. gadu eksperimentos (Latvijas izlase) SOA laiku diapazons tika palielināts ar mērķi meklēt implicētās attieksmes laika korelātu (Plotka, Igonin, Blumenau, Bambulaka, Ozola 2010). 2011. gadā tika veikts jauns eksperiments, kurā tika izmantota 2009.–2010. gadu eksperimenta shēma (Plotka, Igonin, Blumenau, Bambulaka, Ozola, Simane 2011). Pētāmiem, papildus implicētiem mērījumiem, tika piedāvāta īpaši izstrādāta anketa ar negatīviem un pozitīviem etnisko epizožu piemēriem, ar kuriem pētāmie iespējams saskārās pēdējo mēnešu laikā. Tika vērtēts epizodes spēks, tās senums un virziens. Veiktais pētījums ierosināja, ka pastāv epizodiskās un semantiskās atmiņas ietekme uz etnisko grupu (savu un kaimiņa) attieksmēm. Ilglaicīgās atmiņas eksplīcētā atmiņa tiek iedalīta epizodiskā atmiņā (EA) un semantiskā atmiņā (SA), kuru teoriju pamatlicējs ir Endels Tulvings (Tulving 1984, 2002). EA tiek uzskatīta par vienu no galvenajām neuro-kognitīvajām atmiņu sistēmām, tā ietver atmiņas par autobiogrāfiskiem notikumiem (laiku, vietām, asociatīvām emocijām un citām zināšanām konkrētā kontekstā), kuri var būt precīzi formulēti. Semantiskā atmiņa savukārt iekodē un glabā zināšanas par pasauli tās visplašākajā kontekstā, un padara tās pieejamas atkārtotai izskatīšanai (Tulving 1984).

Mērķi un uzdevumi

Epizodisko un semantisko atmiņas aspektu ietekmes noteikšana uz etnisko attieksmi pie dažādiem SOA laiku intervāliem.

Eksperimentālā hipotēze

Pozitīvas un negatīvas attieksmes izpaužas reaģēšanas laika atšķirībās uz piedāvātajiem etnisko grupu nosaukumiem: ātra reakcija uz pozitīviem vai negatīviem stimuliem liecina par pozitīvu vai negatīvu attieksmi. Hipotēze balstās uz Fazio (1986) izvirzīto nolikumu, ka pie pozitīvas attieksmes pret objektu, tā parādīšana paātrina tālāku kognitīvo pozitīvā stimula pārstrādi.

Pētījuma jautājums

Pētījuma jautājums: Vai epizodes ietekmē reakcijas laiku?

Pozitīva atbilde uz šo jautājumu ļauj uzsākt principiāli jaunu attieksmes mentālās reprezentācijas problēmas izpēti, kurā tiks ņemta vērā epizodiskajā atmiņā esošās jauniegūtās pieredzes un jau semantiskajā atmiņā esošās pieredzes mijiedarbība. Tas arī ir svarīgi, lai izprastu attieksmju implicēto mērījumu potenciālu, kā arī to sistemātiski novērojamo neviennozīmīgo saikni ar eksplīcētiem mērījumiem.

Izlase

176 pētāmie, kuri tika iedalīti divās apakšgrupās pēc etniskās piederības: “Krievi” (N=111) un “Latvieši” (N=65). Grupas tika izveidotas saskaņā ar sekojošiem etniskās identitātes kritērijiem: valoda, kultūra un izcelsme.

Pētāmie bija augstāko izglītības iestāžu studenti, abu dzimumu pārstāvji (54 vīrieši un 122 sievietes), vecumā no 19 līdz 50 gadiem (vecuma mediāna – 25 gadi).

Implicētā metode

Neapzinātais Emocionālais Praimings (Plotka, Igonin, & Blūmenau 2009) ar 2009.–2010. gadu eksperimenta shēmas izmantošanu (Plotka et al. 2011).

Eksplīcētās metodes

Aptaujas anketa “Epizodiskās un semantiskās atmiņas aspektu ietekme uz etniskās attieksmes noteikšanu” (Šimane, Bondare, Kirejeva, Timofejevs, Plotka, Blūmenau, Igoņins 2011). Ar aptaujas palīdzību tiek pētīta epizožu ietekme uz etniskajām attieksmēm, atspoguļota caur epizodiskās atmiņas noturību un semantiskās atmiņas komponentiem.

Mainīgie

Neatkarīgie (IV) – grupas, praims, mērķa stimul (target), SOA, epizodes.
Atkarīgie (DV) – ir reakcijas laiks (RT).

Aparatūra

Ar IBM saderīgs dators, īpaša programmatūra Microsoft Windows XP.

Procedūra

Pētījums norisinājās speciāli aprīkotā laboratorijas telpā, kurā maksimāli ir novērsta ārējās vides ietekme (gaisma, skaņa, temperatūra u.c.).

Praima-stimuli: “Krievs”, “Latvietis”, “Francūzis”, “Krēsls”.

Mērķa-stimuli: Vārdi no Šlosberga (Schlosberg) Emocionālās Reakcijas Skalas: “mīlestība, prieks, laime, labs”; “riebums, nicināšana, ļauns, dusmas”; “apakle, tase, dīvāns, zāle” un burtu salikumi (ne-vārdi): “nevg, ravtoienescht, byovyul, vatra”. Lai izslēgtu ne-vārdu asemantisko jēgu, šajā kategorijā ietilpa stimulu grupu vārdi ar samainītiem burtiem.

Praims – 10 msek.; kuba formas maska (maskas parādīšanās laiks ir ietverts SOA), nejauši prezentēti stimulu asinhronizācijas laiki, SOA: 51, 85, 119, 204, 170, 204, 238, 510, 850, 1003 msek.; Mērķis – 816 msec.; Fiksācijas punkts – 1000 msec.

Dalībniekam sniegtās instrukcijas kopsavilkums: Nospied taustiņu “Y” cik ātri vien iespējams, ja parādās vārds un taustiņu “N”, ja parādās burtu salikums (ne-vārds).

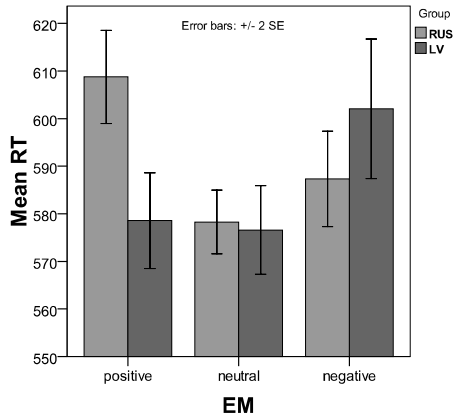
Tiek novērtētas noteiktā jēdziena implicētās saites līmenis ar pozitīvo vai negatīvo attieksmi: pētāmā attieksme pret atbilstošo etnisko grupu:

- “pret sevi” (“krievs” pret “krievu” vai “latvietis” pret “latvieti”),
- “pret kaimiņu” (“krievs” pret “latvieti” vai “latvietis” pret “krievu”),
- “pret citu” (“krievs” vai “latvietis” pret “francūzi”).

Neapzinātā emocionālā praiminga sākotnējais dizains: $2 \times 4 \times 9 \times 3$. Datu apstrādē tika izmantota saskaņā ar plānu aprēķināta shēma $2 \times 2 \times 9 \times 2 \times 3$ (grupa (LV;RUS) \times praims (“latvietis”, “krievs”) \times SOA \times target (pozitīvs, negatīvs) \times episožu (EM) (pozitīvs, negatīvs, neitrāls)).

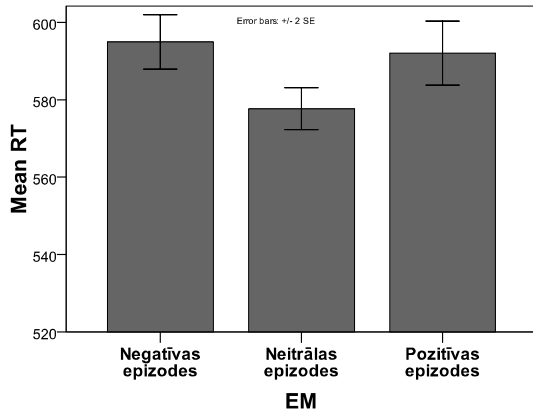
Rezultāti

Saskaņā ar pārbaudāmo hipotēzi ātra reakcija uz pozitīviem stimuliem liecina par pozitīvu attieksmi, bet ātra reakcija uz negatīviem stimuliem liecina par negatīvu attieksmi un otrādi (Plotka 2009b, 2008a). Etniskā attieksme tiek noteikta ar reakcijas laiku nobīžu palīdzību (pozitīvu stimulu RT minus negatīvu stimulu RT): pozitīvām nobīdēm atbilst negatīva attieksme, bet negatīvām nobīdēm – pozitīva (Plotka et al., 2009).

1. attēls. RT (ms) vidējie rādītāji (negatīvās, neitrālās un pozitīvās epizodes), pēc grupām “Latvieši” un “Krievi”

Avots: Autoru izveidots attēls.

2. attēls. Abu grupu (“Krievu” un “Latviešu”) kopējā RT (ms) vidējie rādītāji

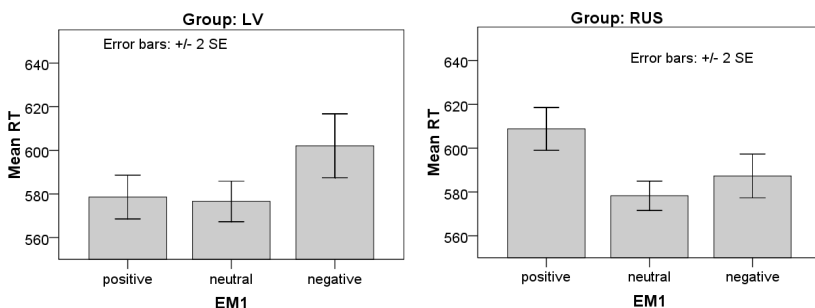
Avots: Autoru izveidots attēls.

Ar ANOVA palīdzību ar faktoriem “Group” (2 līmeņi: “RU”, “LV”); “Prime” (2 līmeņi: Krievs – “R”, Latvietis – “L”); “SOA” (9 līmeņi), “Target” (2 līmeņi: “+”, “-”), “EM” – epizodes (3 līmeņi: pozitīvs, negatīvs, neitrāls) tika atklātas statistiski nozīmīgas faktora “SOA” ($F=4,02$;

$p=0.000\leq 0.001$), faktora “Target” ($F=145.00$; $p=0.000\leq 0.001$), faktora “EM” ($F=8.80$; $p=0.000\leq 0.001$), faktoru “EM” un “Group” mijiedarbības ($F=9,49$; $p=0.000\leq 0.001$) ietekmes uz RT.

Att. 1–2 ir attēlotas statistiski nozīmīgas faktoru RT un faktoru EM un Group mijiedarbības līmeņu vidējo vērtību diagrammas. Ir atzīmētas vidējo ($\pm 1SE$) standartklūdas.

Ar Sheffe Post-Hoc testu tika atrastas statistiski nozīmīgas starpības starp RT pie negatīvajām un neitrālajām epizodēm ($MD=14,3$, $p=0,009\leq 0.01$) un RT pie pozitīvajām un neitrālajām epizodēm ($MD=17,3$, $p=0,001\leq 0.001$) (Att. 2).

3. attēls. RT (ms) vidējie rādītāji (negatīvās, neitrālās un pozitīvās epizodes), pēc grupām “Latvieši” un “Krievi”

Avots: Autoru izveidots attēls.

Ar Manna-Vitnija U-kritēriju tika noteikta atšķirība starp RT līmeņiem krievu un latviešu grupām gadījumā, kad ietekmē pozitīvās epizodes. RT krievu grupā pārsniedz RT latviešu grupā ($U=339235.0$; $p=0.000\leq 0.001$) (Att. 1).

Ar Manna-Vitnija U-kritēriju tika noteikta atšķirība starp RT līmeņiem krievu grupā RT pie pozitīvām epizodēm pārsniedz RT pie neitrālām epizodēm ($U=767912,0$; $p=0.000\leq 0.001$) un RT pie negatīvām epizodēm ($U=451105,0$; $p=0.000\leq 0.001$) (Att. 3).

Latviešu grupā RT pie negatīvām epizodēm pārsniedz RT pie neitrālām epizodēm ($U=451105,0$; $p=0,014\leq 0.05$) un RT pie pozitīvām epizodēm ($U=85928,5$; $p=0,028\leq 0.05$) (Att. 3).

Salīdzinot ar kopējo vidējo RT=583 ms, vidējais RT=609 ms krievu grupā statistiski nozīmīgi pārsniedz šo laiku ($T=5.215$; $p=0.000\leq 0.001$), bet latviešu grupā vidējam RT=579 ms statistiski nozīmīgi atšķirība no

RT=583 ms netika atrasta. Tādējādi, ar pozitīvo epizožu ietekmi krievu grupas vidējais RT palielinās attiecībā pret kopējo vidējo.

Diskusija

Analizējot aptaujas anketas “Epizodiskās un semantiskās atmiņas aspektu ietekme uz etniskās attieksmes noteikšanu” rezultātus, tika noteikts, ka iespējama epizožu ietekme pastāv. Epizodes, vai, precīzāk, to neesamība, ietekmē pētāmo reakcijas laukuv – reakcijas laiks, kuru neietekmē epizodes vai ietekmē neitrālas epizodes, ir visīsākais (Att. 2). Reakcijas laiki, kurus ietekmē pozitīvas vai negatīvas epizodes, ilgumā būtiski neatšķiras. Likumsakarīgi, ir iespējams secināt – ja nav epizodes, tad nepastāv traucēkļi jau esošai attieksmei, turklāt, pozitīvas vai negatīvas epizodes rada traucēkļus.

Tika novērots, ka negatīvās epizodes palēnina reakciju “latviešiem”, bet pozitīvās “krieviem”. Minētajam faktam ir nepieciešami papildus pētījumi, norādot, ka “epizodes svaigums”, kas ir saistīts ar attieksmi, nav neatkarīgs faktors. Tā ietekmes virziens (veicinošs vai kavējošs), visticamāk, ir atkarīgs no semantiskās atmiņas līmenī reprezentētās valentitātes.

Bibliogrāfija

- Fazio R.H., Jackson J.R., Dunton B.C. & Williams C.J. (1995). Variability in automatic activation as an unobtrusive measure of racial attitudes: A bona fide pipeline? *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 1013–1027.
- Fazio R.H., Olson M.A. (2003). Implicit measures in social cognition research: Their meaning and uses. *Annual Review of Psychology*, 54, 297–327.
- Kihlstrom J. F. (2004). Implicit methods in social psychology. In C. Sansone, C.C. Morf & A.T. Panter (Eds.), *The Sage handbook of methods in social psychology* (pp. 195–212). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Olson M.A., Fazio R.H. (2001). *Implicit attitude formation through classical conditioning*. *Psychological Science*, 12, 413–417.
- Petty R.E., Brinol P. (2010). Attitude structure and change. Implications for implicit measures. In B. Gawronski & B. Keith Payne (Eds.), *Handbook of implicit social cognition* (pp. 335–352). The Guilford Press: NY, London.
- Petty R.E., Wheeler S.C., Tormala Z.L. (2003). Persuasion and attitude change. In T. Millon & M.J. Lerner (Eds.), *Handbook of psychology: Volume 5. Personality and Social Psychology* (pp. 353–382). Hoboken, NJ: Wiley.
- Plotka I., Igonin D., Blumenau N., Bambulaka M., Ozola E., Simane L. (2011). Ethnic Attitudes Measurement with Unconscious Emotional Priming on Dif-

- ferent SOA. In *Proceeding of the International Applied Military Psychology Symposium: IAMPS 2011: Coping with Constrains*. (in press). Pieejams: http://www.iamps.org/IAMPS_2011_Paper_Plotka_et_al.pdf.
- Plotka I., Igonin D., Blumenau N., Bambulaka M., Ozola E. (2010). Modern technologies in a social and psychological research: implicit methods of studying the ethnic attitudes. *Professional Studies: Theory and Practice*, 6 (pp. 166–174). ISSN 1822–3648. (Index Copernicus Master Journal List)
- Plotka I., Igonin D., Blūmenau N. (2009). Etnisko nostādņu izpēte ar emocionālā praiminga metodi. *Sociālo zinātņu vēstnesis*, 1(8), 59–74. ISSN 1691–1881. Pieejams: http://du.lv/files/0000/2322/SZV_2009_1.pdf.
- Tulving E. (1984). *Precis of Elements of Episodic Memory*. *Behavioral and Brain Sciences*, 7, 223–68.
- Tulving E. (2002). *Episodic Memory: From Mind to Brain*. *Annual Review of Psychology*, 53, 1–25.

Episodic and Semantic Aspects of Ethnic Attitude Measurement with the Use of Unconscious Emotional Priming Procedure

Summary

The aim of the study is to determine the possible impact of episodic and semantic memory on ethnic attitudes, with the use of the unconscious emotional priming procedure. In the previous series of the experiments ambiguous, short-term impacts were observed, which points out the unclear prime and aim relationship, at different SOA intervals. It became interesting to investigate, whether there is an influence of the episodic attitude components on the reaction times and at what SOA intervals episodic effects are observed. Sample: 176 participants, representatives of the ethnic groups “Latvian” (65) and “Russian” (111). Implicit method for the attitude measurement – unconscious emotional priming, an experimental procedure with 9 different SOA intervals. Experimental design $2 \times 4 \times 9 \times 3$. To measure the potential impact of semantic attitudes, explicit measurements were used. To study the episodic component, a special questionnaire was designed. The results revealed a possible impact of the episodic memory’s components on the ethnic attitudes.

Key words: implicit method, explicit method, unconscious emotional priming, ethnic attitudes, episodic memory, semantic memory.

IZPRATNE PAR NAUDU LATVIEŠU SABIEDRĪBĀ: PSIHOLOĢISKS SKATĪJUMS

Psihoģiskā un psihoterapeitiskā prakse rāda, ka līdz šim esošā dažādu valsts pabalstu sistēma ir maz efektīva, jo būtībā tā neko nepamaina. Tieši otrādi – tā noteiktās cilvēku grupās veicina “parazitēšanas uzvedību”, kas tiek nodota no vienas paaudzes citai. Neskatoties uz to, ka par šiem jautājumiem ik pa laikam kāds psihologs uzraksta rakstu, sistemātiska naudas psiholoģijas jautājumu pētniecība Latvijā praktiski nenotiek. Aprakstītā pētījuma mērķis ir – noskaidrot, vai dažādās materiāli nodrošinātās grupās ir atšķirīga izpratne par naudu. Tādēļ šajā rakstā apskatīti jēdzieni: nauda, naudas attiecības no psiholoģisko teoriju skatu punkta, analizējot mazturīgu cilvēku, turīgu cilvēku un studentu monetāro attiecību modeļus. Rakstā tiek meklētas atbildes uz jautājumiem – ko cilvēki saprot ar vārdu “nauda” un kā plāno pie tās tikt, kā viņi risinātu naudas iztrūkuma vai pārpilnības problēmas. Pētījuma rezultātā tika izdarīti šādi secinājumi: vērojama tendence, ka dažādu slāņu pārstāvji atšķirīgi redz naudas vērtību savā dzīvē un arī plāni to realizācijā atšķiras. Turīgākie cilvēki, salīdzinot ar nabadzīgākiem, vairāk naudu laiž aprītē, uztverot to kā enerģiju, kura atnāk atpakaļ atkarībā no ieguldītā. Viņi nabadzības problēmu risināšanā ir gatavi iesaistīties paši, nevis tikai gaida no valsts palīdzību. Savukārt nabadzīgie īsti neredz savu lomu savas nabadzības mazināšanā un vairāk to saista ar ārējiem apstākļiem nekā paša personību.

Atslēgas vārdi: naudas psiholoģija, nabadzība, bagātība, monetārās attiecības.

Rietumu kultūrā tradicionāli tiek uzskatīts, ka naudas fenomens ir saistāms tikai ar ekonomiku. Tomēr pēdējā simtgadē, attīstoties psiholoģijai, arvien nopietnāk tiek pētīti arī naudas psiholoģiskie aspekti, atzīstot, ka cilvēkā eksistē iekšēja, intīma un ļoti individuāla attieksme pret naudu. Šie psiholoģiskie aspekti ir saistīti ar fantāzijām, ko rada naudas esamība, un vēlmi atrast naudā arī estētisku un jēdzienisku saturu. Vieniem nauda dod brīvību, citiem varu, bet citiem – izpriecas, taču visiem tā ir nepieciešamība, tā ir neatņemama dzīves sastāvdaļa (Дмитревская 2000). Tā ir visos mūsu eksistences līmeņos – fiziskajā, psiholoģiskajā, sociālajā un garīgajā. Tā kā mūsdienās cilvēks nevar pats ar savu darbu fiziski nodrošināt visas savas pamatvajadzības, kas nepieciešamas izdzīvošanai, – viņam ir neizbēgama nepieciešamība lietot naudu kā apmaiņas līdzekli. Nauda vienlaicīgi kļūst gan par cilvēka iespēju, gan par attīstības un atbildības

ekvivalentu (Grava, Stoligvo 2010, 37. lpp.). Turklāt pieaugušā vecumā praktiski nav iespējams izvairīties no sastapšanās ar naudu, tās ietekmi un lietošanu. Tomēr, kāda būs šī sastapšanās, ir atkarīgs no katra cilvēka uztveres un priekšstatiem, ko savukārt ietekmē iepriekš iegūtā pieredze, cilvēka raksturs un universālie psihes darbības mehānismi. Visbiežāk par iemeslu cilvēku nepareizām attiecībām ar naudu min vecāku ģimenes ietekmi (Морозова 2011), jo, piedzimstot cilvēks jau nonāk noteiktā sociāli ekonomiskā situācijā, kurā dominē noteikts modelis attiecībām ar naudu.

Psiholoģiskā un psihoterapeitiskā prakse rāda, ka līdz šim esošā dažādu valsts pabalstu sistēma ir maz efektīva, jo būtībā tā neko nemaina. Tieši otrādi – tā noteiktās cilvēku grupās veicina “parazitēšanas uzvedību”, kas tiek nodota no vienas paaudzes citai. Neskatoties uz to, ka par šiem jautājumiem ik pa laikam kāds psihologs uzraksta rakstu, sistemātiska naudas psiholoģijas jautājumu pētniecība Latvijā praktiski nenotiek.

Tādēļ tika organizēts šis pilotāžas pētījums, lai noskaidrotu, vai dažādās materiāli nodrošinātās grupās ir atšķirīga izpratne par naudu un kāda tā ir. Pētījumam tika izvēlēts aprakstošais šķērsgriezuma pētījuma dizains, kur respondenti tika atlasīti ar ērtuma metodi, kopumā veidojot nevarbūtīgo izlasi. Lai apskatāmo jautājumu varētu apskatīt no dažādu skatu punkta, kā respondenti tika izdalīti 5 pētījuma grupās: 12. klašu skolēni, 2. kursa studenti, turīgi iedzīvotāji (mēneša ienākumi 1000–2000 Ls), mazturīgi iedzīvotāji (mēneša ienākumi 300–500 Ls), nabadzīgi iedzīvotāji (100–200 Ls).

Naudas izpratne psiholoģijā

Lai gan mūsdienu socioloģijā un ekonomikā kā vadošais ir uzskats, ka nauda ir kvalitatīvi neitrāls, bezgalīgi dalāms, aizvietojams tirgus apmaiņas līdzeklis, antropocentriskie pētījumi apgāž šādu viedokli. Psiholoģiskajos pētījumos tiek apgāzts vispārpieņemtais uzskats, ka psiholoģiski cilvēki naudu uztver kā kaut ko vienotu, apkopotu, – tieši otrādi tie parāda, ka naudai var būt daudzveidīgas simboliskas nozīmes (Lea 1987, p. 35).

Vērojot cilvēku uzvedību un pētot viņu slimības vēstures, klīniskie psihologi izdalīja šādas simboliskās nozīmes: drošība, spēks, mīlestība un brīvība (Дейнека 2000). Nauda simbolizē drošību vairāk tiem cilvēkiem, kuri grib naudu, lai justos droši, kuriem raksturīgas bailes būt ievainotiem vai atgrūstiem, kas var pat pāraugt paranoiskās bailēs būt aplau-

pītiem. Naudu kā spēka simbolu uztver cilvēki, kuri orientēti uz spēku. Šiem cilvēkiem nauda ir spēks, kas viņiem nebija bērībā, tā ir iespēja pārvarēt barjeru starp sevi un apdraudošo pasauli. Nauda simbolizē mīlestību tiem, kuriem traucēti sociālās apmaiņas procesi, kuriem liekas, ka mīlestību un draudzību var pirkt un pārdot, tādēļ viņi izmanto naudu un dāvanas kā mīlestības apliecinājumu. Savukārt nauda simbolizē brīvību tiem, kuriem nauda dod brīvību no citiem un varu pār citiem.

Rietumos psihologu vidū ļoti populārs ir divu teoriju modelis, kur cilvēku mijiedarbību ar naudu skaidro no narkotiku (drug) un līdzekļu (tool) teoriju pozīcijām (Lea, Websley 2006). Vienā situācijā nauda var būt cilvēkam kā līdzeklis kaut kā iegādei, bet citā kā narkotika, kura iedarbojas pat neiroķīmiskā līmenī. Kā narkotikas nauda cilvēkam ir tad, kad ir liela motivācija pēc naudas un aktuāla kāda mērķa sasniegšana, bet kā līdzeklis – kad šī motivācija ir maza vai tās nav vispār (Money and motivational activation 2006). Tomēr ir arī autori, kuri uzskata, ka cilvēka uzvedību attiecībā pret naudu var izskaidrot tikai ar narkotiku teoriju (Money and the autonomy instinct 2006) un pati vajadzība pēc naudas ir bioloģiski determinēta (Memetics and money 2006).

Kā norāda profesors V. Novikovs, lai gan īpašas psiholoģiskās naudas teorijas neeksistē, tomēr jautājumus par naudu apskata gandrīz visas psiholoģiskās paradigmas: psihoanalītiskās teorijas, Ž. Piažē teorija, biheiviorisma apmācību teorija, sociālās psiholoģijas koncepcijas un metodes, un katra no tām cenšas izskaidrot cilvēku attiecības ar naudu no sava skatu punkta (Люди и деньги 1999, c. 17).

Tomēr, neskatoties uz iepriekš minēto V. Novikova apgalvojumu, S. Li ar saviem kolēģiem (Lea et al, 1987) izstrādāja koncepciju, ko nosauca par “psiholoģisko naudas teoriju”, kur centās apkopot sociālo un ekonomisko psihologu pieejas šim jautājumam. Viņi apgalvoja, ka nauda simboliski nerada priekšstatu tikai par precēm, kuras par to var nopirkt, bet arī par naudas avotu un ieguves veidu. Naudas nozīme ir saistīta arī ar tās formu. Viņu teorija balstījās uz uzskatu, ka nauda ir piesātināta ar daudzām simboliskām nozīmēm. Katram cilvēkam vai grupai nauda var simbolizēt kaut ko savu, taču šo simbolu skaits ir ierobežots, un tie ir noturīgi laikā, tādēļ tos var aprakstīt un kategorizēt (Ферхам, Аргайл 2005, c. 41–42).

Cilvēka nostādnes un uzvedība saistībā ar naudu nav nekas izolēts, tieši otrādi – ir neatņemama personības sastāvdaļa. Bieži psiholoģiskās vajadzības pēc drošības, brīvības, varas un mīlestības cilvēki cenšas nodrošināt, apmierināt ar naudas palīdzību. Bieži vien nauda ir vienīgais veids

kā nostiprināt savu stāvokli, savu statusu sabiedrībā vai pašuztveri, izmainīt savu “Es tēlu”, tādēļ dažiem cilvēkiem naudas ieguldīšana nekustāmajā īpašumā, dažādu lietu pirkšana nostiprina viņu pašrealizācijas izjūtu (Дмитревская 2000, с. 203). Tomēr tikai nauda nekad nevar sniegt pilnīgu piepildījumu un gandarījumu. Dzenoties pēc naudas, cilvēki nonāk tādā kā apburtā lokā: jo vairāk nopelna, jo vairāk tērē un tad jāstrādā vēl vairāk. Sanāk, ka nevis cilvēks vada savu dzīvi, bet gan viņš kļūst par naudas vergu.

Kā norāda Krievijas naudas psiholoģijas pētnieks M. Semenovs – vajadzība pēc naudas jeb “monētārā vajadzība” ir kvazivajadzība, kas palīdz apmierināt daudzas citas vajadzības gan materiālās, gan sociālās, gan garīgās (Семенов 2004, с. 43). Dažkārt cilvēki pieņem lēmumus, tai skaitā par naudas izlietojumu, ne tik daudz balsoties uz racionāliem aprēķiniem, kā uz emocijām, bailēm, atmiņām, stereotipiem un aizspriedumiem. Izpētīts, ka attiecībā uz naudas noguldījumiem ekonomiskie faktori nosaka kopējo noguldījumu apjomu, bet psiholoģiskie – to, cik lielu daļu no saviem ienākumiem cilvēki atliks un cik regulāri tas tiks darīts (Eiropa-rometra pētījums par nabadzību un sociālo atstumtību, 2009).

Sabiedrībā valda vispārpieņemts uzskats, ka cilvēks, pieņemot lēmumus, rikojas racionāli un lēmumus finanšu jomā pieņem, balstoties uz personīgo izdevīgumu. Kā norāda vairāki autori (A. Furnham & M. Argyle, A. Feņko) pēdējo gadu pētījumi apstiprina, ka patērētājs uzvedās psiholoģiski, nevis loģiski, un cilvēku uzvedība attieksmē pret naudu nav ekonomiski racionāla. Tas, kā cilvēki pelna, tērē, veido uzkrājumus un parādus, dāvina dāvanas, bieži vien ir pretrunā ar jebkurām ekonomiskajām aksiomām (Фенько 2005, с. 136). Autori arī norāda, ka vairums cilvēku nav pietiekami izglītoti ekonomiskos un finansiālos jautājumos un nav spējīgi uzvesties “racionāli”, lai gan savu nelōģiskumu un nesaprātīgumu atzīst tikai nedaudzi.

Tas, kā cilvēki pieņem šos lēmumus, lielā mērā nāk gan no piedzīvotā vecāku ģimenē, jo tajā bērns mācās, kā dzīvot, gan no pieredzes, kas rodas vēlāk saskarsmē. Tomēr būtiski uzsvērt arī jebkuras uzvedības neapzinātos aspektus. Kā norāda psihoterapeits P. Boisens, izvēloties kādu uzvedību, cilvēki cenšas apiet tās izvēles, kuras skar viņa dziļi iekapsulētas ciešanas (Boyesen 1993, p. 85.), un to var attiecināt arī uzvedības izvēlē attiecībā pret naudu. Šajā pētījumā ne tik daudz svarīga ir pati nauda kā cilvēku attiecības ar naudu, tādēļ nākošajā nodaļā tiks apskatītas tieši šīs attiecības.

Monetārās attiecības

Krievijas zinātnieki A. Žuravļovs un A. Kupreičenko (Журавлев, Купрейченко 2003) cilvēka attiecības ar naudu (jeb monetārās attiecības) uzskata par ekonomiskās apziņas komponentu, kas iekļauj sevī vairākus aspektus:

- a) naudas vērtības komponentu – naudas nozīmi konkrētam indivīdam;
- b) naudas emocionālo komponentu jeb attieksmi pret naudu, kas ietver sevī arī motivāciju komponentu – vēlmes spēku, intensitāti iegūt naudu, personības iezīmes, apejoties ar naudu (skopums – dāsnums);
- c) uzvedības komponentu attieksmē pret naudu – katra subjektīvā nozīme darbībai ar naudu un kurām operācijām ar naudu cilvēks dod priekšroku (saņemt, tērēt, uzkrāt, ieguldīt, turēt rokās utt.);
- d) sociālos priekšstatus par naudas lomu individuālajā un sabiedrības dzīvē;
- e) sociālos priekšstatus par naudas funkcijām personiskajā dzīvē: dzīves mērķu, kam tiek veltīta nauda, izteiktības subjektīvais vērtējums.

Pie līdzīgiem secinājumiem savā disertācijā 2004. gadā nonāca arī M. Semenovs, kurš pētīja attieksmes pret naudu saistību ar personības briedumu. Viņš secināja, ka monetārās attiecības ir viens no cilvēka attieksmju sistēmas komponentiem, kas atspoguļo individuālo, subjektīvi-vērtējošo, izvēles pieeju naudai kā realitātes objektam, un sevī ietver rīcību ar naudu un attiecību ar citiem cilvēkiem saistībā ar naudu interiorizēto pieredzi specifiskā sociokultūras situācijā. Monetārās attiecībās viņš izdalīja vairākus komponentus; kognitīvo (monetārie priekšstati), emocionālo (naudas vērtība) un regulātoro (monetārās vērtības, motīvi, sociālās nostādnes, uzvedības normas). Pēc viņa domām cilvēka monetārās attiecības raksturo zināms nemainīgums un vispārinājums, tās raksturo cilvēka dzīves pozīcija attiecībā pret naudu un tās satur sevī atsevišķu biežāk lietojamo monetāro darbību sistēmu (Семенов 2004, с. 19.).

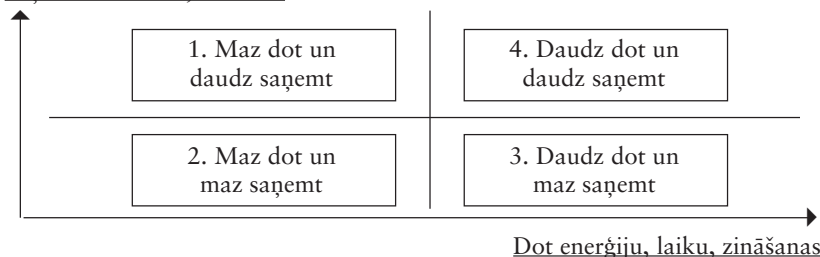
Raksta autore iepriekš veiktajā pētījumā (Jirgena 1999), tika apkopotas dažādu psiholoģisko teoriju atziņas par uzvedības izvēles determinantēm. Tika konstatēts, ka jebkura izvēle ir sarežģīts gan apzināts, gan neapzināts uzvedības akts, ko ļoti spēcīgi ietekmē paša cilvēka dzīves pieredze, sociāli-ekonomiski-vēsturiskā situācija un sabiedrības, kurā dzīvo cilvēks, nostādnes. Tādējādi arī cilvēka attiecības ar naudu, tās uzkrāšanu vai tērēšanu ietekmē vairāki neapzināti un apzināti motīvi: vēlme gūt apmierinājumu no savas darbības un apmierināt savu vajadzību, likvidējot “trūkuma stāvokli”, vēlme pašaktualizēties, neitralizēt savus

iekšējos konfliktus, atrast savas eksistences jēgu, sasniegt savu neapzināto mērķi, veidot sekmīgu mijiedarbību ar apkārtējo pasauli un nonākt pie iepriekš prognozētajiem rezultātiem.

Cilvēka–naudas attiecību modelis

Apkopojot analizēto literatūru, dažādu speciālistu viedokļus un personisko pieredzi, strādājot ar grupām, kuras risināja psiholoģiskās problēmas attiecībās ar naudu, autore piedāvā savu skatījumu uz cilvēku attiecībām ar naudu modeļa veidā, kurā tiek izdalīti 4 attiecību modeļi:

Ņaņem kā naudu, bonusus

1. attēls. “Cilvēka–naudas attiecību modelis”

Avots: Autores izveidots modelis.

1. modelis – “maz dot un daudz Ņaņemt”: pie šīs grupas pieder cilvēki, kuri gaida, ka sabiedrība viņus uzturēs, jo “viņi taču ir nabagi”, bet paši neko nav gatavi darīt; tie ir nemitīgie lūdzēji un pabalstu prasītāji; šīs grupas problēma – parazitēšana uz citu cilvēku nodokļu rēķina;
2. modelis – “maz dot un maz Ņaņemt”: pie šīs grupas pieder cilvēki, kuri īpaši neko nevēlas sabiedrībai dot un samierinās ar to mazumiņu, ko Ņaņem; viņi nepārpūlējas un ar pirkumiem neaizraujas, kā arī pēc pabalstiem necinās; problēma – dzīves bezjēdzība;
3. modelis – “daudz dot un maz Ņaņemt”; pieder cilvēki, kuri daudz strādā sabiedrības labā (bieži palīdzošās profesijās), un par savu algu īpaši necinās, jo “visiem tagad grūti laiki”; vairāk Ņaņem garīgu nekā materiālu gandarījumu; problēma – vislielākais risks pakļaut sevi profesionālajai izdegšanai;
4. modelis – “daudz dot un daudz Ņaņemt” – cilvēki, kuri apzinās savu ieguldījumu un grib adekvāti par to Ņaņemt, tādēļ par “mazām summām” nestrādā; kad Ņaņem naudu – to laiž aprītē; bieži privātpraksēs

un privāto uzņēmumos strādājošie; problēma – pārāk lielā aizņemtība un laika trūkums bērniem.

Tādējādi vissvarīgākais, īstenojot valsts politiku, būtu ar pabalstu sistēmu neveicināt 1. modeļa attīstību, bet gan vairāk stimulēt 4. modeli.

Par harmoniskām attiecībām var uzskatīt attieksmi pret naudu kā līdzekli, nevis mērķi, kad naudas pelnīšanas un uzkrāšanas motīvi saskan ar pašrealizācijas un radošuma motīviem (Семенов 2004, с. 44).

Pētījuma rezultāti un to analīze

Lai atbildētu uz izvirzīto jautājumu – vai dažādās materiāli nodrošinātās grupās ir atšķirīga izpratne par naudu, tika izveidota speciāla anketa, kur respondentiem brīvā formā vajadzēja sniegt atbildes uz 3 bloku jautājumiem. Pirmajā blokā bija jautājumi par naudu: Kas priekš Jums ir nauda? Cik Jums vajadzētu naudas mēnesī? Kā Jūs domājat pie tās tikt? Otrais bloks saturēja jautājumus par nabadzību: Kas priekš Jums ir nabadzība? Kas par to liecina? Kā Jūs risinātu nabadzības problēmu? Savukārt trešajā blokā vajadzēja izteikt savas domas par pārticību: Kas priekš Jums ir pārticība? Kas par to liecina? Ko Jūs ar to darītu? Pēc tam anketu rezultāti tika kvalitatīvi analizēti, izdalītas saturiskās vienības un tās salīdzinātas pa grupām.

Salīdzinot visu grupu rezultātus, var pamanīt atbildes, kas ir visās grupās un tās ir šādas: nauda tiek raksturota kā iztikas un vajadzību apmierināšanas līdzeklis; pie naudas domā tikt, strādājot vienā vai vairākos darbos; ar nabadzību saprot noteiktus dzīves apstākļus, apgērību, iztikas līdzekļu trūkumu un nabadzības risināšanai iesaka atvērt jaunas darba vietas, bet personiski nabadzības gadījumā meklētu darbu. Savukārt ar pārticību respondenti saprot tādu naudas daudzumu, kad var īstenot savas vēlmes, ir uzkrājumi bankā un nav kredītu. Pārticības gadījumā visvairāk respondentu ceļotu, parūpētos par savām un radnieku vajadzībām, kā arī ziedotu labdarībai.

Tālāk tiks apskatīti tikai tie rezultāti, kas bija specifiski noteikti atbilstoši respondentu grupai, bet nebija raksturīgi citām grupām.

Skolēnu rezultātos varēja pamanīt interesantu tendenci, ka skolēni no nabadzīgākām ģimenēm – uztver materiālo bagātību kā sliktu, uzsverot vairāk dvēselisko bagātību. Viņi nesaista kopā naudu, veselību un karjeru. Savukārt skolēni no pārtikušām ģimenēm – negrib atteikties no sava materiālā stāvokļa un grib “pamosties 25 gadu vecumā” pie visa gatava.

Studentu grupā (2.–3. kurss bakalauru studiju programmu studenti) tika konstatēts, ka viedokļi par naudu, nabadzību, pārticību, nav atšķirīgi

dažādu specialitāšu studentiem (pētīti tika 5 dažādu specialitāšu studenti). Nevienš students nepiedāvāja nekādu oriģinālu priekšlikumu nabadzības risināšanā. Pēc studentu domām galvenā robeža, kur sākas nabadzība, kur pārticība ir naudas daudzumā, kas atļauj apmierināt vai neapmierināt savas vajadzības un vēlmes, bet otra robeža ir dzīves vieta un ārējais izskats. Būtiska robeža ir arī emocionālais komforts vai diskomforts, laimīgas attiecības vai to neesamība. Bija vērojama interesanta tendence, ka šī robeža ir ļoti “kustīga” un atkarīga no tā, kāds ir pašreizējais materiālais studenta stāvoklis.

Nabadzīgo grupā nauda pirmkārt kalpo izdzīvošanai, bet kā pie tās tikt nav ideju vai tās ir nereālas. Šajā grupā diezgan dominējošs ir uzskats, ka “vajag valsti sakārtot”, neredzot savu vietu un lomu šajā procesā. Ar pārticību šīs grupas cilvēki saprot stāvokli, kad var darīt to, ko grib, līdz ar to, ja būtu bagāts – piepildītu savas un tuvinieku vēlmes.

Mazturīgo cilvēku grupā dominē pozīcija, ka nauda ir drošības garants un viņiem pietiktu ar 500–1000 Ls mēnesī. Nabadzība ir tad, kad jāatliek lielie pirkumi un visu laiku jāērķina, ko var atļauties, tas ir arī zināma izmisuma stāvoklis. Nabadzību šīs grupas respondenti mazina – godīgi strādājot un izvēršot savu saimniecību. Pārticība ir tad, kad ir personiskā māja, mašīna, nelieli uzkrājumi bankā un ja viņiem tāds stāvoklis būtu – tad strādātu tikai prieka pēc, palīdzētu citiem, kā arī mācītos.

Daudz komplicētāku naudas izpratni sniedza turīgo cilvēku grupa. Dominēja uzskats, ka nauda ir noteikts enerģijas veids, kas ļauj piepildīt vēlmes un dod iespējas. Viņiem mēnesī dzīvošanai vajadzētu 1000–1500 Ls. Pie naudas tiktu strādājot, paplašinot savu biznesu un izīrējot telpas. Kā nabadzību saprot stāvokli, kad nevar iedot bērniem labu izglītību. Dominēja arī uzskats, ka nabadzība ir noteikts iekšējs psiholoģisks stāvoklis, t.i., cilvēku pasivitāte un nevēlēšanās attīstīties. Nabadzības mazināšanai ieteiktu izmantot masu informācijas līdzekļus un ar to palīdzību izglītotu sabiedrību naudas jautājumos; valsts mērogā mazinātu neefektīvo pabalstu sistēmu un attīstītu uzņēmumus, lai ir jaunas darba vietas. Savukārt savas nabadzības gadījumā, pirmkārt, strādātu paši ar sevi. Šīs grupas respondenti ar pārticību saprot veiksmīgi attīstītu biznesu, stāvokli, kad ir nauda attīstībai, savu sapņu realizācijai. Taču pamatā tam ir cilvēka iekšējs psiholoģiskais stāvoklis, veiksmīgums vai nebēgšana no veiksmes. Pārticības gadījumā paplašinātu savu biznesu, mācītos un attīstītos, veidotu jaunus projektus, investētu naudu “labos projektos”. Kopumā tieši šīs grupas pārstāvji uzrādīja daudz lielāku psiholoģisko briedumu un iekšēju gatavību pašiem veidot savu dzīvi.

Secinājumi

Apkopojot visu grupu rezultātus, vērojama tendence, ka dažādu materiālo slāņu pārstāvji – atšķirīgi redz naudas vērtību savā dzīvē un arī plāni to realizācijā atšķiras.

Turīgākie cilvēki vairāk naudu laiž aprītē, uztverot to kā enerģiju, kura atnāk atpakaļ atkarībā no ieguldītā. Nabadzības problēmu risināšanā ir gatavi iesaistīties paši, nevis tikai gaida no valsts palīdzību. Savukārt nabadzīgie īsti neredz savu lomu savas nabadzības mazināšanā un vairāk to saista ar ārējiem apstākļiem nekā paša personību.

Kopumā vērojamas kā tādas “trepes”, katrs cilvēks redz “apakšējo” un “augšējo” līmeni atkarībā no sava pašreizējā stāvokļa. Pakāpjoties uz augšu, arī šie līmeņi pieaug un otrādi, nolaižoties uz leju – līmeņi arī sarūk. Tādējādi pieaugot naudas līdzekļiem, pieaug vajadzības un stāvoklis, ka “pietiek” var arī neiestāties.

Teorētisko avotu analīzes un pētījuma rezultātā tika izstrādātas šādas rekomendācijas: Vajadzētu palīdzību veidot tā, lai cilvēki apgūtu pamatprincipu, ka nav reāli cerēt kaut ko saņemt, neko neieguldot; nabadzīgiem cilvēkiem vajag mācīt izmantot naudu lietderīgi, ieguldīt naudu ekonomiski izdevīgos projektos, celt sasniegumu motivāciju, mazināt bailes riskēt, celt ambīcijas; psiholoģiskā plānā “jāattīra” prāts no nepareizām kognīcijām par naudu, ka nauda ir kaut kas slikts un ļauns. Speciālistu vadībā jātrenē cilvēku spēja pielāgoties dzīves pārmaiņām, elastība domāšanā, jāatgādina veiksmes un panākumi dzīvē, lai rastos ticība, ka var veikties arī nākotnē. Palīdzībai kopumā jābūt tādai, kas nevis veicina cilvēka regresa stāvokli (kā zīdāinis, kuru mamma vislaik baro), bet gan personisko briedumu, kad cilvēks ir gatavs uzņemties atbildību par savu dzīvi un savām izvēlēm.

Bibliogrāfija

- Boyesen P. (1993). *Pour qui je me reveille le matin*. Paris: ADIRE-EFAPO.
- “Eiropas barometra pētījums par nabadzību un sociālo atstumtību, 2009”
http://www.2010againstopoverty.eu/extranet/Eurobarometre_091216_LV.pdf (2010.05.12.).
- Grava E., Stoligvo L. (2010). Nauda – personiskā psiholoģiskā katastrofa? *Psihologija Mums*. – Nr. 3: 34.–43.
- Jirgena S. (1999). Jauniešu pašizjūta un adiktīvas uzvedības izvēle. *Disertācija*. Rīga: LU.
- Lea S. (1987). *The Individual in the Economy*. N.Y.: Cambridge University Press.
- Lea S., Websley P. (2006). Money as tool, money as drug: the biological psycho-

- logy of a strong incentive. *Behavioral and Brain Sciences*, Vol. 29: 161–209.
- Memetics and money. *Behavioral and Brain Sciences*, Vol. 29., 2006. – P. 194–195 Pieejams: <http://journals.cambridge.org/action/displayFulltext?type=6&fid=421109&jid=BBS&vol.> (14.09.2010.).
- Money and motivational activation. *Behavioral and Brain Sciences*, Vol. 29., 2006. – P. 190–190// Pieejams: <http://journals.cambridge.org/action/displayFulltext?type=6&fid=421085&jid=BBS&vol.> (14.09.2010.).
- Money and the autonomy instinct. *Behavioral and Brain Sciences*, Vol. 29., 2006. – P. 184.–185. Pieejams: <http://journals.cambridge.org/action/displayFulltext?type=6&fid=421043&jid=BBS&vol.> (14.09.2010.).
- Дейнека О.С. (2000). *Экономическая психология*. СПб: СПб ун-т.
- Дмитревская Н. (2000). Общие проблемы психологии денег. В кн: *Экономическая психология*. (под. ред. И. В. Андреева) СПб.: Питер, с. 195.–213.
- Журавлев А., Купрейченко А. (2003). *Нравственно-психологическая регуляция экономической активности*. М.: Институт психологии РАН.
- Люди и деньги (1999). Под ред. В.В. Новикова, С.И. Ериной. – Ярославль: ЯРГУ.
- Морозова М. Психология богатства и бедности. Pieejams: <http://www.sunhome.ru/psychology/1926> (26.08.2011.).
- Семенов М. Ю. (2004). Особенности отношения к деньгам людей с разным уровнем личностной зрелости. *Диссертация*. Ярославль: ЯГУ.
- Фенько А. (2005). *Люди и деньги: очерки психологии потребления*. М.: Класс.
- Ферхам А., Аргайл М. (2005). *Деньги. Психология денег и финансового поведения*. СПб.: Прайм – ЕВРОЗНАК.

Concept of Money in Latvian Society: Psychological View

Summary

This article deals with the concepts of money, money relations from psychological theory point of view, the analysis of models of monetary relations among low-income people, wealthy people and students. The article is to answer the questions – what do people mean by the word “money” and how do they intend to earn it, how do they deal with the problems of cash shortage or abundance? The study allowed to make the following conclusions: there is a tendency that the representatives of different wealth level see the value of money in their lives differently and the plans for its realization are different as well. Wealthy people in comparison with the poor more invest money to make it circulate, seeing it as the energy that comes back, depending on the investment. They are willing to engage in resolving poverty problems themselves instead of just waiting for government assistance. While the poor really do not see their own role in poverty reduction and link it more to external circumstances than to their own personality.

Key words: psychology of money, poverty, wealth, monetary relations.

LATVIJAS STUDENTU PSIHOSOCIĀLĀS LABKLĀJĪBAS DIMENSIJAS

Šajā pētījumā tiek piedāvāta izpētes pieeja par labklājības konceptu, pamatojoties uz daudzdimensionālu metodoloģisko analīzi mūsdienu pozitīvās psiholoģijas teorijās un empīriskajos pētījumos. Pēdējās pāris dekādēs līdz ar pozitīvās psiholoģijas attīstību, jēdziens “labklājība” ir ieguvis savu nozīmi arī psiholoģijas zinātnē, paplašinoties aiz ekonomiskās labklājības apraksta robežām. Latvijā labklājības rādītāji krasi svārstās, mainoties ekonomiskajai situācijai, līdz ar to labklājības pētījumi ir ļoti nozīmīgi. Sabiedrībā pastāvošās negatīvās ekspektācijas uztur krīzes dinamiku un pesimismu. Jaunatnei un pieaugušajiem, kuri ir sociālekonomiski aktīvi, ir bažas par savām tagadnes un nākotnes iespējām, ņemot vērā, kāds pašreiz valsti ir labklājības līmenis. Daudzi Latvijas universitāšu studenti paredz bezdarba un zemākas kvalifikācijas darba iespējas pēc absolvēšanas un tas ietekmē viņu studiju procesu. Šajā pētījumā tiek pētītas Latvijas universitāšu studentu psihosociālās labklājības īpatnības un to saistība ar dažādiem stratifikācijas faktoriem: dzimums, tautība, attiecību statuss, studiju veids, stipendija, ģimenes statuss, dzīvesvieta, studiju finansēšanas veids u.c.

Atslēgas vārdi: psihosociālā labklājība, subjektīvā labklājība, psiholoģiskā labklājība, sociālā labklājība.

Ievads

Mūsdienās psiholoģijā ir iezīmējies jaunu ideju pietiekums tieši pozitīvās psiholoģijas jomā, izveidojot jaunus teorētiskus konceptus par labklājības izjūtu (well-being) (Svence 2010). Pozitīvās psiholoģijas konceptu veido trīs komponenti: subjektīvā labklājība, individuālās personības iezīmes un pozitīva atbalsta institūcijas: citi cilvēki, sabiedrība, kultūra, ekonomika un politika (Seligman, Csikszentmihalyi 2000). Pozitīvā psiholoģija ir studijas par stāvokļiem un procesiem, kas sekmē cilvēku, grupu vai institūciju veselīgu vai optimālu funkcionēšanu (Gable, Haidt 2005). Pozitīvā psiholoģijas izpētes lauks ir ļoti plašs un tā ir saistīta ar daudziem psiholoģiskiem fenomeniem un jēdzieniem, kas tiek konceptuāli izstrādāti daudzu mūsdienu zinātnieku pozitīvās psiholoģijas teorijās, ko aprobe ar pētījumiem, nosakot kā dažādi faktori un mainīgie, piemēram, kā dzimums (Haller, Hadler 2006), vecums (Mayers, Diener 1995), izglītība (Ryff, Keyes, Shmotkin 2002), ienākumu līmenis (Diener, Oishi 2000)

un attiecības (Ryan, Deci 2001) u.c. ietekmē labklājības saturu un dimensijas. Pēdējā laikā labklājības pētījumi ir kļuvuši aktuāli saistībā ar sociālekonomiskiem notikumiem pasaulē un Latvijā.

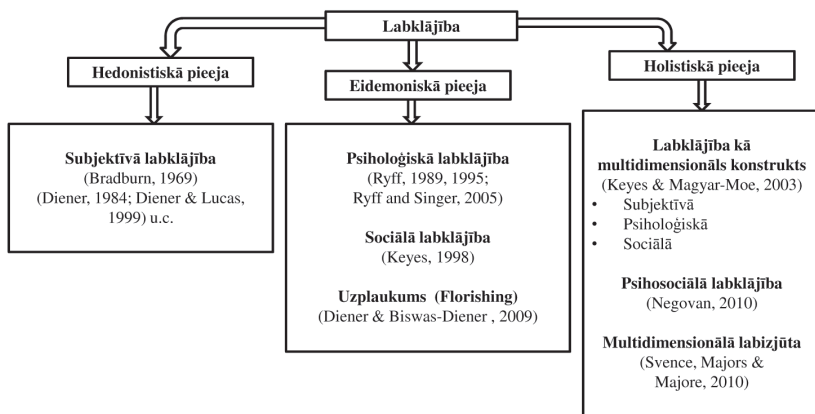
Labklājības jēdziena un teorētisko pieeju analīze

Labklājība ir viens no galvenajiem pozitīvās psiholoģijas izpētes jautājumiem. Pasaulē ir pētnieciskie mēģinājumi noteikt labklājības satura, struktūras īpatnības un robežas starp izpētes pieejām. Labklājību ietekmē dažādas cilvēka esības puses, tajā ir apvienotas vairākas cilvēka attieksmes īpatnības pret sevi un apkārtējo pasauli. Pozitīvajā psiholoģijā pamatjēdziens *labklājība (well-being)* tiek apskatīts kā komplekss, sastāvošs no vairākiem rādītājiem. Jau pēc būtības šis fenomens savas subjektivitātes dēļ ir strīdīgs (Boniwell 2009). Terminam labklājība zinātniskajā literatūrā ir plaša pielietojamība, tāpēc nav vienotas definīcijas. Bieži vien ar šo jēdzienu saprot tuvus pēc savas nozīmes, bet ne identiskus jēdzienus. Pozitīvajā psiholoģijā, lai raksturotu personības subjektīvās pasaules izjūtu (stāvokli) viņa labklājības aspektā, tiek lietoti dažādi termini: subjektīvā labklājība (Diener 1984); psiholoģiskā labklājība (Ryff 1995); sociālā labklājība (Keys 1998); psihosociālā labklājība (Negovan 2010); labizjūta (Svence, Majors, Majore 2010).

Pastāv dažādi atšķirīgi pētījumu virzieni *labklājības* jomas pētīšanas vēsturē. Lielākā daļa labklājības pētījumu, kas veikti pozitīvajā psiholoģijā pēdējās dekādēs, var tikt kategorizēti trīs galvenajās pētīšanas pieejās, kur katra no tām definē labklājības komponentes atšķirīgos veidos: 1) hedonistiskā; 2) eidemoniskā; 3) holistiskā. (Skat. 1. attēlā).

Termins *psihosociālā labklājība* mūsdienu literatūrā tiek attiecināts uz plašu jautājumu loku, ieskaitot (bet nav limitēts tikai uz to) mentālo, emocionālo, sociālo, fizisko, ekonomisko, kulturālo un garīgo veselību un – no tā izrietoši – tā ir definēta dažādos veidos. Ir vienprātība, ka psihosociālās labklājības modelim ir jāietver un jāatspoguļo dažādu vispārīgās labklājības aspektu saistība (Linley 2009). Rumānijas pētniece Valērija Negovana (2010) izstrādāja un pamatoja psihosociālās labklājības daudzdimensionālu konstruktus, kas ietver: subjektīvās, psiholoģiskās un sociālās komponentes (dimensijas) kā savstarpēji saistītus, bet atšķirīgus indivīda pozitīvas funkcionēšanas aspektus savā vidē. Valērija Negovana (2010) pētot Rumānijas studentu labklājības saturu un īpatnības, ierosina psihosociālās labklājības četrus faktorus: 1) Psiholoģiskā

labklājība; 2) Subjektīvā labklājība saistībā ar ikdienas notikumiem; 3) Sociālā labklājība; 4) Subjektīvā labklājība saistībā ar akadēmisko (universitātes/fakultātes) dzīvi.

1. attēls. Labklājības (well-being) saturs un metodoloģiskās izpētes pieejas

Avots: Autores izveidota shēma.

Psihosociālās labklājības izpētes metodoloģija

Pētījumā tiek pētītas psihosociālās labklājības dimensijas: subjektīvā, psiholoģiskā un sociālā, kas atbilst holistikajai pieejai. Pētījuma mērķis ir izpētīt Latvijas studentu psihosociālās labklājības dimensijas, līmeni, kā arī sakarības un atšķirības dažādos demogrāfiskos rādītājos.

Pētījuma metodes: aptauja, kvantitatīva analīze – frekvenču analīze, kriteriālā analīze, korelāciju analīze, Kronbaha alfa. Pētījuma metodikas: 1) Psihosociālās labklājības aptauja (Negovan 2010) ar 4 apakšskalām: Vispārējā subjektīvā labklājība (SWB), Subjektīvā labklājība saistībā ar studiju dzīvi fakultātē (SWBF), Psiholoģiskā labklājība (USPWB), Sociālā labklājība (USSoWB); 2) Demogrāfisko datu aptauja, kurā tika iekļauti šādi parametri: dzimums, vecums, izglītība, tautība, attiecību statuss, ģimenes statuss, materiālās labklājības novērtējums, reliģiskā piederība, nodarbošanās, dzīvesvieta, studiju veids un forma.

Pētījuma izlase: Dažādu studiju virzienu, kursu un līmeņu studenti (N=293), 83 vīrieši un 210 sievietes (M=22.58, SD=5,53), vecumā no 18–50 gadiem. Datu bāze: septiņas Latvijas augstskolas/universitātes. Datu vākšana 2011. gada pavaris un rudens.

Psihosociālās labklājības izpētes rezultātu analīze

Dotajā pētījuma tika veikta frekvenču analīze un noteikti Latvijas studentu izlases valdīe procenti atbilstoši studiju vietai un demogrāfiskajiem rādītājiem. Rezultāti uzrādīja, ka dotā izlase ir reprezentatīva un var veikt psihosociālās labklājības salīdzinošo analīzi.

Latvijā veiktajā pētījumā psihosociālās labklājības skalām iekšējās saskaņotības rādītāji ir tik pat augsti kā Negovanas (2010) pētījumā, tad skalu izmantošanu Latvijas pētījumā pieņemam par valīdu. (Skat. 1. tab.).

1. tabula

Psihosociālās aptaujas skalu Kronbaha Alfa (Cronbach's Alpha)

Skalas	Valsts izlase	
	Latvija (Vorone, 2011) N=130	Rumānija (Negovan, 2010) N=449
Psihosociālā labklājība	$\alpha=0,759$	$\alpha=0,880$
Vispārējā subjektīvā labklājība	$\alpha=0,787$	$\alpha=0,724$
Subjektīvā labklājība saistībā ar studiju dzīvi fakultātē	$\alpha=0,893$	$\alpha=0,786$
Psiholoģiskā labklājība	$\alpha=0,824$	$\alpha=0,843$
Sociālā labklājība	$\alpha=0,887$	$\alpha=0,808$

Avots: Autores veiktie aprēķini.

Pētījumā tika aprēķināti Latvijas studentu izlasē vidējie rādītāji attiecībā uz psihosociālās labklājības dimensiju līmeņiem (skat. 2. tabulā) un tika konstatēts: 1) vidējs līmenis psihosociālai (kopējai), psiholoģiskai un sociālai labklājībai; 2) vidēji augsts līmenis subjektīvai labklājībai saistībā ar studiju dzīvi; 3) augsts līmenis vispārējai subjektīvai labklājībai.

2. tabula

Latvijas studentu izlases (N=293) labklājības dimensiju kopējie rādītāji

Labklājības dimensijas (skalas)	Minim.	Maks.	Vidējais	Stand. novirze	Ekscess
	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Std. klūda
Psihosociālā labklājība (kopējā)	19,00	80,00	54,744	,588	11,580
Vispārējā subjektīvā labklājība	8,00	30,00	21,955	4,05	4,609
Subjektīvā labklājība saistībā ar studiju dzīvi fakultātē	3,00	15,00	10,394	2,82	2,932
Psiholoģiskā labklājība	8,00	30,00	20,768	4,49	4,520
Sociālā labklājība	5,00	25,00	15,548	4,84	4,636

Avots: Autores veiktie aprēķini.

Izanalizējot labklājības dimensiju sakarības ar demogrāfiskajiem rādītājiem tika konstatēts, ka pastāv statistiski nozīmīgas sakarības labklājības dimensijām ar sekojošiem rādītājiem: vecums, dzimums, studiju kurss, pilna/nepilna laika studijas, budžeta/maksas studijas, stipendija, kopmītne, materiālā labklājība (skat. 3. tab.). Visas korelācijas, izņemot personiskos ienākumu saistību ar subjektīvo labklājību fakultātē ($r = ,221^*$), ir negatīvas ($r_{emp.} > r_{krit.}$) pie nozīmības līmeņa 0,05 vai 0,01. Tas atspoguļo sakarības negatīvo tendenci, jo augstāks ir apmierinātības līmenis kādā no labklājības dimensijām, jo zemāki ir rādītāji attiecībā pret – vecumu, kursu, apmierinātību ar iztikas līdzekļiem, kas norāda uz tendenci, ka vecākiem un pēdējā kursa studentiem, kuriem ir augsts apmierinātības līmenis ar iztikas līdzekļiem ir zemāks psihosociālās labklājības apmierinātības līmenis. Kā arī rādītājos dzimums, stipendija, pilna/nepilna laika studijas, budžeta/maksas studijas un kopmītne ir tendence uz iespējamām izpausmes īpatnību atšķirībām labklājības apmierinātības līmenī. Savukārt, psihosociālās labklājības dimensijām netika konstatētas statistiski nozīmīgas sakarības ar tautību, izglītību, darbu, ģimenes statusu (pilna/nepilna), attiecību statuss, bērnu esamību/neesamību, ienākumiem ģimenē un reliģiju, kas norāda uz faktu, ka šie minētie rādītāji vismazāk ir saistīti ar psihosociālās labklājības dimensiju apmierinātības līmeni Latvijas studentu izlasē. Tika konstatēts, ka Latvijas studentu subjektīvās labklājība saistībā ar fakultāti ir pozitīvi saistīta ar personiskiem ienākumiem, jo augstāki personiskie ienākumi, jo augstāk apmierinātības līmenis ir subjektīvai labklājībai saistībā ar fakultāti.

3. tabula

Korelāciju analīze psihosociālās labklājības dimensijām attiecībā pret demogrāfiskajiem rādītājiem Latvijas studentu izlasē

Spīrmena koeficients	Psihosociālā labklājība (kopēja)	Vispārējā subjektīvā labklājība	Vispārējā labklājība saistībā ar fakultāti	Psiholoģiskā labklājība	Sociālā labklājība
1	2	3	4	5	6
Vecums (N=290)	-,114*	-,126*	-,168**	-,058	-,108*
Dzimums (N=292)	-,099*	-,126*	-,033	-,071	-,048
Kurss (N=289)	-,200**	-,221**	-,252**	-,175**	-,172**
Pilna/nepilna laika studijas (N=288)	-,122*	-,141**	-,137*	-,062	-,133*

	1	2	3	4	5	6
Budžeta/maksas studijas (N=287)		-,152**	-,168**	-,186**	-,134*	-,129*
Stipendija (N=289)		-,186**	-,201**	-,159**	-,173**	-,120*
Kopmītne (N=284)		-,021	-,091	-,107*	,010	-,006
Personiskie ienākumi (N=77)		,183	,144	,221*	,153	,176
Apmierinātība ar iztikas līdzekļiem (N=206)		-,197**	-,225**	-,168**	-,121*	-,147*

*** p < 0,001; ** p < 0,01; * p < 0,05.

Avots: Autores veiktie aprēķini.

Latvijas studentu izlasē pēc Mamma Vitnija testa rezultātiem tika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības psihosociālās labklājības dimensijām sekojošos demogrāfiskos rādītājos (skat. 4. tab.) – dzimums, stipendija, pilna/nepilna laika un budžeta/ maksas studijas, tas ir (U emp. < U krit.): 1) psihosociālās labklājības kopējais rādītājs, vispārējā subjektīvā labklājība un subjektīvā labklājība saistībā ar studiju dzīvi fakultātē augstāka ir budžeta (Mean Rank budžets > Mean Rank maksas), pilna laika studentiem (Mean Rank pilna > Mean Rank nepilna) un tiem, kas saņem stipendiju (Mean Rank ir stipendija > Mean Rank nav stipendijas); 2) budžeta (Mean Rank budžets > Mean Rank maksas) un pilna laika studiju studentiem (Mean Rank pilna > Mean Rank nepilna) ir augstāka arī sociālā labklājība; 3) Psiholoģiskās labklājības dimensijas neatšķiras nevienā demogrāfiskajā rādītājā; 4) Vispārējā subjektīvā labklājība ir augstāka sievietēm (Mean Rank sievietes > Mean Rank vīrieši). Netika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības demogrāfiskos rādītājos – tautība, attiecību un ģimenes statuss, dzīvesvieta, reliģija.

Kriteriālā analīze psihosociālās labklājības dimensijām attiecībā pret demogrāfiskajiem rādītājiem Latvijas studentu izlasē

1	2	3	4	5	6	7
		Psihosociālā labklājība – kopējā	Vispārējā subjektīvā labklājība	Subjektīvā labklājība saistība ar fakultāti	Psiholoģiskā labklājība	Sociālā labklājība
Dzimums N=289	Sievietes Virieši N=209 N=80	U=7288,5 p=,092	U=7223,5* p=,032	U=8249,0 p=,575	U=7598,5 p=,230	U=7945,0 p=,416
Tautība N=286	Latvieši Citi N=164 N=122	U=9339,5 p=,498	U=8769,0 p=,074	U=9380,0 p=,364	U=9411,0 p=,566	U=9552,0 p=,650
Attiecību partneris/-re N=286	Ir Nav N=168 N=118	U=8705,0 p=,147	U=9237,0 p=,326	U=9563,5 p=,610	U=8678,0 p=,135	U=8896,5 p=,199
Stipendija N=289	Ir Nav N=36 N=253	U=3054,5* p=,002	U=2957,5* p=,001	U=3296,0* p=,007	U=3157,0 p=,003	U=3588,5 p=,042
Studiju forma N=288	Pilna Nepilna N=255 N=33	U=3255,5* p=,040	U=3136,5* p=,017	U=3172,0* p=,020	U=3707,5 p=,295	U=3183,0* p=,024
Studiju tips N=287	Budžeta Maksas N=200 N=87	U=6976,0* p=,011	U=6864,5* p=,004	U=6687,5* p=,002	U=7168,0* p=,024	U=7257,0* p=,029
Darbs N=291	Ir Nav N=85 N=206	U=8209,5 p=,577	U=7887,0 p=,182	U=7717,0 p=,109	U=8104,5 p=,469	U=8020,5 p=,360
Ģimenes statuss N=291	Pilna Nepilna N=236 N=55	U=5789,5 p=,338	U=5937,5 p=,324	U=5918,0 p=,305	U=5879,5 p=,425	U=5984,5 p=,514

1	2	3	4	5	6	7	
Dzīvesvieta N=287	Pilsēta Lauki	N=103 N=184	U=9130,0 p=,761	U=9083,0 p=,059	U=9471,0 p=,994	U=9139,5 p=,771	U=9174,0 p=,708
Kopmītne N=284	Dzīvo Nedzīvo	N=107 N=177	U=9133,5 p=,730	U=8446,0 p=,126	U=8266,0 p=,071	U=9251,0 p=,866	U=9353,0 p=,925
Materiālā labklājība N=206	Apmier. Neapm.	N=106 N=100	U=3975,0 p=,005	U=3926,5 p=,001	U=4278,0 p=,016	U=4426,5 p=,085	U=4315,5 p=,036
Reliģija N=261	Kristieši Cita reliģija	N=245 N=10	U=1172,0 p=,850	U=1062,0 p=,475	U=1182,5 p=,851	U=1013,0 p=,372	U=1167,0 p=,816
	Kristieši Ateisti Cita reliģija Ateisti	N=245 N=16 N=10 N=16	U=1749,5 p=,795 U=73,0 p=,911	U=1834,0 p=,666 U=63,5 p=,382	U=1752,0 p=,474 U=71,0 p=,629	U=1747,5 p=,789 U=63,0 p=,504	U=1786,0 p=,876 U=75,0 p=1,000

*** p < 0,001; ** p < 0,01; * p < 0,05; U – Manna – Vitnija U kritērijs.

Avots: Autores veiktie aprēķini.

Secinājumi

Latvijas studentiem dominē augsts un vidējs psihosociālās labklājības dimensiju līmenis atšķirīgās dimensijās. Kopējās psihosociālās labklājības rādītājs ir vidējs.

Izanalizējot atsevišķi labklājības dimensiju sakarības ar demogrāfiskajiem rādītājiem tika konstatēts, ka pastāv labklājības dimensijām statistiski nozīmīgas sakarības ar sekojošiem rādītājiem – vecums, dzimums, studiju kurss, pilna/nepilna laika studijas, budžeta/maksas studijas, stipendija, kopmītne, materiālā labklājība, – kas norāda uz faktu, ka tie visvairāk ietekmē psihosociālās labklājības dimensiju apmierinātības līmeni Latvijas studentu izlasē. Latvijas studentu izlasē zems ienākumu līmenis nav saistīts ar zemu apmierinātības līmeni labklājības psiholoģiskajā dimensijā.

Latvijas studentu izlasē tika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības psihosociālās labklājības dimensijām sekojošos demogrāfiskajos rādītājos – dzimums, stipendija, studiju veids, studiju forma. Psihosociālās labklājības dimensiju līmenis augstāks ir budžeta un pilna laika studentiem, kas saņem stipendiju. Vispārējā subjektīvā labklājība ir augstāka sievietēm. Psiholoģiskās labklājības dimensijas neatšķiras nevienā demogrāfiskajā rādītājā. Konstatētais fakts norāda uz to, ka studiju vide un tās sociāldemogrāfiskie faktori var ietekmēt psihosociālās labklājības dimensijas, izņemot psiholoģisko dimensiju. Latvijas studentu izlasē psihosociālās labklājības dimensijās ir līdzīgas tendences rādītājos: ģimenes statuss (pilna/nepilna), attiecību statuss, darbs, tautība, reliģija, dzīvesvieta, kopmītne un materiālā labklājība.

Kopumā pēc veiktās analīzes secinām, ka konstatētie fakti norāda uz tendenci, ka labklājības dimensijas un profilu var ietekmēt dažādi sociāldemogrāfiskie rādītāji, līdz ar to labklājību dimensiju izpausmes īpatnības un līmenis var atšķirties dažādās studentu demogrāfiskās grupās.

Bibliogrāfija

- Boniwell I. (2006). *Positive Psychology in a Nutshell*. PWBC, 132 lpp.
- Bradburn N.M. *The structure of psychological well-being*. Chicago, Aldine, 1969.
- Diener E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 94, 542–575.
- Diener E., Suh E. M., Lucas R. E. & Smith H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125, 276–302.
- Diener E., Oishi S. (2000). Money and happiness: Income and subjective well-being across nations. In E. Diener & E. M. Suh (Eds.) *Subjective well-being across cultures*. Cambridge, MA: MIT Press.

- Diener E., Wirtz D., Tov W., Kim-Prieto C., Choi D., Oishi S., Biswas-Diener R. (2009). New Well-being Measures: Short Scales to Assess Flourishing and Positive and Negative Feelings. *Social Indicators Research*, Volume: 97, Issue: 2.
- Gable S. L., Haidt J. (2005). What (and why) is positive psychology? *Review of General Psychology*, 9, 103–110.
- Haller M., Hadler M. (2006). How social relations and structures can produce happiness and unhappiness: *An international comparative analysis. Social Indicators Research*, 75, 169–216.
- Keyes C. L. M. (1998). Social well being. *Social Psychology Quarterly*, 61(2), 121–140.
- Keyes C. L. M., Shmotkin D., Ryff C. D. (2002). Optimizing well-being: The empirical encounter of two traditions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 1007–1022.
- Keyes C. L. M., Magyar-Moe J. L. (2003). The measurement and utility of adult subjective well-being. In S. J. Lopez & C. R. Snyder (Eds.), *Positive Psychological Assessment: A Handbook of Models and Measures*, 411–425.
- Linley P. A., Maltby J., Wood A. M., Osborne G., Hurling R. (2009). Measuring happiness: The higher order factor structure of subjective and psychological well-being measures. *Personality and Individual Differences*, 47 (8), 878–884.
- Myers D. G., Diener E. (1995). Who is happy? *Psychological Science*, 6, 10–19.
- Negovan V. (2010). Dimensions of students' psychosocial well-being and their measurement: Validation of a students' Psychosocial Well Being Inventory. *Europe's Journal of Psychology*, 2/2010, 85–104.
- Ryff C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57 (6), 1069–1081.
- Ryff C. D. (1995). Psychological Well-Being in Adult Life. *Current Directions in Psychological Science*, Vol. 4. No 4., 99–104.
- Ryan R. M., Deci E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52, 141–166.
- Ryff C., Singer B. (2005). Integrative science in pursuit of Human Health and Well being. In Snyder, C. R., Lopez, S. J. (Eds.), *Handbook of Positive Psychology* (pp. 541–555). Oxford: University Press.
- Seligman M. E. P., Csikszentmihalyi M. (Eds.) (2000). Positive psychology [Special issue] *American Psychologist*, 55 (1).
- Svence G., Majors M., Majore L. (2010) Concept of Well-being of the Inhabitants of Latvia and the First Stage of New Well-being Test Modification in Latvian. *Riga Teacher Training and Educational Management Academy 5th International Scientific Conference's "Theory for Practice in the Education of Contemporary Society" collection of articles*, 324–330.

The Dimensions of Psychosocial Well-Being of Students of Latvia

Summary

In the research it was found that Latvian students have moderately high scores in indicators of psychosocial well-being showing that in spite of dynamics of socioeconomical crisis, students tune themselves to positive experience. The dimensions of psychosocial well-being correlate and differ the most in the following demographic indicators: full-time/part-time studies, receiving scholarship/paying for studies, monthly scholarship, gender and age, and also a correlation with material well-being. The level of dimensions of psychosocial well-being is higher for those students who study in budget group and those who are full-time students and who receive a monthly scholarship. Women reported higher overall subjective well-being than men. The facts point to a possibility that demographic indicators mentioned above most strongly affect the levels of psychosocial well-being dimensions in Latvian student sample. It proves that the dimensions of students' psychosocial well-being are most related with processes in study environment. The research suggests paying attention to Latvian student environment to foster the improvements in academic environment. The findings suggest the research of the dimensions of well-being and socioeconomic factors in more detail.

Key words: psychosocial well-being, subjective well-being, social well-being.

AUGSTSKOLU STUDENTU UZTVERTĀ DOCĒTĀJU EPISTĒMISKĀ AUTORITĀTE UN PAĻĀVĪBA EPISTĒMISKAI AUTORITĀTEI

Raksta mērķis bija izpētīt sakarības starp studentu un absolventu uztverto docētāju epistēmisko autoritāti, paļāvības docētājam iemesliem un paļāvības docētājam pamatojumu. Raksta uzdevumi bija skaidrot epistēmiskās autoritātes koncepciju, pētīšanas metodoloģiju; analizēt iegūtos sakarību pētījuma rezultātus. Pētījuma problēma bija docētāja autoritāte kā viens no svarīgākajiem personības autoritātes problēmas aspektiem augstākās izglītības kontekstā. Pētījuma novitāte ir saistāma ar faktu, ka Latvijā augstskolas docētāju epistēmiskā autoritāte līdz šim nav pētīta. Rezultāti parādīja kopumā būtisku saistību starp studentu un absolventu uztvertās docētāju epistēmiskās autoritātes komponentiem un paļāvības docētājam iemesliem, kas palīdz izskaidrot docētāja ietekmi uz studentiem aktuālajā un laikā attālinātajā mijiedarbībā.

Atslēgas vārdi: epistēmiskā autoritāte, paļāvības epistēmiskai autoritātei iemesli, paļāvības epistēmiskai autoritātei pamatojums.

Tā kā studiju procesa rezultāta lietderīgumu nosaka attieksme pret informācijas (zināšanas, prasmes) sniedzējiem, tad arvien aktuālāki kļūst epistēmiskās autoritātes jautājumi akadēmiskajā vidē (Asmuß, Svennevig 2009, p. 14; Guimond 2001, p. 216). Epistēmiskā autoritāte kļūst par vienu no cilvēka, sevišķi studenta profesionālās sociālizācijas, koordinātem un to var uzskatīt par svarīgu personības autoritātes problēmas aspektu. Pētījuma aktualitāti raksta autore saista arī ar faktu, ka Latvijā epistēmiskā autoritāte, tās ietekme akadēmiskajā vidē nav pētīta.

Tādēļ tika izvirzīts **pētījuma mērķis:** izpētīt sakarības starp studentu un absolventu uztverto docētāju epistēmisko autoritāti, paļāvības docētājam iemesliem un paļāvības docētājam pamatojumu.

Metodoloģija

Pētījuma konceptuālais pamatojums ir ideja, ka epistēmiskā autoritāte apzīmē informācijas avotu, kurš būtiski ietekmē zināšanu veidošanos, un kuras atzišana ir saistīta ar paļāvības epistēmiska autoritātei iemesliem. Epistēmiskās autoritātes jēdziens sociālajā psiholoģijā galvenokārt tiek pētīts sociālo spriedumu koncepcijas kontekstā (Kruglanski, Raviv, Bar-

Tal, Raviv, et. al. 2005; Rupp 2011) saistībā ar sociālo salīdzinājumu: epistēmiskās autoritātes kompetenci un paškompetenci un atbilstoši veidojošos epistēmiskās atkarības pakāpi (Kruglanski 1989, p. 148; Mugny, Chatard, Quiamzade 2006, p. 417). Epistēmisko autoritāti saista ar sociālo lēmumu pieņemšanas efektivitāti (Kruglanski, Raviv, Bar-Tal, Raviv, Sharvit, Ellis, et al. 2005, p. 360). Tādā kontekstā pētnieki pievēršas sociālo uzskatu, pārliecību (tos definē arī kā epistemoloģiskos) izpētei (Bar-Tal 1991, p. 483; Jacobson 2007, p. 120; Ordonez, Ponsoda, Abad, Romero 2009, p. 295), un šāda izpēte tiek saistīta ar informācijas uztveres un interpretācijas skaidrojumu.

Tādēļ pētījuma metodoloģijā ietverta arī metaindividuālās atribūcijas koncepcija, kurā personību mijiedarbības sekas autoritātes veidošanās un uzturēšanas kontekstā ir vienas personības (t.i., docētāja) translēšanās citas personības (t.i., studenta vai absolventa) esamības telpā. Students mijiedarbības ietekmes rezultātā veido priekšstatu par docētāju kā referentu (Петровский 1982, c. 25). Šo koncepciju var saistīt ar uztvertās epistēmiskās autoritātes koncepciju, epistēmiskajiem uzskatiem un paļaušanos uz autoritāti (Schommer-Aikins 2004, p. 23).

Tā kā personības priekšsts citos ir dinamisks process – t.i., sevis turpinājums citos (Петровский 1982, c. 58), un referentas personas ietekmes princips ir laikā attālinātā personības ietekme (Воробьев 1997, c. 23), tad lietderīgi ir pētīt arī absolventu priekšstatījumu par docētāja autoritāti.

Rakstā analizētajā pētījumā izmantotas kvantitatīvās datu ieguves un analīzes metodes atbilstoši pētījuma (Raviv, et. al. 1993, p. 123) metodoloģijai. Epistēmiskās autoritātes pētīšanas metodika ietver trīs saistītas aptaujas. **Epistēmiskās autoritātes aptauja** – *Epistemic Authority Scale* (Raviv, et. al. 1993, p. 129). **Paļāvības jautājumi** – *Reliance Question* (Raviv, et. al. 1993, p. 133). **Paļāvības pamatojuma aptauja** – *Reasoning Questionnaire* (Raviv, et. al. 1993, p. 135).

Pētījuma dalībnieki

Pētījumā piedalījās 307 Rīgas augstskolu studenti un 248 absolventi, tika veidotas trīs studentu grupas atbilstoši studiju jomām. No sociālās jomas piedalījās 101 students un 142 absolventi, no humanitārās – 101 students un 51 absolvents, no eksaktās – 105 studenti un 55 absolventi.

Rezultāti

Spīrmena rangu korelācijas analīzes rezultāti studentu grupā parādīja, ka epistēmiskās autoritātes vidējā kopējā novērtējuma rezultāti bija ļoti

būtiski ($p < .001$) un būtiski ($p < .005$) saistīti pamatā ar visiem paļāvības pamatojumiem. Ciešāka saistība bija vērojama ar tādiem paļāvības pamatojumiem: docētāja kā eksperta zināšanas un pieredze – lietpratības esamība ($r = .434$); docētājam ir viedokļi, kurus students pieņem ($r = .400$); docētājam piemīt rakstura iezīmes, kuras studentam ir nozīmīgas ($r = .360$); studenta izjūta, ka docētājam var uzticēties ($r = .358$). Docētāja epistēmiskās autoritātes vidējais kopējais novērtējums, kā parādīja korelācijas rezultāti gan studentu, gan absolventu grupās, nebija būtiski ($p > .005$) saistīts ar paļāvības pamatojumu “personīgā pazišanās” – t.i., studenta viedokli, ka viņš docētāju pazīst personīgi.

Absolventu grupā epistēmiskās autoritātes vidējā kopējā novērtējuma rezultāti bija ļoti būtiski ($p < .001$) visciešāk saistīti ar paļāvības pamatojumu: docētājam piemita rakstura iezīmes, kuras absolventam ir nozīmīgas ($r = .432$); kopumā novērojamas līdzīgas sakarības ar studentu grupu. Atšķirībā no rezultātiem studentu grupā absolventu grupā epistēmiskās autoritātes vidējā kopējā novērtējuma rezultāti nebija būtiski ($p > .005$) saistīti arī ar tādiem paļāvības pamatojumiem kā: docētājs absolventu ir ietekmējis, jo ir ietekmējis kādu, kuram absolvents uzticējās; cilvēki, uz kuriem absolvents paļāvās, uzticējās docētājam. Tātad laikā attālinātajā mijiedarbībā epistēmiskās autoritātes novērtējumā samazinās citu nozīmīgu cilvēku pastarpinātās ietekmes apzināšanās paļāvības docētājam pamatojumā.

Izvērtējot korelācijas starp paļāvības pamatojuma aptaujas apgalvojumiem un epistēmiskās autoritātes komponentiem, vērojams, ka studentu grupā būtiskāk ($p < .001$) un ciešāk komponenta “zināšanu līmenis” novērtējums ir saistīts ar šādiem paļāvības pamatojumiem: docētāja lietpratību (ir eksperts, labi izglītots un pieredzējis) ($r = .415$); docētājam ir viedokļi, kurus students pieņem ($r = .359$). Komponenta “uzticēšanās zināšanām” novērtējumā būtiskāka ir saistība ar paļāvības pamatojumiem: docētāja lietpratība ($r = .336$); docētāja objektivitāte ($r = .291$); studenta uzticēšanās docētājam ($r = .296$). Nozīmīgākā autoritātes ietekmes aspektā – t.i., kādā mērā students ir gatavs mainīt savu viedokli un uzvedību – korelācijas analīze parāda, ka epistēmiskās autoritātes komponents “gatavība mainīt viedokli” būtiskāk ir saistīts ar paļāvības pamatojumiem: docētāja lietpratība ($r = .371$); docētāja objektivitāte ($r = .279$); studenta uzticēšanās docētājam ($r = .268$); studenta un docētāja līdzīgs domāšanas veids ($r = .259$). Epistēmiskās autoritātes komponents “gatavība mainīt uzvedību” būtiskāk ir saistīts ar paļāvības pamatojumiem: docētājs izprot studenta vajadzības ($r = .240$); studenta un docētāja līdzīgs domāšanas veids ($r = .231$).

Korelācijas analīze parādīja, ka epistēmiskās autoritātes komponenti “zināšanu līmenis” un “uzticēšanās zināšanās” nav būtiski ($p > .005$) saistīti ar pašāvērtības pamatojumiem: docētāja ieinteresētība studenta labsajūtā; personīgā pazišanās; docētājs studentu ietekmē, jo ir ietekmējis kādu, kuram students uzticas. Izvērtējot korelācijas starp pašāvērtības pamatojuma aptaujas apgalvojumiem un epistēmiskās autoritātes komponentiem, vērojams, ka absolventu grupā kopumā retāk vērojamas būtiskas ($p < .005$) sakarību un zemāka ir sakarība ciešuma pakāpe. Izvērtējot korelācijas starp pašāvērtības pamatojuma aptaujas apgalvojumiem un epistēmiskās autoritātes komponentiem, vērojams, ka absolventu grupā būtiskākās ($p < .001$) un ciešākās sakarības komponenta “zināšanu līmenis” novērtējumā ir saistītas ar pašāvērtības pamatojumu: uzticēšanās docētājam; docētājam piemīt rakstura iezīmes, kuras studentam ir nozīmīgas ($r = .307$).

Komponenta “uzticēšanās zināšanās” novērtējumā absolventu grupā būtiskākā ($p < .001$) un ciešākā ir sakarība ar pašāvērtības pamatojumu: docētājam piemīt rakstura iezīmes, kuras studentam ir nozīmīgas ($r = .323$); epistēmiskās autoritātes komponents “gatavība mainīt viedokli” būtiskāk ir saistīts ar pašāvērtības pamatojumiem: docētājam piemīt rakstura iezīmes, kuras studentam ir nozīmīgas ($r = .371$); docētājam ir viedokļi, kurus students pieņem ($r = .363$); studenta un docētāja līdzīgs domāšanas veids ($r = .352$). Epistēmiskās autoritātes komponents gatavība mainīt uzvedību būtiskāk ir saistīts ar pašāvērtības pamatojumiem: docētājam piemīt rakstura iezīmes, kuras studentam ir nozīmīgas ($r = .254$); studenta un docētāja līdzīgs domāšanas veids ($r = .236$). Gatavība mainīt uzvedību nebija būtiski saistīta ar pašāvērtības pamatojumiem: docētāja lietpratība; docētāja objektivitāte; cilvēki, uz kuriem students pašāvērtības pamatojums bija būtiski saistīts ar gatavību mainīt viedokli.

Korelācijas analīze starp pašāvērtības iemesliem – t.i., vai studenti un absolventi docētāju atzīst par autoritāti, uz kuras sniegto informāciju, pieredzi, attieksmi pašāvērtības pamatojuma novērtējumā – t.i., kādā mērā iepriekš atzītie vai neatzītie pašāvērtības iemesli ietekmē pašāvērtību, parādīja, ka gan studentu, gan absolventu grupā biežāk būtiski ($p < .005$) pašāvērtību ietekmē šādi pašāvērtības iemesli: docētāja ieinteresētība studenta labsajūtā, docētājs izprot studenta vajadzības, studenta un docētāja līdzīgs domāšanas veids, docētājs atgādina kādu, kuram students uzticas, docētājam piemīt rakstura iezīmes, kuras studentam ir nozīmīgas. Studentu grupā vēl būtiski pašāvērtību docētājam ietekmēja uzticēšanās docētājam, un tas, ka docētājs ir ietekmējis kādu, kuram students uzticas,

ka docētājam uzticas cilvēki, uz kuriem students paļaujas. Absolventu grupā vēl būtiski paļāvību docētājam ietekmēja personīgā pazišanās.

Secinājumi

Augstskolas docētāju epistēmiskā autoritāte būtiski ir saistīta, kā parāda gan studentu, gan absolventu rezultāti, ar docētāju lietpratību, docētāja viedokļiem, kurus students pieņem, docētāja rakstura iezīmēm, kuras studentam ir nozīmīgas, uzticēšanos docētājam. Mazāk būtiska ir personīga pazišanās ar docētāju. Studentu grupā docētāja epistēmiskā autoritāte ciešāk ir saistīta ar docētāja lietpratību (autoritātes kognitīvo aspektu); absolventu grupā – ar docētāja rakstura iezīmēm, kuras studentam ir nozīmīgas. Laikā attālinātajā mijiedarbībā mazāk būtiska ir citu nozīmīgu cilvēku ietekme paļāvības docētājam pamatojumā.

Studentu grupā docētāja zināšanu līmeņa kā epistēmiskās autoritātes komponenta novērtējums būtiski ciešāk ir saistīts ar docētāja lietpratību, docētāja viedokļiem, kurus students pieņem, kas parāda autoritātes uztveres kognitīvo aspektu, mazāk būtiski ir emocionālie aspekti. Taču absolventu grupā būtiski ciešāka ir saistība ar uzticēšanos docētājam, docētāja rakstura iezīmēm, kuras studentam ir nozīmīgas, kas parāda autoritātes uztveres emocionālo un emocionāli kognitīvo aspektu.

Uzticēšanās docētāja zināšanām kā epistēmiskās autoritātes komponenta novērtējuma saistība ar paļāvības pamatojuma rezultātiem parāda arī docētāja objektivitātes un studenta uzticēšanās docētājam nozīmi docētāja autoritātes saturā. Absolventiem ļoti būtiskas, lai uzticētos docētāja zināšanām bija docētāja rakstura iezīmes. Studenta gatavība mainīt viedokli būtiskāk ir saistīta ar autoritātes uztveres kognitīvo aspektu: docētāja lietpratību, kas absolventiem nebija būtiski; kognitīvi emocionālo aspektu: docētāja objektivitāte, kas absolventiem nebija būtiski; studenta un docētāja līdzīgs domāšanas veids, kas bija vērojams arī absolventu grupā; emocionālo aspektu: studenta uzticēšanās docētājam. Absolventiem būtiskas bija arī docētāja personības iezīmes, kas ietekmēja arī gatavību mainīt uzvedību. Studenta gatavība mainīt uzvedību būtiskāk ir saistīta ar docētāja izpratni par studenta vajadzībām un studenta un docētāja līdzīgu domāšanas veidu, kas bija būtiski arī absolventiem.

Rezultāti abās grupās parādīja, ka paļāvību docētājam biežāk būtiski ietekmē emocionāli kognitīvie aspekti: docētāja ieinteresētība studenta labsajūtā, docētājs izprot studenta vajadzības, studenta un docētāja līdzīgs domāšanas veids, docētājs atgādina kādu, kuram students uzticas, docētājam piemīt rakstura iezīmes, kuras studentam ir nozīmīgas.

Diskusija

Rezultāti, kas tika iegūti, izmantojot izstrādāto (Raviv, et. al., 1993) metodiku, parādīja kopumā būtisku saistību starp studentu un absolventu uztvertās docētāju epistēmiskās autoritātes komponentiem, palāvības docētājam iemesliem un šo iemeslu nozīmi lēmuma pieņemšanā par uzticēšanos docētāja zināšanām, pieredzei, attieksmei. Taču detalizētākai epistēmiskās autoritātes izpētei var izmantot arī padziļinātās intervijas, metaforas, esejas. Tāpat izmantojama pētnieku (Abraham 1974; Raviv, Raviv, Reisel 1990) atziņa, ka izglītības vidē uztverto epistēmisko autoritāti pēta no trim perspektīvām: kā studenti uztver pedagogus, kā paši pedagogi uztver sevi un pedagogu percepciju par to, kā studenti uztver viņus. Epistēmiskās atkarības koncepcija un pētīšanas metodes (Mugny, Chatard, Quiamzade 2006, p. 425; Quiamzade, Mugny, Chatard 2009, p. 183) var sniegt vēl niansētāku izpratni par studentu izjusto docētāja kā informācijas avota ietekmi studiju produktivitātes aspektā.

Bibliogrāfija

- Asmuß B., Svennevig J. (2009). Meeting Talk: An Introduction. *Journal of Business Communication*, Vol. 46, pp. 3–22.
- Bar-Tal D., Raviv A., Raviv A., Brosh M. (1991). Perception of epistemic authority and attribution for its choice as a function of knowledge area and age. *European Journal of Social Psychology*, Vol. 21, pp. 477–492.
- Guimond S. (2001). Epistemic authorities in higher education: The relative influence of peers, faculty and courses on attitude formation and change. In F. Butera & G. Mugny (Eds.), *Social influence in social reality*. Seattle: Hogrefe & Huber. Pp. 211–223.
- Jacobson N. (2007). Social Epistemology: Theory for the “Fourth Wave” of Knowledge Transfer and Exchange Research. *Science Communication*, v29, pp. 116–127.
- Kruglanski A. W. (1989). *Lay epistemics and human knowledge: Cognitive and motivational bases*, New York, NY: Plenum. Pp. 23–304.
- Kruglanski A. W., Raviv A., Bar-Tal D., Raviv A., Sharvit K., Ellis S., Bar R., Pierro A., Mannetti L. (2005). Says who?: Epistemic authority effects in social judgment. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, San Diego: Elsevier Academic Press, 37, pp. 346–392.
- Mugny G., Chatard A., Quiamzade A. (2006). The Social Transmission of Knowledge at the University: Teaching Style and Epistemic Dependence. *European Journal of Psychology of Education*, Vol. 21, n4, pp. 413–427.
- Ordóñez G. X., Ponsoda V., Abad J. F. and Romero J. S. (2009). Measurement of Epistemological Beliefs: Psychometric Properties of the EQEBI

- Test Scores. *Educational and Psychological Measurement*, Vol. 69, pp. 287–302.
- Quiamzade A., Mugny G., Chatard A. (2009). When teaching style matches students' epistemic (in)dependence: The moderating effect of perceived epistemic gap. *European Journal of Psychology of Education*, vXXIV, n3, pp. 361–371.
- Raviv A., Bar-Tal D., Raviv A., Abin R. (1993). Measuring epistemic authority: studies of politicians and professors. *European Journal of Personality*, Vol. 7, pp. 119–138.
- Rupp E. D. (2011). An employee-centered model of organizational justice and social responsibility. *Organizational Psychology Review*, Vol. 1, pp. 72–94.
- Schommer-Aikins M. (2004). Explaining the epistemological belief system: Introducing the embedded systemic model and coordinated research approach. *Educational Psychologist*, 39(1), pp. 19–29.
- Воробьев А. В. (1997). *ПЕРСОНОЛОГИЯ: проблемы содержания и активности личности*. Даугавпилс.
- Петровский А. В. (1982). *Личность. Деятельность. Коллектив. (Над чем работают, о чем спорят философы)*. М.: Политиздат.

University Students Perceived Professors Epistemic Authority and Reliance on Epistemic Authority

Summary

The author presents researcher concepts on professor authority as one of the most important personality authority problem aspects in the social psychology context. Epistemic authority conception is explained in the context of social decision conception and criteria for reliance on epistemic authority are identified.

Year 2011 author conducted empirical research data results in different Riga university student (N=307) and graduate (N=248) groups are presented. The aim of the research was to determine relation between students perceived lecturer epistemic authority and reliance on epistemic authority. Research used approbated epistemic authority research methodology (Raviv, Bar-Tal, Raviv, Abin 1993, p. 129). The author analyzes Spearman's rank correlation results, that show statistically significant correlation ($p < .05$) in the research groups between total average epistemic authority evaluation and total average reliance justification results; between total epistemic authority evaluation and reliance justification reasons; between epistemic authority components and reliance explanation reasons. Questions on university professor authority research methodology are proposed for discussion.

Key words: epistemic authority, reasons for the reliance on the epistemic authority, the influence of the reason for the reliance.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ И ЕВРОПЕЙСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ГРАЖДАН УКРАИНЫ (1991–2011 ГГ.)

В статье анализируются проблемы самоидентификации и особенностей становления национальной и европейской идентичности граждан Украины на протяжении 1991–2011 годов. Анализируются результаты эмпирического изучения самоидентификации граждан Украины по методике Берри. Рассматривается проблема интегративного подхода.

Ключевые слова: национальная и европейская идентичность, граждане Украины, интегративный подход.

Активизация глобализационных процессов в мире требует особого внимания к проблемам завершения государственного и национального строительства и формирования коллективной идентичности граждан СНГ, ведь только те государства, которым удастся сблечь свою национальную идентичность и национальную самобытность, свой тип экзистенции, духовности и креативности, не поддадутся глобализационным схемам. В связи с этим актуальность углубленного изучения процесса становления и развития коллективной идентичности граждан стран СНГ (основными формами которой являются национальная и европейская идентичность) не вызывает сомнений.

Известно, что феномен коллективной идентичности давно привлекает внимание многих исследователей и активно обсуждается в разноплановых социально-гуманитарных дискурсах. В зарубежной науке этот феномен изучался преимущественно в русле социальной и культурной антропологии и психологии с разных теоретико-методологических позиций (З. Фрейд, Э. Эриксон, К. Юнг, А. Ватерман, Б. Геральд, Дж. Колеман, Дж. Марсиа, Д. Маттесон, Е. Дюркгейм, З. Бауман, Ф. Барт, В. Дуаз, Г. Кон, В. Коннор, М. Мид, С. Московичи, Э. Смит, С. Страйкер, Г. Теджфел, Дж. Тернер, Ю. Хабермас, С. Хантингтон, Ч. Тейлор, Г. Люббе, В. Хесле, П. Бергер, Б. Лукман, М. Барретт и др.).

Теоретический анализ разных концептуальных подходов к изучению проблемы коллективной идентичности показывает, что иден-

точность является результатом процесса идентификации, которая чаще всего рассматривается как процесс уподобления, отождествления себя (или своей референтной группы) с кем-нибудь или чем-нибудь. Идентификация рассматривается современными исследователями как важнейший механизм социализации, этнизации и воспитания личности, который проявляется в принятии индивидом конкретной социальной роли, в понимании собственной групповой принадлежности и т.п. Таким образом, идентичность — это динамическая структура, которая развивается на протяжении всей человеческой жизни, причем ее развитие является нелинейным и неравномерным, может разворачиваться как в прогрессивном, так и в регрессивном направлении, проходя этапы преодоления кризисов идентичности. Следовательно, идентификация должна рассматриваться как процесс, включенный в целостную жизнедеятельность субъекта; неразрывно связанный с когнитивной, эмоциональной и поведенческой сферой личности; обусловленный ее потребностями, мотивами, целями и установками; опосредованный знаково-символическими, идейно-образными и ценностно-смысловыми системами культуры.

Со второй половины 80-х годов XX в. наблюдается повышение интереса ученых разных стран к проблеме коллективной идентичности. Разворачиваются соответствующие научные исследования в России и Украине, публикуются статьи, издаются книги, проводятся конференции, “круглые столы” и семинары. Но изданные книги и сборники (см. работы Е. Галкиной, Н. Ивановой, Л. Ионина, Н. Корж, Н. Лебедевой, О. Мачинского, Л. Науменко, Т. Стефаненко и др.), а также проведенные теоретико-эмпирические исследования Н. Шульги (Шульга 1996, с. 4–24), С. Савоскула (Савоскул 1997, с. 299–301), П. Гнатенко и В. Павленко (Гнатенко, Павленко 1999, с. 34–77), М. Рябчука (Рябчук 2000, с. 25–37), Я. Грицака (Грицак 2004, с. 188–197) и многих других не исчерпали идентификационную проблематику.

Коллективная идентичность граждан Украины изучалась в отечественной социогуманитаристике преимущественно в философском и историческом аспектах, без комплексного, междисциплинарного анализа эмпирических исследований, конструктивное использование которого возможно в рамках интегративного подхода. В частности, в проекте “Идентичность и социальная лояльность” (1994–1999 гг.), руководителем которого был известный украинский историк Ярослав Грицак (Грицак 2004, с. 188–197), исследователи пытались учесть “максимально большое количество самых разнообразных идентич-

ностей” (Грицак 2004, с. 189), но они не учли ни метаэтническую (например, славянскую), ни континентальную, ни планетарную идентичность. “Советскую идентичность” они почему-то назвали национальной (Грицак 2004, с. 190), предлагая респондентам не совсем понятную формулу “советский/ая” (Грицак 2004, с. 192), а украинскую и русскую идентичности не рассматривали в этническом понимании. Этого можно было бы избежать, если бы исследователи использовали интегративный подход (который предусматривает учет методологических принципов и категориального аппарата этнопсихологии, этнополитологии и этносоциологии).

Использование интегративного подхода при исследовании процессов формирования национальной и европейской идентичности граждан Украины предусматривает учет следующих теоретико-методологических положений: 1) необходимо системное видение постепенного разворачивания таких стадий эволюции универсума как геогенез, биогенез, психогенез, антропогенез, глоттогенез, социогенез, культурогенез, этногенез, субъектогенез, ноогенез и т.п.; 2) нужна обязательная концептуализация междисциплинарных обобщений (культурологических, этнолингвистических, социально-психологических, этнополитологических и т.д.) с использованием принципов вертикальной и горизонтальной интеграции разных научных дисциплин; 3) системное изучение процесса становления и развития коллективной идентичности должно проходить в контексте этногенетических, нациосозидательных и социокультурных процессов; 4) необходимо обязательное рассмотрение коллективной идентичности как динамической структуры, для которой характерно нелинейное и неравномерное развитие; 5) очень важно изучить системообразующую роль ноэтического (смыслового) измерения процесса идентификации субъектов (как индивидуальных, так и коллективных); 6) необходимо изучать украинскую нацию как полномасштабную (которая в соответствии с известной международной классификацией Я. Крейчи и В. Велимски является одновременно и этнической, и политической (Krejci, Velimsky 1981, p. 37), не разрывая племенной, этнический и национальный этапы ее развития; 7) необходимо понимание того, что без завершения процессов национального строительства и без сохранения собственной идентичности Украина не будет конкурентоспособным государством в мире; 8) целесообразным является сопоставление теоретических и эмпирических исследований, что кардинально уменьшит продуцирование неадекватных утверждений

(например, про якобы сплошную интравертированность и меланхоличность украинцев).

Процесс становления и развития национальной и европейской идентичности граждан Украины исследовался нами в рамках нескольких международных научных проектов Центра украиноведения философского факультета Киевского национального университета имени Тараса Шевченко (“Украинская национальная идея: теоретико-эмпирические аспекты” (Воропаева, Пискун 2002, с. 127–134); “Социально-психологические и региональные аспекты формирования национального самосознания граждан Украины как фактора государственного строительства” (Воропаева 2007, с. 61–65); “Трансформация национальной идентичности: историософские, культурологические и социально-психологические аспекты” (Воропаева 2008, с. 23–28; Воропаева 2009, с. 193–196; Сергейчук, Пискун, Воропаева 2005, с. 24–53) и др.). В исследовательскую группу входили философы, историки, культурологи, политологи, психологи, религиоведы, лингвисты и антропологи, в этих проектах активное участие принимали также студенты и аспиранты факультетов психологии, социологии и философского факультета. Данные проекты были поддержаны Фондом “Возрождение”, Фондом Фридриха Эберта, Фондом фундаментальных исследований Министерства образования и науки Украины, а также Ассоциацией украинских банков.

В этих проектах на протяжении 1991–2011 годов были исследованы гендерная, возрастная, социально-профессиональная, религиозная, этническая, метаэтническая, локальная, региональная, национальная (или гражданско-политическая), европейская (или континентальная), планетарная, постсоветская и другие виды идентичности граждан Украины, проживающих в разных регионах страны. Всего было изучено 39 400 респондентов от 18 до 87 лет (в 1991 г. было опрошено 300 респондентов; в 1992 г. – 400, в 1993 г. – 1200, в 1994 г. – 1250, в 1995 г. – 1250, в 1996 г. – 1500, в 1997 г. – 1500, в 1998 г. – 1500, в 1999 г. – 1500, в 2000 г. – 2500, в 2001 г. – 2500, в 2002 г. – 2000, в 2003 г. – 2000, в 2004 г. – 2500, в 2005 г. – 2500, в 2006 г. – 2500, в 2007 г. – 2500, в 2008 г. – 2500, в 2009 г. – 2500, в 2010 г. – 2500, в 2011 г. – 2500).

Для изучения трансформации разных видов идентичности мы использовали методику М. Куна – Т. Макпартленда “Кто Я?”, адаптированную методику “Шкала измерения идентичности” М. Синереллы и другие методы. Надежность результатов проведенного ис-

следования обеспечивалась методологическим обоснованием его исходных позиций; использованием совокупности диагностических методик, адекватных цели и заданиям исследования; объединением количественного и качественного анализа эмпирических данных; использованием методов математической статистики с привлечением современных программ обработки данных, репрезентативностью выборки.

Применение интегративного подхода позволило выявить достаточно интересные трансформации: 1) в 1991–1994 годах постсоветская идентичность занимала первые места (с 1-го по 5-тое), но ее отрыв от других форм идентичности стабильно уменьшался; 2) на протяжении 1994–2004 гг. значимость постсоветской идентичности стремительно уменьшалась (хотя в группе этнических русских и русскоязычных украинцев, которые проживают на Юге и Востоке Украины, постсоветская идентичность и сейчас занимает довольно высокие позиции, хотя уже не доминирует); 3) этническая идентичность постепенно возрастала во всех группах (наиболее активный ее рост наблюдался в группах русских, украинцев, крымских татар, евреев); 4) религиозная идентичность начала стремительно возрастать во второй половине 2001 г. (после визита Папы Римского Иоанна Павла II в Украину), а начиная с 2004–2005 гг., респонденты все чаще используют идентитеты “христианин” и “христианка”; 5) планетарная идентичность за эти годы практически не изменилась; 6) европейская идентичность сначала занимала предпоследние места, но, начиная с 1998–1999 гг., ее значимость начала возрастать (особенно в группе этнических украинцев, поляков, венгров, словаков, румын, крымских татар); 7) наиболее стремительно возрастает европейская идентичность у жителей больших городов; 8) национальная (или гражданско-политическая) идентичность была законсервирована на протяжении 1991–1993 гг. во всех группах, но в 1994–1995 гг. она начала падать в группе этнических русских, белорусов, евреев; постепенное возрастание этой формы идентичности в группе этнических украинцев и в некоторых группах национальных меньшинств (прежде всего, в группе этнических поляков и крымских татар) прослеживается в 1997–1999 и 2004–2005 гг.; 9) престижность национальной (или гражданско-политической) идентичности более медленно возрастает на Востоке и Юге Украины, в отличие от Севера, Центра и Запада Украины; 10) наиболее заметные трансформации характерны для этнической и национальной (или гражданско-политической) идентичности, но

разрыв между этими формами идентичности на Востоке и Юге гораздо больший, чем на Севере, Западе и в Центре Украины; 11) до 2010 г. у этнических украинцев на Юге и Востоке Украины наблюдалась тенденция к возрастанию европейской и национальной идентичности (в 2010–2011 гг. это возрастание остановилось); 12) у этнических украинцев, армян и молдаван, которые проживают на Востоке и Юге Украины, более выражены ностальгические настроения в отношении СССР, но у этих же этнических групп, которые проживают на Севере, в Центре и на Западе Украины, на первое место выходит желание ощущать себя европейцами; 13) в 2004–2008 гг. стабилизировались эмпирические показатели этнической идентичности как в группе этнических украинцев, так и в группе национальных меньшинств; 14) в группе национальных меньшинств в 2006–2007 гг. возросло значение региональной идентичности (при грамотной региональной политике этот тип идентичности мог бы стать базовым основанием для укрепления общеукраинской идентичности, ведь в развитых странах мира региональная идентичность рассматривается как субнациональная); 15) высокий уровень национальной идентичности в 1991 г. имели 26% респондентов, в 2001 г. – 25%, а в 2011 г. – только 21% респондентов, низкий уровень национальной идентичности в 1991 г. имели 18%, в 2001 г. – 27%, а в 2011 г. – 39% респондентов, что свидетельствует о полном отсутствии взвешенной политики национальной идентичности в Украине; 16) национальная и европейская идентичность достигли самого высокого уровня развития в 2004–2005 гг. (в 2005 г. высокий уровень национальной идентичности имели 28% респондентов, а низкий уровень национальной идентичности был характерен только для 22% респондентов, в этом же году высокий уровень европейской идентичности имели 37% респондентов, а низкий уровень – 18%); 17) стала заметной тенденция к увеличению показателей европейской идентичности как в группе этнических украинцев, так и в группе национальных меньшинств; европейская идентичность до 2011 г. не теряла своей значимости для граждан Украины, таким образом, запрос на европейскость является очень сильным в украинском обществе (хотя наличие в украинских СМИ проевропейской риторики сочетается с полным отсутствием взвешенной политики как европейской, так и национальной идентичности в Украине).

Проведенные исследования показали, что идентификационные матрицы двух групп респондентов существенно отличаются: для пред-

ставителей **группы “В”** (респонденты с развитой европейской и национальной идентичностью) характерна более конструктивная иерархия жизненных смыслов (у них доминируют экзистенциальные и самореализационные смыслы) и высший уровень патриотизма, чем для представителей **группы “Н”** (респонденты с низким уровнем европейской и национальной идентичностью), у которых доминируют гедонистические и статусные смыслы (Воропаева 2008, с. 23–28).

У представителей группы “В” и группы “Н” были выявлены четыре типа этнической идентичности (по типологии Берри (Berry 1992, р. 48): а) **моноэтническая** идентичность с собственной этнической группой (соответственно – 71% и 24%); б) **измененная** идентичность, которая сформировалась на основе самоидентификации с чужой этнической группой (соответственно – 5% и 36%); в) **биэтническая** идентичность (19% и 6%); г) **маргинальная** этническая идентичность (5% и 34%), когда чужая этническая группа расценивается как такая, которая имеет более высокий экономический и социальный статус, нежели собственная (этот феномен объясняется желанием индивида интегрироваться в доминантную группу и таким образом получить позитивный социальный статус).

Интегративный подход позволил всесторонне проанализировать причины нивелирования постсоветской идентичности (в 1991–1999 гг.); возрастания этнической (в 1991–1999 гг.) и религиозной (в 2001 г.) идентичности; утверждения европейской идентичности (в 1999–2005 гг.); возрастания престижности национальной и гражданской идентичности (в 2001–2005 гг.); трансформации общеславянской идентичности (в 1999–2004 гг.); укрепления региональной идентичности (в 2006–2009 гг.); синхронизацию подъемов и спадов в развитии национальной и европейской идентичности (2004–2011 гг.).

Таким образом, наиболее приемлемой для граждан Украины является национальная идентичность гражданско-политического типа, которая может соединяться с другими разновидностями идентичностей – религиозной, региональной, этнической и т.п. Национальная идентичность гражданско-политического типа по самой своей сути многомерна, ведь она охватывает, но не отменяет этническую, языковую, религиозную, региональную, профессиональную, классовую, возрастную, гендерную и другие формы идентичности. Для развития национальной и европейской идентичности граждан Украины необходимо защитить украинское информационное пространство; поднять на более высокий уровень политическую культуру населения

Украины; преодолеть социально-психологические стереотипы утопического и тоталитарного происхождения, а также комплекс национальной неполноценности; расширить базу демократических сил; достичь состояния необратимости государствообразующих процессов и стабилизации политической и социально-экономической жизни; довести до логического конца незавершенный процесс консолидации украинской нации в единый социально-политический организм.

В контексте исследуемой проблемы необходимо хотя бы кратко рассмотреть современные тенденции разработки и реализации политики идентичности в некоторых европейских странах. После того, как многие страны Европы столкнулись с серьезными вызовами (связанными с проблемами коллективной безопасности, активизацией миграционных процессов, террористических действий, кардинальными социально-экономическими и общественно-политическими трансформациями) и угрозами постепенного размывания национальных культур, деформации представлений об общей идентичности, были инициированы междисциплинарные дискуссии относительно укрепления и поддержки коллективной идентичности граждан европейских стран. Было заявлено, что для преодоления этого кризиса идентичности необходима общая “референтная канва” (Ф. Ван Остром). И наилучшей в этом контексте будет именно та “канва”, которая соединит национальный и европейский идентификационные модусы в единую систему. Таким образом, сегодня, в связи с тем “культурным поворотом”, о котором пишут Я. Асман, Ф. Ван Остром и другие ученые, необходимо говорить о политике идентичности как о комплексной, междисциплинарной проблеме. Поэтому разработка в Голландии, Дании и Латвии национальных Культурных Канонов, которые могут стать базой для согласованного и сбалансированного развития национальной и европейской идентичности граждан многих стран, является примером конструктивного использования междисциплинарного потенциала современной науки.

Библиография

Berry J.W., Poortinga Y.H., Segall M.H., Dasen P.R. (1992). *Cross-cultural psychology: Research and applications*. Cambridge: Cambridge University Press.

Krejci J., Velimsky V. (1981). *Ethnic and Political Nations in Europe*. New York, 1981.

- Гнатенко П.И., Павленко В.Н. (1999). *Идентичность: философский и психологический анализ*. Киев: Арт-Пресс.
- Грицак Я. (2004). *Страсті за націоналізмом. Історичні есеї*. Київ: Критика.
- Рябчук М. (2000). *Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націоналізму*. Київ: Критика.
- Шульга Н. (1996). *Этническая самоидентификация личности*. Киев: Институт социологии.
- Воропаева Т.С. (2009). “Самоидентификация украинцев и русских на юге России и Украины: комплексный анализ”. *Юг России и Украины в прошлом и настоящем: история, экономика, культура*. Белгород: БелГУ. С. 193–196.
- Воропаева Т.С. (2008). “Специфика самоидентификации этнических украинцев и русских в Украине: социально-психологические аспекты”. *Личность в межкультурном пространстве*. Москва: РУДН. С. 23–28.
- Воропаева Т. (2007). “Специфика самоидентификации этнических украинцев на Юге Украины”. *Проблеми національно-культурної самоідентифікації українців на Півдні і Сході України в контексті етнополітики Європейського Союзу*. Одеса: Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень в м. Одесі. С. 61–65.
- Воропаева Т., Піскун В. (2003). “Сучасна українська національна ідея: теоретико-емпіричне дослідження”. *Українознавство*. Київ: Українська видавнича спілка. С. 127–134.
- Савоскул С. (1997). “Русские в независимой Украине: статус, идентичность, перспективы”. *Украина и Россия: общества и государства*. Москва: Наука. С. 299–301.
- Сергійчук В., Піскун В., Воропаева Т. (2005). “Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти”. *Фундаментальні орієнтири науки*. Київ: Фонд фундаментальних досліджень. С. 24–53.

The Peculiarities in the Development of National and European Identity of the Citizens of Ukraine (1991–2011)

Summary

The problems of self-identification and characteristics of the development of national and European identity of citizens of Ukraine for the period 1991–2011 are analyzed in this article. The results of the empirical research of self-identification of citizens of Ukraine by Berry method are analyzed. The problem of the integrative approach is discussed.

Key words: national and European identity, citizens of Ukraine, integrative approach.

IESLODZĪTO TICĪBA TAISNĪGAI PASAULEI GENDERATŠĶIRĪBU KONTEKSTĀ

Noziedzība ir nozīmīga sociāla problēma, kas rada sabiedrības psiholoģisko diskomfortu, mēģinot rast šī problēmas risinājumu ar ieslodzījuma palīdzību, vienlaicīgi nepievēršot uzmanību tiesiskās un morālās apziņas nepilnībām, notiek īslaicīga noziedzības radīto seku novēršana, kas bieži vien neiznīcina šīs problēmas cēloņus, bet gan pastiprina recedīva risku. Aizvien aktuālāks ir arī noziedzības līmeņa pieaugums sievietes vidū, kas pastiprina nepieciešamību psiholoģisko priekšnosacījumu izpētei genderatšķirību kontekstā, aktualizējot tādu tiesiskās un morālās apziņas komponentu kā taisnīgums.

Pētījuma mērķis bija izpētīt ieslodzīto vīriešu (N=207) un sieviešu (N=166) ticību taisnīgai pasaulei balstoties uz taisnīgas pasaules teoriju (M. Lerner). Pētījumam tika izvirzīti šādi jautājumi: a) kādas dzimuma atšķirības pastāv ticībā taisnīgai pasaulei, tiesas, cietuma un personīgās rīcības novērtējumā?; b) kādi sociāli demogrāfiskie un kriminālās karjeras mainīgie ietekmē ieslodzīto vīriešu un sieviešu ticību taisnīgai pasaulei?

Pētījuma rezultāti atklāj, ka pastāv atšķirības taisnīgas pasaules uztverē starp vīriešiem un sievietēm, kas atrodas ieslodzījumā, pie tam sievietēm ticības līmenis taisnīgai pasaulei kopumā ir augstāks nekā vīriešu grupā. Pie tam pastāv statistiski nozīmīgas saistības tendence starp ticību taisnīgai pasaulei un kriminālo pieredzi, kas ietver pirmās sodāmības vecumu, kopējo cietumā pavadīto laiku un sodāmību skaitu, savukārt sociāli demogrāfiskie rādītāji, izņemot dzimumu, neietekmē taisnīgas pasaules uztveri.

Atslēgas vārdi: ieslodzītie, dzimumu atšķirības, taisnīgums, taisnīga pasaule, kriminālā pieredze.

Viena no aktuālākajām mūsdienu problēmām saistīta ar tiesiskās un sabiedriskās drošības trūkumu, respektīvi, pievēršot aizvien lielāku uzmanību jautājumiem, kas skar noziedzības cēloņus un to sociālās un psiholoģiskās sekas. Neapstrīdams ir fakts, ka noziedzībai piemīt *globāli inficējošs* raksturs, kas veicina valsts ekonomiskos zaudējumus, sabiedrības tikumisko normu uztveres degradāciju, pārliecības trūkumu par tiesisko un sociālo drošību, tādējādi radot draudus arī iedzīvotāju psiholoģiskajai drošībai, paaugstinot dažādu pārdzīvojumu risku. Bieži vien kā sekas šiem un vairākiem citiem noziedzības problēmas radītajiem zaudējumiem, ir jaunu noziedzīgu nodarījumu veikšana un noziedzības līmeņa pieaugums. Neskatoties uz to, ka pēdējos gados Latvijas statistiskās dati (Lat-

vijas statistikas dati, <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/sabiedriskakartiba-un-tiesu-sistema-galvenie-raditaji-30282.html>) pēc noziedzīgo personu skaita ir pazeminājušies (2009. gadā – 18649; 2011. – 14309), kopējā noziedzīgo nodarījumu skaita dinamika joprojām neliecina par Latvijas kā tiesiskas un drošas valsts eksistenci. Turklāt 2009. un 2010. gadā strauji pieaudzis arī to sieviešu skaits, kas izvēlas antisociālas uzvedības veidus, 2010. gada sastādot gandrīz 15% no noziegumus izdarījušo personu skaita.

Neskatoties uz šķietamu noziedzības genderatšķirību pētījumu daudzveidību (Farrington 1991; Bergman, Andershed 2009; Steffensmeier, Allan 1996, 2000 u.c.), pasaules praksē nepastāv vienota viedokļa šī jautājuma izpratnē. Vairāki autori (piem., Farrington 1991; Kokko, Pulkkinen 2000; Robins, Price 1991 u.c.) uzskata, ka antisociāla uzvedība ir dažādu sociālu problēmu un nelabvēlīgu apstākļu rezultāts, piemēram, vardarbība, zema izglītība, garīgās veselības traucējumi, bezdarbs, nestabilas partnerattiecības, konflikti ar partneri un bērniem, pie tam tas vienādi skar gan vīriešus, gan sievietes (Bergman, Andershed 2009). Līdzīgu uzskatu pažu Steffensmeijers un Alans (Steffensmeier, Allan 1996), uzsverot, ka noziedzības iemesli no tradicionālo anomijas, sociālās kontroles un diferenciālo asociāciju teoriju skatpunktiem, vienādā mērā pielietojami gan vīriešu, gan vīriešu noziedzībai, citiem vārdiem sakot, piekšeršanās, apmācības līmenis, vecāku kontrole, bīstamības uztvere un līdzīgi faktori ietekmē abus dzimumus vienlīdzīgi. Savukārt citi pētnieki (Kratzer, Hodgins 1999; Moffitt et al. 2001) uzskata, ka antisociālas uzvedības attīstības mehānismi atšķiras starp dzimumiem, vīrieši un sievietes atšķiras pēc to antisociālas uzvedības pamatā esošajiem riska faktoriem. Moffits (1993, 1994), apgalvoja, ka antisociālas uzvedības pirmsākumi ir līdzīgi abiem dzimumiem, tomēr tas, ka antisociālai uzvedībai būs turpinājums, kas pāraugs kriminālā karjerā raksturīgs vairāk vīriešiem nekā sievietēm (Moffitt et al. 2001), līdz ar individuālie riska faktori ir vairāk izplatīti un spēcīgāki vīriešu dzimumam nekā sievietēm (Moffitt et al. 2001). Pie tam pētījumi rāda, ka sievietēm nepiemīt spēcīga piekšeršanās kriminālai uzvedībai (Bottcher 1995). Arī kriminālās karjeras pētījumi (Denno 1994; Kruttschnitt 1994) liecina par svarīgām genderatšķirībām: sieviešu līdzdalība vardarbīgos noziegumos daudz zemāka nekā vīriešu, salīdzinājumā ar vīriešiem sievietes agrāk sāk veikt vardarbīgus noziegumus un sasniedz kriminālās karjeras virsotnes, sievietes daudz retāk ir tendētas uz atkārtotu vardarbīgu noziegumu veikšanu un cenšas izvairīties no tā. Daži pētnieki (Messerschmidt 1993; Simpson, Ellis 1995) uzsver, ka noziegums ir “gendera

realizēšanas” veids vai “maskulinitātes realizēšana”. Līdz ar to noziegumi, it sevišķi vardarbīgie, vīriešiem ir paņēmiens kā pierādīt savu maskulinitāti, pie tam vardarbība var gūt sociālo atzinību starp vīriešiem, bet nav savienojama ar feminitāti. Savukārt citi autori (Miller 1998) uzskata, ka, piemēram, laupīšanām, ko veic vīrieši un sievietes, piemīt vienādi sociālie un kultūras iemesli, bet nozieguma izpildi ietekmē tieši dzimumpiederība. Līdzīgu uzskatu pauž Boidi un Agnju (Broidy, Agnew 1997), atzīmējot, ka procesi, kas noved pie noziegumu izdarīšanas abiem dzimumiem ir līdzīgi, bet to būtība būtiski atšķiras. Gan vīrieši, gan sievietes izdara likumpārkāpumu tad, kad viņu likumīgie veidi tikt galā ar negatīvo emociju radīto sasprindzinājumu ir iztukšoti, tomēr sievietes daudz retāk reaģē uz sasprindzinājumu agresīvi.

Daudzas teorijas (Agnew 1991; Sampson, Laub 1997; Gottfredson, Hirschi 1990; Cornish, Clarke 1986; Akers 1998 u.c.) cenšas sniegt skaidrojumu noziedzības cēloņiem un likumsakarībām, bet ļoti reti šīs likumsakarības tiek skatītas dzimumu atšķirību kontekstā, līdz ar to tās nespēj pietiekami atspoguļot to, kā tieši atšķirības vīriešu un sieviešu dzīvē veido specifiskās genderatšķirības kriminālās uzvedības izpausmēs.

Līdzās noziedzību skaidrojošajām pieejām plaša uzmanība tiek pievērsta arī ieslodzījuma un soda ietekmei uz likumpārkāpēju. Runājot par soda nozīmi ieslodzītā labošanas procesā, pētnieku vidū pastāv pretrunīgi uzskati, no vienas puses tiek atzīts, ka ieslodzījums ir svarīgs faktors likumpārkāpēja labošanas procesā, no otras puses plaši tiek diskutēts par ieslodzījuma destruktīvo ietekmi uz ieslodzītā personību.

Pastāv viedoklis (Zahars 2005; Fuko 2001; Sampson, Laub 1993; Gendreau et. al. 1999 u.c.), ka cietumi nemazina noziedzību, bet tieši otrādi provocē recedīva risku un nereti vecina atkārtotu antisociālas uzvedības veidu izvēli brīvībā, jo proporcionāli notiesātie ir bijušie ieslodzītie. Fuko (Fuko 2001) uzsver, ka, jo jaunākos gados cilvēks nokļūst ieslodzījumā, jo ilgāk viņš tur paliek, tādēļ ka cietums veicina indivīda atsvešināšanos no sabiedrības, nespēju pielāgoties sabiedrības normām, pastiprinot asociālas uzvedības tendences, veidojot aizvien plašāku atstumtības loku.

Neskatoties uz to, ka lielākā daļa pētījumu par ieslodzījuma ietekmi veikta ieslodzīto vīriešu grupās, daži autori (Casey-Acevedo, Bakken 2001; Thompson, Loper 2005; Gover, Prez, Jennings 2008 u.c.) pastiprinātu uzmanību pievērš uzvedības īpatnībām ieslodzījumā dzimumu atšķirību kontekstā un to nozīmei resocializācijas un korekcijas programmu organizācijā un īstenošanā. Vairāki pētījumi (Bloom, Owen, Covington 2004; Carmichael, Gover, Koons-Witt, Inabnit 2005; Gover, Pérez, Jennings

2008) ir atklājuši atšķirības starp ieslodzīto sieviešu un vīriešu īpatnībām ieslodzījumā, līdz ar to pastāv nepieciešamība korekcijas un resocializācijas pasākumu ietvaros ņemt vērā ieslodzīto dzimumu atšķirības, piemērojoties īpašām sieviešu vajadzībām. Daži pētījumi (Thompson, Loper 2005; Casey-Acevedo, Bakken 2001) parādīja, ka ieslodzīto uzvedības tendences ietekmē ieslodzījuma ilgums, piemēram, ilgtermiņā ieslodzītās sievietes ir vardarbīgākas, izjūt spēcīgākas konflikta jūtas un izdara vairāk pārkāpumu cietumā salīdzinājumā ar īstermiņa ieslodzītajām. Liela nozīme ir arī ieslodzījuma vēsturei, kas ievērojami ietekmē noziedzīgu uzvedību gan vīriešiem, gan sievietēm, pie tam vīriešiem raksturīgāka pozitīva saistība starp ieslodzījumu vēsturi un pārkāpumiem ieslodzījuma laikā, savukārt sievietēm iepriekšējo ieslodzījumu pieredze samazina pārkāpumu skaitu (Gover, Pérez, Jennings 2008).

Visi šie pētījumi apstiprina nepieciešamību pētīt ieslodzīto kā sociālā riska grupu genderatšķirību kontekstā. Pie tam viens no aspektiem, kas nosaka indivīda un sabiedrības mijiedarbības procesu efektivitāti un sociālo normu ievērošanu ir taisnīgums kā morālās un tiesiskās apziņas komponents. Var prognozēt, ka indivīda priekšstati par taisnīgumu ietekmē arī viņa attieksmi pret tiesību normām, morāles principiem un starppersonisko attiecību nosacījumiem, pastiprinot sociāli atbalstāmas uzvedības veidu izvēli ikdienā, turklāt daži pētījumi atklāja, ka likumpārkāpēja ticība personīgai taisnīgai pasaulei var būt par svarīgu priekšnoteikumu iekšējās motivācijas attīstībai nākotnē atbalstīt sociāli pieņemamas uzvedības normas (Dalbert, Filke 2007). Tādējādi šajā pētījumā tika izvirzīti divi jautājumi: a) kādas dzimuma atšķirības pastāv ticībā taisnīgai pasaulei, tiesas, cietuma un personīgās rīcības novērtējumā?; b) kādi sociāli demogrāfiskie un kriminālās karjeras mainīgie ietekmē ieslodzīto vīriešu un sieviešu ticību taisnīgai pasaulei?

Metode

Dalībnieki

Pētījumā piedalījās 373 Latvijas ieslodzītie vecumā no 18 līdz 60 gadiem ($M=32,8$; $SD=10,2$), no tiem 166 ieslodzītās sievietes (44%) un 207 vīrieši (55%). Pēc ieslodzīto izglītības līmeņa tika konstatēts, ka 175 (47%) respondenti ir ar nepabeigtu vai pabeigtu pamatizglību, 174 (47%) respondenti ieguvuši vidējo vai vidējo profesionālo izglītību, savukārt tikai 24 (6%) respondentiem bija augstākā izglītība. Analizējot respondentu ģimenes stāvokli tika konstatēts, ka 155 respondentiem ir dzīves-

biedrs un 218 nav partnera. Pirmā sodāmība konstatēta 129 respondentiem, kas sastāda 35% no visiem, savukārt vairāk par 4 sodāmībām 84 respondentiem (23%). Pēc nozieguma veida tika konstatēts, ka 86 (23%) respondenti izcieš sodu par vardarbīgiem noziegumiem – slepkavība, noziegumi pret veselību, tikumību, 156 (42%) respondenti – par īpašuma zādzību, laupīšanu un pārējie 131 (35%) par likumpārkāpumiem, kas saistīti ar vispārējās kārtības neievērošanu, huligānismu, kontrabandu, satiksmes drošības pārkāpumiem, korupciju, narkotiku izplatīšanu. Pēc kriminālās pieredzes pirmā sodāmība līdz 18 gadiem tika konstatēta 120 respondentiem (32%), no 18 līdz 25 gadiem pirmo reizi saukti pie kriminālbildības 151 respondents (40%), no 26 gadiem līdz 30 gadiem – 40 respondenti, savukārt pēc 31 gada – 62 (17%) ieslodzītie. Kopējais cietumā pavadītais laiks līdz vienam gadam konstatēts 62 respondentiem, no viena līdz trīs gadiem 106 (28%) respondentiem, no 3 līdz 8 gadi 122 (33%) respondentiem un vairāk par 8 gadi – 83 (22%) respondentu.

Procedūra

Respondentiem tika piedāvāts aizpildīt aptauju, kura pirmajā daļā ietvēra sevī sociāli demogrāfisko un kriminālās pieredzes raksturojumu, subjektīvo ticības novērtējumu taisnīgumam un taisnīgai pasaulei (7 ballu skala). Otrajā aptaujas daļā respondentiem tika lūgts sniegt atbildes uz jautājumiem, kas skāra Vispārējo ticību taisnīgai pasaulei (VTTP), personīgo ticību taisnīgai pasaulei (PTTP), ka arī tiesas taisnīguma novērtējumu (TTN), cietuma taisnīga novērtējumu (CTN) un personīgās rīcības novērtējumu (PRN), visi jautājumi tika vērtēti 6 ballu skalā (Laikerta skala).

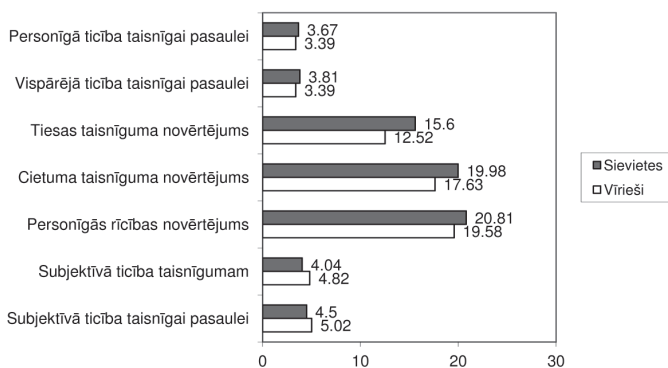
Instrumentārijs

Lai izpētītu ticību taisnīgai pasaulei, tika izmantota adaptēta Dalbertas skala “Personīgā ticība taisnīgai pasaulei”(PBJW) (Dalbert, 1999), kas sastāv no 7 jautājumiem un adaptēta Dalbertas, Montadas, Šmita skala “Vispārīgā ticība taisnīgai pasaulei”(GBJW) (Dalbert, Montada, Schmitt 1987), kas sastāv no 6 jautājumiem. Lai noskaidrotu tiesas sprieduma taisnīguma vērtējumu, tika izmantota modificēta Otto&Dalbertas (2005) skala. Tiesas sprieduma taisnīguma uztvere tika pētīta ar 3 jautājumiem (“Tiesas spriedums bija taisnīgs”; “Esmu pārliecināts(-a), ka tiesa izskatot manu lietu izturējās pret mani taisnīgi”; “Esmu pārliecināts, ka tiesa izskatot manu lietu centās panākt taisnīgumu visām pusēm”), savukārt personīgās rīcības taisnīguma novērtējumam jeb personīgās rīcības

nožēlas līmeņa noteikšanai tika izstrādāta atsevišķa skala, kas ietver sevī 5 apgalvojumus (piem. “Es jūtos vainīgs par paveikto noziegumu”; “Es nenozēloju savu rīcību (paveikto likumpārkāpumu), jo cietusī puse mani izprovocēja”). Visi jautājumi tika vērtēti 6 ballu skalā (Likert skala) no 1 (pilnīgi nepiekrītu) līdz 6 (pilnīgi piekrītu). Izvirzīto jautājumu pārbaudei tika veikta statistiskā hierarhiskā klasteranalīze, izmantots Hi kvadrāta (χ^2) kritērijs, Stjudenta t-kritērijs, vienfaktora dispersionālā analīze (ANOVA) ar sekojošu Multiple Comparisons. Visos statistiskajos kritērijos, kas izmantoti pētījumā, tiek pieņemts statistiskās nozīmības līmenis $p=0,05$.

Rezultāti

Atbildot uz pirmo pētījuma jautājumu: kādas dzimuma atšķirības pastāv ticībā taisnīgai pasaulei, tiesas, cietuma un personīgās rīcības novērtējumā, sākotnēji analizējot atsevišķi sieviešu un vīriešu vidējos Ticības taisnīgai pasaulei (TTP) rādītājus, tika konstatēts, ka sieviešu izlasē Vispārējā ticība taisnīgai pasaulei (VTTP) un Personīgā ticība taisnīgai pasaulei (PTTP) ir augstākā līmenī nekā vīriešu respondentiem (skat. 1. attēlu), augstāki rezultāti sievietēm konstatēti arī trīs taisnīguma parametros – Tiesas taisnīguma novērtējums (TTN), Cietuma taisnīguma novērtējums (CTN) un Personīgās rīcības novērtējums (PRN), pie tam paaugstināti rezultāti CTN liecina par sieviešu negatīvāku attieksmi pret cieņas un taisnīguma izpausmēm cietuma vidē nekā vīriešu grupā.

1. attēls. Ticības taisnīgai pasaulei, taisnīguma uztveres parametru un subjektīvās ticības taisnīgumam un taisnīgai pasaulei vidējo rādītāju atšķirības ieslodzīto vīriešu un sieviešu grupās

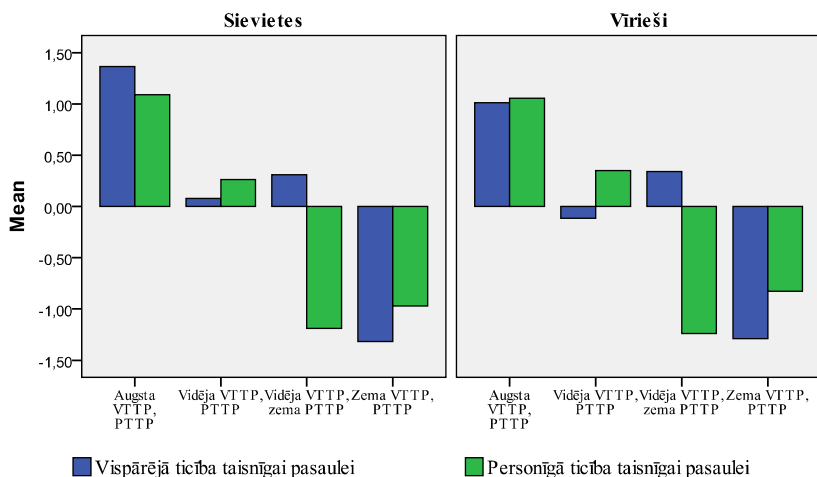
Avots: Autores veiktie aprēķini.

Savukārt vīrieši augstākus rādītājus atspoguļo subjektīvās ticības taisnīgumam un taisnīgai pasaulei novērtējumā, kas liecina par vīriešu tendenci ticēt taisnīgas pasaules eksistencei un taisnīgumam kā tādām. Klasteranalīzes rezultātā tika iegūtas divas grupas: 1. grupa ar pazeminātiem ticības rādītājiem taisnīgumam un taisnīgai pasaulei, sievietes šajā grupā veido 74,1% no sieviešu kopskaita un vīrieši 58,5%; 2. grupa – ar augstiem ticības rādītājiem taisnīgumam un taisnīgai pasaulei, ko veido 25,9% sieviešu un 41,5% vīriešu. Tika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības pirmajā grupā pēc ticības taisnīgumam, sievietes izteiktāk parāda subjektīvo neticību taisnīgumam nekā vīrieši šajā izlasē ($p=.029$).

Analizējot iegūtos datus var secināt, ka sievietes subjektīvi noraida ticību taisnīgumam un taisnīgai pasaulei, bet TTP skalas rezultāti apliecina augstāku ticības taisnīgai pasaulei līmeni atšķirībā no vīriešu respondentiem, pie tam paaugstināti rezultāti personīgās rīcības nožēlā un tiesas procesa taisnīguma novērtējumā varētu norādīt uz potenciālajām sieviešu adaptācijas iespējām un sociāli atbalstāmas uzvedības veidu izvēli nākotnē.

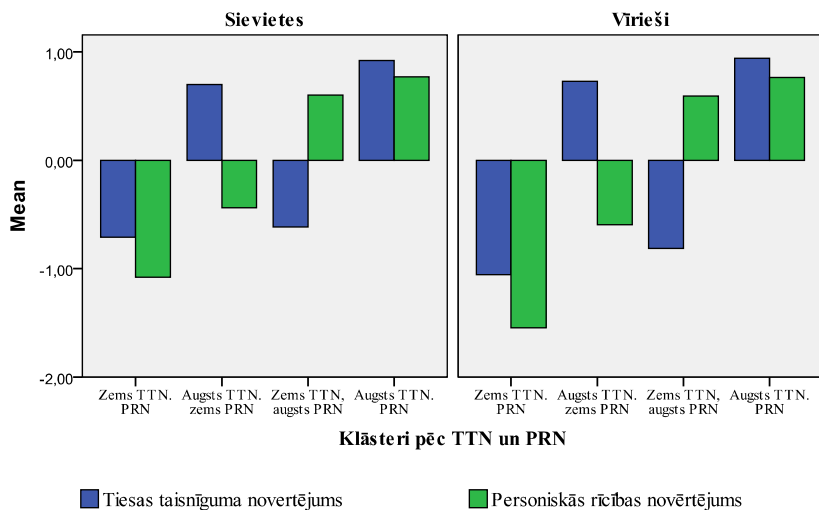
Lai iegūtu pilnīgāku priekšstatu par dzimuma atšķirībām TTP, izmantojot klasteranalīzes metodi, tika noteiktas 4 vienveidīgas grupas pēc ticības taisnīgai pasaulei: 1. grupa (augsts VTTP un PTTP līmenis) ietver 30,7% sieviešu no kopējā sieviešu skaita un 15,5% no kopējā ieslodzīto vīriešu skaita, kas veido 22,3% no kopējā respondentu skaita, 2. grupā (vidējs VTTP, PTTP līmenis), kas pēc kopējā respondentu skaita ir vislielākā (41%) atrodas 42,8% ieslodzīto sieviešu un 39,6% ieslodzīto vīriešu, 3. grupu (augsts VTTP, zems PTTP) veido 9,6% sieviešu un 15,9% vīriešu (kopējais respondentu skaits 13,1%) un 4. grupā (zems VTTP, PTTP) – 16,9% sieviešu un 29% vīriešu (no kopējā respondentu skaita sastāda 23,6%). Atbilstoši χ^2 kritērijam eksistē statistiski nozīmīgas atšķirības Ticībā taisnīgai pasaulei starp vīriešu un sieviešu izlasēm ($\chi^2=18.390$, $p<0.001$). Rezultātu analīze parādīja, ka statistiski nozīmīgas atšķirības pastāv pirmajā klasterī VTTP ($p=.001$) un otrajā klasterī ($p=.015$), šajās grupās sieviešu VTTP rādītāji ir augstāki nekā vīriešu VTTP līmeņa rādītāji (skat. 2. attēlu).

Analizējot sieviešu un vīriešu sadalījumu klasteros pēc Tiesas taisnīguma novērtējuma un Personīgās rīcības nožēlas, tika konstatēts, ka pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp vīriešu un sieviešu izlasēm ($\chi^2=32.882$, $p<0.001$) (skat. 3. attēlu).

2. attēls. VTTTP un PTTP rādītāju sadalījums klāsteros ieslodzīto vīriešu un sieviešu grupās

Avots: Autores izveidots attēls.

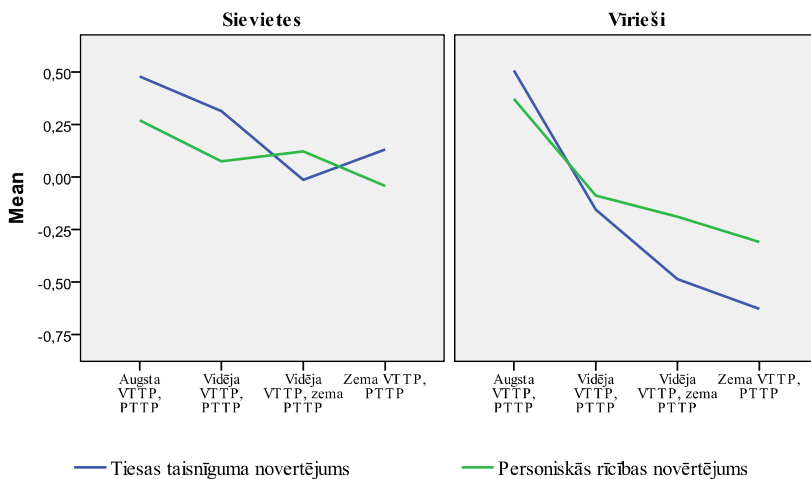

3. attēls. TTN un PRN rādītāju sadalījums klāsteros ieslodzīto vīriešu un sieviešu grupās

Avots: Autores izveidots attēls.

Pirmajā grupā ar zemiem TTN un PRN rādītājiem atrodas 10,3% no kopējā sieviešu skaita un 25,7% vīrieši no kopējā vīriešu skaita, līdz ar to šajā klasterī dominē vīrieši, kas veido 75,7% no respondentu skaita 1. klasterī. Vislielākais sieviešu skaits atrodas 2. klasterī ar augstiem TTN rādītājiem un zemiem PRN rādītājiem (34,5% no kopējā sieviešu skaita, kas veido 64,8% no respondentu skaita 2. klasterī), savukārt 3. klasterī (Zems TTN, augsts PRN) dominē vīrieši sastādot 36,4% no kopējā ieslodzīto vīriešu skaita.

Analizējot genderatšķirības TTN un PRN līmenī klasteros (skat. 3. attēlu), tika konstatēts, ka pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības pirmajā grupā pēc TTN ($p=.010$) un PRN ($p=.046$). Sieviešu grupā TTN un PRN rādītāji kopumā ir augstāki nekā vīriešu izlasē.

4. attēls. Saistība starp TTP klasteriem un TTN, PRN ieslodzīto vīriešu un sieviešu grupās

Avots: Autores izveidots attēls.

Analizējot iegūtos datus, tika konstatēts, ka eksistē statistiski nozīmīga saistība ($p=.027$) vīriešu grupā starp Ticību taisnīgai pasaulei un TTN, PRN (skat. 4. attēlu), savukārt sieviešu grupā šāda saistība netika konstatēta, līdz ar to var secināt, ka jo augstāka ir ieslodzīto vīriešu ticība taisnīgai pasaulei, jo augstāks ir Tiesas taisnīguma novērtējums un personīgās rīcības nožēlas līmenis.

Lai atbildētu uz otro pētījumā izvirzīto jautājumu: kādi sociāli demogrāfiskie un kriminālās karjeras mainīgie ietekmē ieslodzīto vīriešu un sieviešu ticību taisnīgai pasaulei, atsevišķi tika analizēti pētījuma dati ieslodzīto vīriešu un sieviešu izlasēs pēc dažādiem parametriem, padziļinātu uzmanību pievēršot kriminālās karjeras un dzimuma ietekmei uz Ticību taisnīgai pasaulei.

Analizējot iegūtos datus ieslodzīto vīriešu izlasē, tika konstatēts, ka statistiski nozīmīgas atšķirības pastāv Vispārējā ticībā taisnīgai pasaulei starp respondentiem ar pamatizglītību un vidējo izglītību ($F_{2,157}=5,024$, $p=0.005$), kā arī starp pamatizglītību un augstāko izglītību ($F_{2,157}=5,024$, $p=0.047$), līdz ar to var secināt, ka, jo zemāks ir izglītības līmenis, jo augstāka ir VTTP. Personīgās ticības taisnīgai pasaulei līmenis pēc izglītības līmeņa statistiski nozīmīgas atšķirības neparādīja ($F_{2,157}=0,295$, $p=0.745$). Pētījuma rezultāti arī parādīja, ka eksistē statistiski nozīmīga dzimuma ietekme uz VTTP ($F=24.147$, $p<0.001$), savukārt izglītības līmenis neietekmē VTTP ($p=0,467$). Būtisks dzimuma un izglītības līmeņa savstarpējās ietekmes efekts uz VTTP netika novērots ($p=0,089$). Tomēr sievietes kopumā parāda augstākus VTTP rādītājus, pie tam vīriešiem ar augstāko izglītību VTTP līmenis ir daudz zemāks nekā sievietēm šajā izglītības grupā, tādējādi var secināt, ka izglītības līmenis dažādi ietekmē VTTP sieviešu un vīriešu izlasēs.

Konstatēts, ka likumpārkāpēju grupās pēc noziegumu veida ir līdzīgs PTTP ($F_{2,144}=0,364$, $p=0.695$) un VTTP ($F_{2,144}=1,192$, $p=0.307$) līmenis, kas liek secināt, ka ticība taisnīgai pasaulei neietekmē nozieguma veida izvēli, tāpat kā nozieguma veids neietekmē taisnīguma uztveri vīriešu izlasē. Sieviešu grupā būtiska nozieguma veida ietekme netika konstatēta, tomēr vidējie rādītāji PTTP parāda, ka visaugstākais PTTP līmenis ir vieglo noziegumu grupā, savukārt viszemākie PTTP rādītāji ir sieviešu grupā ar sodāmību par vardarbīgiem noziegumiem ($F=2,423$, $p=0.092$).

Analizējot iegūtos rezultātus vīriešu respondentu grupās pēc pirmā ieslodzījuma, tika konstatēts, ka nozīmīgas statistiskas atšķirības pastāv VTTP skalā starp respondentu grupu, kas pirmo sodāmību ieguvuši līdz 18 gadiem un otro grupu (18–30 gadiem) ($F_{2,157}=3,263$, $p=0.012$), pie tam viszemākie vidējie rādītāji iegūti tieši vecuma grupā no 18 līdz 30 gadiem. Sieviešu grupā pirmā ieslodzījuma vecuma ietekme uz VTTP un PTTP netika atklāta. Arī sodāmību skaita ietekme uz vispārējo ($F_{2,157}=0,205$, $p=0.815$) un personisko ($F_{2,157}=1,936$, $p=0.148$) ticību taisnīgai pasaulei netika konstatēta. Izanalizējot vīriešu respondentu grupas pēc kopējā cietumā pavadītā laika, tika konstatēts, ka šis rādītājs arī neietekmē ticību

taisnīgai pasaulei. Analizējot atsevišķi sieviešu izlases rādītājus, netika konstatēta būtiska kopējā cietumā pavadītā laika ietekme uz VTTP ($p=0.079$), tomēr viszemākais VTTP līmenis konstatēts ieslodzīto sieviešu grupā, kas ieslodzījumā pavadījušas kopumā mazāk kā vienu gadu, savukārt visaugstākie VTTP rādītāji pastāv grupā no 3 līdz 5 gadiem. Analizējot kopējā cietumā pavadītā laika ietekmi uz PTTP, tika konstatēts, ka eksistē statistiski nozīmīga dzimuma ietekme uz PTTP ($F=6.162$, $p=0.014$), savukārt kopējais cietumā pavadītais laiks neietekmē PTTP ($p=0.356$). Arī būtisks dzimuma un kopējā cietumā pavadītā laika savstarpējās ietekmes efekts uz PTTP netika novērots ($p=0.081$). Sievietēm, kuru kopējais cietumā pavadītais laiks ir vairāk par 10 gadiem, kopumā PTTP ir augstākā līmenī nekā vīriešiem šajā grupā, savukārt viszemākie rādītāji sievietēm izpaužas grupā ar kopējo cietumā pavadīto laiku no 8 līdz 10 gadiem, vīriešiem šajā grupā PTTP līmenis ir visaugstākais. Kopumā sievietēm PTTP līmenis ir augstāks nekā vīriešu izlasē, tādējādi var secināt, ka ieslodzījumā pavadītais laiks dažādi ietekmē PTTP sieviešu un vīriešu izlasēs.

Diskusija un noslēgums

Sākotnējais pētījuma mērķis bija izpētīt ieslodzīto vīriešu un sieviešu individuālos priekšstatus par taisnīgumu, balstoties uz taisnīgas pasaules teoriju, izanalizējot ticību taisnīgai pasaulei saistībā ar kriminālo pieredzi, tiesas procesa, cietuma un veiktā likumpārkāpuma taisnīguma uztveri, kā arī subjektīvo savas ticības novērtējumu taisnīgumam un taisnīgai pasaulei. Par pamatu šo jautājumu izpētei Latvijā, tika ņemti iepriekš veiktie ieslodzīto pētījumi Vācijā (Otto, Dalbert 2004; Dalbert, Filke 2007), kā arī Krievijā veiktie pētījumi (Соснина 2006; Голынчик 2004; Гүлевич 2007) vispārējo priekšstatu par taisnīgumu jomā, pie tam Latvijas mērogā ieslodzīto genderatšķirību konteksta šāda veida pētījums tika realizēts pirmo reizi.

Pētījuma rezultāti ļauj secināt, ka ieslodzīto ticības līmenis taisnīgai pasaulei ir atkarīgs no dzimuma, sievietes kopumā parāda augstākus rādītājus gan Vispārējā, gan Personīgajā ticībā taisnīgai pasaulei, tādējādi potenciāli var prognozēt, ka resocializācijas un sociālās integrācijas pasākumi attiecībā uz sievietēm varētu tikt realizēti efektīvāk, tomēr šis atšķirības iespējams skaidrot arī ar to, ka sieviešu kopējais kriminalitātes līmenis ir daudz zemāks nekā vīriešu respondentu izlasē. Pie tam sievietēm raksturīgs subjektīvs ticības taisnīgumam un taisnīgai pasaulei noraidījums, savukārt vīrieši parāda augstākus rezultātus savas ticības taisnīgu-

mam un taisnīgai pasaulei novērtējumā. Arī Tiesas sprieduma taisnīguma, Cietuma darbinieku taisnīguma un Personīgās rīcības novērtējums atkarīgs no respondentu dzimuma, sievietes kopumā augstāk novērtē sava tiesas procesa un sprieduma taisnīgumu, kā arī izrāda augstāku nožēlas pakāpi par paveikto likumpārkāpumu, savukārt cietuma vides un savstarpējo attiecību ar administrāciju radītais diskomforts sieviešu izlasē tiek pārdzīvots spēcīgāk nekā vīriešu grupā, uz ko norāda cietuma taisnīguma novērtējuma rādītāji, ko iespējams var skaidrot ar sieviešu emocionālo pārdzīvojumu dziļumu un grūtībām adaptēties cietuma vidē, pie tam lielākā daļa sieviešu ieslodzījumā ir pirmo reizi, savukārt vīriešu grupa dominē respondenti ar diezgan lielu kriminālo karjeru.

Neskatoties uz to, ka Ticība taisnīgai pasaulei kopumā nav atkarīga no paveiktā likumpārkāpuma veida, tomēr nozieguma veids ietekmē sieviešu personīgās dzīves notikumu jeb PTTP novērtējumu, lai arī šis atšķirības nav statistiski nozīmīgas ($p=0.09$), sievietēm, kas izcieš sodu par vardarbīgiem pārkāpumiem, raksturīgs daudz zemāks personīgās ticības līmenis taisnīgai pasaulei nekā par citiem likumpārkāpumiem sodītām respondentēm.

Par potenciālu ticības taisnīgai pasaulei pozitīvo ietekmi uz vainas apziņu, kas var veicināt motivāciju ievērot likumu pēc atbrīvošanās no ieslodzījuma, liecina arī fakts, ka ieslodzīto vīriešu ticība taisnīgai pasaulei saistīta ar tiesas taisnīguma novērtējumu un personīgās rīcības nožēlas līmeni, respektīvi, jo augstāka ir TTP, jo pozitīvāk tiek uztverts tiesas spriedums un negatīvāk vērtēta personīgā rīcība, savukārt sievietēm šāda saistība statistiski nozīmīgā līmenī netika konstatēta.

Kopumā var teikt, ka dotā pētījuma rezultāti ļauj daļēji apstiprināt citu autoru (Otto, Dalbert 2004; Dalbert, Filke 2007) viedokli par ticības taisnīgai pasaulei ietekmi uz ieslodzīto potenciālajām pozitīvajām izmaiņām attieksmē pret likuma ievērošanu nākotnē. Tādējādi veidojot, ieslodzīto kā sociālā riska grupas, preventīvās un resocializācijas programmas, būtu vēlams pievērst uzmanību tiesisko un morālo apziņu raksturojošajiem elementiem, ņemot vērā ieslodzīto individuālos priekšstatus par taisnīgumu. Iegūtie rezultāti izvirza jaunas perspektīvas nākotnes pētījumiem ieslodzīto genderatšķirību kontekstā, ņemot vērā, ka pastāv atšķirības taisnīguma uztverē starp sievietēm un vīriešiem, tomēr šīs atšķirības būtiski nav saistītas ar sociāli demogrāfiskajiem un kriminālās pieredzes rādītājiem, būtu lietderīgi noteikt tos mainīgos, kuru noskaidrošana un pilnveidošana varētu paaugstināt sieviešu un vīriešu ticības līmeni taisnīgai pasaulei, kā arī uzsākt citu morālās un tiesiskās apziņas komponentu izpēti.

Bibliogrāfija

- Agnew R. (1991). Adolescent resources and delinquency. *Criminology*, 28: 535–566.
- Akers R. L. (1998). *Social Learning and Social Structure: A General Theoq of Crime and Deviance*. Boston: Northeastern University Press.
- Bergman L.R., Andershed A.K. (2009). Predictors and Outcomes of Persistent or Age-Limited Registered Criminal Behavior: A 30-Year Longitudinal Study of a Swedish Urban Population. *Aggressive Behavior*, Vol. 35, P. 164–178.
- Bloom B., Owen B., Covington S. (2004). Women offenders and gendered effects of public policy. *Review of Policy Research*, 21, P. 31–48.
- Broidy L., Agnew R. (1997). Gender and crime: A general strain theory perspective. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 34, 275–306.
- Carmichael S., Gover A. R., Koons-Witt B., Inabnit B. (2005). The successful completion of probation and parole among female offenders. *Women and Criminal Justice*, 17, P. 75–97.
- Casey-Acevedo K., Bakken T. (2001). The effect of time on the disciplinary adjustment of women in prison. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 45, 489–492.
- Cornish D.B., Clark R. V. (1987). Understanding Crime Displacement: an Application of Rational Choice Theory. *Criminology*, Vol. 25 (4), P. 933–948.
- Dalbert C., Filke E. (2007). Belief in a Personal Just World, Justice Judgments, and their Functions for Prisoners. *Criminal Justice and Behavior*, 34; Pieejams: <http://cjb.sagepub.com/cgi/content/abstract/34/11/1516> (22.06.2009).
- Denno D.W. (1994). Gender, Crime, and the Criminal Law Defenses. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 85, No. 1, pp. 80–180.
- Farrington K. (1992). The modern prison as total institution? Public perception versus objective reality. *Crime and Delinquency*, 38(1), 6–26.
- Fuko M. (2001). *Uzraudzīt un sodīt*. Rīga: Omnia mea.
- Gendreau P., Little T., Goggin C. (1996). A meta-analysis of adult offender recidivism: What works! *Criminology*, 34, 575–607.
- Gottfredson M. R., Hirschi T. (1990). *A General Theory of Crime*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Gover A. R., Pérez D. M., Jennings W. G. (2008). Gender Differences in Factors Contributing to Institutional Misconduct. *The Prison Journal*, Vol. 88 (3), P. 378–403.
- Kokko K., Pulkkinen L. (2000). Aggression in childhood and long-term unemployment in adulthood: A cycle of maladaptation and some protective factors. *Developmental Psychology*, Vol 36(4), P. 463–472.
- Kratzer L., Hodgins S. (1999). A typology of offenders: a test of Moffitt's theory among males and females from childhood to age 30. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 9, 57–73.
- Krutttschnitt C. (1994). Gender and interpersonal violence. In: *Understanding and preventing violence*, vol. 3, ed. A. Reiss & J. Roth. National Academy Press.

- Latvijas statistikas dati. Sabiedriskā kārtība un tiesu sistēma – Galvenie rādītāji. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/sabiedriski-kartiba-un-tiesu-sistema-galvenie-raditaji-30282.html> (31.08.2012.).
- Messerschmidt J. W. (1993). *Masculinities and Crime: Critique and Reconceptualization of Theory*. Rowan & Littlefield Publishers, Inc.
- Miller J. (1998). Up It Up: Gender and the Accomplishment of Street Robbery. *Criminology*, Vol. 36, P. 37–65.
- Moffitt T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100, P. 674–701.
- Moffitt T. E., Caspi A. (2001). Childhood predictors differentiate life-course persistent and adolescence-limited antisocial pathways among males and females. *Development and Psychopathology*, 13, P. 355–375.
- Moffitt T. E., Caspi A., Rutter M., Silva P. A. (2001). *Sex Differences in Antisocial Conduct Disorder, Delinquency, and Violence in the Dunedin Longitudinal Study*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Otto K., Dalbert C. (2005). Belief in a just world and its functions for young prisoners. *Journal of Research in Personality*, 39, P. 559–573.
- Robins L. N., Price R. K. (1991). Adult disorders predicted by childhood conduct problems: Results from the NIMH Epidemiologic Catchment Area project. *Psychiatry: Journal for the Study of Interpersonal Processes*, 54(2), 116–132.
- Sampson R. J., Laub J. H. (1993). *Crime in the Making: Pathways and Turning Points through Life*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Steffensmeier D., Allan E.A. (1996). Gender and Crime: Toward a Gendered Theory of Female Offending. *Annual Review of Sociology*, 22, P. 459–487.
- Steffensmeier D., Allan E.A. (2000). Looking for Patterns: Gender, Age, and Crime. In Sheley, J.F. (Ed.), *Criminology: A Contemporary Handbook*. Wadsworth.
- Thompson C., Loper A. B. (2005). An analysis of differences based on sentence length. *Criminal Justice and Behavior*. 32, P. 714–732.
- Zahars V. (2005). *Notiesātie – tauta tautā: kriminālsodu izpildes problēmas – Rīga: Zvaigzne ABC*.
- Голынчик Е.О. (2004). Социальные представления о справедливости. *Мир психологии*. № 3.
- Голынчик Е.О. (2004). *Социальные представления о справедливости как составляющая правосознания*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психологических наук. М.
- Голынчик Е.О., Гулевич О.А. (2003). Обыденные представления о справедливости. *Вопросы психологии*, № 5. С. 80–92.
- Гулевич О.А. (2003). Направления изучения представлений о справедливости. *Вопросы психологии*, № 3. С. 123–132.
- Гулевич О.А. (2007). *Социальная психология справедливости: бизнес, политика, юриспруденция*. Издательство: Аспект Пресс.

Соснина Л.М. (2005). *Сравнительное исследование социальных представлений о справедливости в различных этнических общностях: На примере русских, молдаван и цыган*. Автореф. дисс. канд. психол. наук. – Москва.

Соснина Л.М. (2006). Тенденции исследования справедливости в зарубежной социальной психологии. *Психологический журнал*, № 5, С. 40–49.

Prisoners' Belief in the Just World in the Context of Gender Differences

Summary

Crime is a serious social problem that creates psychological discomfort in the society that is trying to find the solution of this problem with the help of imprisonment, simultaneously not paying attention to deficiency of legal and moral cognition; therefore the consequences of crime are prevented temporary that often does not eliminate the causes of this problem but strengthens the risk of recidivism. The growth of crime level among women is constantly becoming topical that enforce the necessity for the study of psychological preconditions in the context of gender differences thus activating such component of moral and legal cognition as justice.

The aim of the research was to study imprisoned males' (N=207) and females' (N=166) belief in the just world on the basis of the just world theory (M. Lerner). The following questions were raised: a) what are the gender differences in the belief in the just world in the assessment of court, prison and personal action?; b) which socio demographic and criminal career variables influence imprisoned males' and females' belief in the just world?

The results of the research reveal that there are differences in the perception of the just world between males and females that are in imprisonment, in addition females generally have higher level of belief in the just world than males. Moreover there is a tendency of the statistically significant link between the belief in the just world and criminal experience that includes the age of the first criminal record, the total time spent in prison and the number of criminal records, in turn socio demographic indicators, except gender, do not influence the perception of the just world.

Key words: prisoners, gender differences, justice, just world, criminal experience.

Vitālijs Raščevskis (Latvija), *Aleksejs Vorobjovs* (Latvija)

JAUNIEŠU NO MONO UN MULTIKULTŪRAS ĢIMENĒM ETNISKĀS IDENTITĀTES IZTEIKTĪBAS IETEKMES UZ ETNISKO STEREOTIPU SATURU

Kultūra kā cilvēkdarbības joma ir saistīta ar cilvēka pašizpaušmi, viņa subjektivitāti, katrai sociālajai grupai raksturīgo dzīves stilu, kas netiek nodots mantojumā, bet katrs grupas loceklis to veido pats, izzina izglītības, pašizglītības procesos un citas informācijas ietekmē. Jebkurā sabiedrībā personība veidojas socializācijas un inkulturācijas procesā. Jauniešu no mono un multikultūras ģimenes etniskās identitātes un etnisko stereotipu izpēte, no vienas puses, ļaus novērtēt etnokultūras vides īpatnību ietekmi uz etniskās identitātes un etnisko stereotipu veidošanos Latvijas jauniešiem, un, no otras puses, sniegs iespēju novērtēt un prognozēt starpetniskās mijiedarbības īpatnības jauniešiem, kuri pieder pie dažādām etniskajām grupām.

Atslēgas vārdi: etniskā identitāte, etniskie stereotipi, mono un multikultūras ģimenes.

Vēsturiski ir izveidojies, ka Latvija sava ģeogrāfiskā izvietojuma un politiskā stāvokļa dēļ ir daudznacionāla valsts ar unikālu sociāli politisku struktūru un kultūru. Personība veidojas socializācijas un inkulturācijas procesā. Kultūras transmisijas procesu ietekmē indivīds visas dzīves garumā apgūst savas etniskās grupas kultūru. Tajā pašā laikā viņš visu laiku saskaras ar citu etnisko grupu, citu kultūru pārstāvjiem. Dažādu etnisko grupu savstarpējās mijiedarbības procesā notiek savstarpējā ietekmēšanās. Arī tas, vai ir mijiedarbības pieredze ar citu etnisko grupu pārstāvjiem vai tādas nav, ietekmē priekšstatus un attieksmi gan pret savu vai svešu etnisko grupu, gan arī starpgrupu mijiedarbības procesu.

Multikultūras vidē konkrētā sociālajā telpā kopā eksistē un mijiedarbojas daudzveidīgas, vienlīdzīgas un līdztiesīgas kultūras, kas paredz arī pozitīvu personības attieksmi pret šo daudzveidību (Гайсина, 2003). Īstens multikulturālisms, pēc Berija uzskatiem, izpaužas abpusējā vēlmē pēc integrācijas (Berry 2002). Mikrosociālajā līmenī par multikulturālu ģimeni sauc tādu ģimeni, kurā ikdienas saskarsmē izmanto divas valodas, tiek ievērotas divu etnisko grupu kultūras un reliģiskās tradīcijas, referento vidi veido dažādu etnisko grupu pārstāvji. Latvijā multikultūras vide mikrosociālajā līmenī pārsvarā ir vērojama lielajās pilsētās un pierobežā

reģionos, īpaši Latgalē. Interese par etniskās identitātes izpēti ir saistīta ar vajadzību prognozēt gan Latvijā dzīvojošo etnisko grupu, gan visas sabiedrības tālāko attīstību.

Etniskā identitāte ir etnosa pārstāvja sevis apzināšanās kognitīvi emocionālā procesa rezultāts, noteikts sevis identificēšanas līmenis ar savu etnosu un norobežošanās no citiem etnosiem (Berry 1993; Берри, Пуртинга, Сигал, Дасен 2002).

Identitātes jēdzienu pētīja tādi zinātnieki kā Ēriksons (Эриксон 1996), Marsia (Marsia 1980), Dojss (Doise 1998), Антонова (Антонова 1996), Малейчук (Малейчук 2001), Толпина (Толпина 2004), Cote and Levine (Cote, Levine 2002), Stryker un Burke (Stryker, Burke 2000), Leary un Tangney (Leary, Tangney 2003). Etniskā identitāte ir sociālās identitātes sastāvdaļa (Moscovici 1997; Phinney 1992; Postmes, Haslam, Swaab 2005).

Daudzi pētnieki, sākot ar klasiķiem: sociālās identitātes un paškategorizācijas teorijas pamatlicējiem Tešvels (Tajfel, Turner 1986) un Tērners (Turner 1987); interakcionālisma skolas Mīds, Hofamns, sociālo priekšstatu skolas Moskoviči (Moscovici 1987) pārstāvjiem apskata sociālo identitāti kā vienu no paškategorizācijas, “Es-koncepcijas” līmeņiem. Identitāti kā kognitīvā struktūra, kurā apvienotas saistības, attiecības, vērtējumi, kas strukturē šī konkrētā indivīda vietu sociumā (Breakwell 1993; Laursen, Williams 2002; Abes, Jones 2004; Postmes, Lee, Novak 2005; French, Seidman, Allen, Aber 2006).

Starpetniskās mijiedarbības sfērā specifiska vieta ir problēmām, kas saistītas ar etniskās stereotipizācijas, etnisko aizspriedumu un etnisko pārlicību problēmām, kas ir ksenofobijas un nacionālisma iemesli (Зверева, 2010). Šo problēmu izpētes aktualitāti nosaka fakts, ka etnisko stereotipu mehānismu un veidošanās īpatnību sociāli psiholoģiskās nozīmes izpēte ir svarīga, lai varētu praktiski risināt starpetnisko attiecību regulēšanas jautājumus, prognozēt to attīstību gan daudz nacionālā valstī, gan arī starp dažādu etnisko kopienu pārstāvjiem mazajās grupās.

Ļoti liela nozīme sociālajām nostādņēm ir sociālajā perceptijā un sociālo attiecību veidošanā. Psiholoģijā sociālās nostādnes (*attitude*) plaši pētīja: Tomass, Znaņeckis, Šahters (pēc Shachter, Singer 1962), Zimbardo (Zimbardo, Leippe 1991), Varela, Festingers, Асмолов (Асмолов 2004).

Etnisko stereotipu pētīja (Aboud 1987; Gardner, Kirby, Gorsope, Villamin 1972; Helms, Carter 1990; Герасимова 2001; Enesco, Navarro, Paradela 2005; Koshmanova, Hapon 2007; Ridanp, Pasanen 2009; Armenta, Brian 2010; Дробижева 2010; Stevens, Gorgoz 2010).

Etniskās identitātes attīstības procesu pētīja un analizēja tādi autori kā Piažē (Peaget 1966), Mārsijs (Marsia 1980), Finneja (Phinney 1993), Hotiņeca (Хотинец 2001), Sņežkova (Снежкова 1982) u.c. Praktiski visu etniskās identitātes posmsecīgās attīstības modeļu autori atzīst, ka apzināta, noturīga identitāte veidojas jauniešu vecumā. Ļoti bieži turpmāk, īpaši ja monokultūras vidē indivīds pieder augstā statusa vairākumam, etniskā identitāte un etniskais saturs nemainās visas dzīves laikā. Neskatoties uz to, etniskā identitāte nav statisks, bet gan dinamisks veidojums: tās veidošanās process nebeidzas jauniešu vecumā. Ārējie apstākļi var ietekmēt cilvēka etniskās piederības lomas pārskatīšanu dzīves laikā, kas var radīt etniskās identitātes transformāciju (Berry 1993; Солдатова 1998; Стефаненко 1996). Šis fakts arī noteica iemeslu, kāpēc pētījumā tika izvēlēts jauniešu vecums.

Jauniešu no mono un multikultūras ģimenes etniskās identitātes un etnisko stereotipu izpēte, no vienas puses, ļaus novērtēt etnokultūras vides īpatnību ietekmi uz etniskās identitātes un etnisko stereotipu veidošanos Latvijas jauniešiem, un, no otras puses, sniegs iespēju novērtēt un prognozēt starpetniskās mijiedarbības īpatnības jauniešiem, kuri pieder pie dažādām etniskajām grupām.

Pētījuma mērķis: pētīt jauniešu no mono un multikultūras ģimenēm etniskās identitātes un etnisko stereotipu īpatnības.

Pētījuma objekts: jauniešu no mono un multikultūras ģimenēm sociālās identitātes īpatnības.

Pētījuma priekšmets: jauniešu no mono un multikultūras ģimenēm etniskās identitātes un etnisko stereotipu īpatnības.

Pētījuma jautājums:

Vai jauniešu no mono un multikultūras ģimenēm etnisko stereotipu saturs un izteiktība ir atkarīgi no etniskās identitātes izteiktības?

Pētījuma metodes:

Pētījuma empīriskās metodes:

- MEIM – Fineja multigrupu identitātes indekss. The Multigroup Ethnic Identity Measure (Phinney 1992; Yoon 2011).
- Kellija repertuāru režģu modifikācija. Repertory grid technique (Kelly 1955; Hunter, Beck 2000).

Pētījuma rezultātu apstrādes metodes:

- Kontentanalīze (Harter, Erbes 2004).
- Matemātiski statistiskās metodes. (ANOVA – divu faktoru dispersijas analīze).

Pētījuma bāze

Pētījuma tika izveidotas eksperimentālās grupas. To veidošanā izmantoti šādi kritēriji: respondenta deklarētā etniskā identitāte; respondenta vecāku etniskā identitāte; dzimtā valoda; ģimenē izmantotā valoda; respondenta referento vidi. Rezultātā tika izveidotas šādas grupas: 1) jaunieši ar latviešu etnisko identitāti, dzimtā valoda ir latviešu valoda, abi vecāki ir latvieši, ģimenē runā latviski, kopj sava etnosa tradīcijas, referento vidi veido vienas etniskās grupas pārstāvji – tā bija jauniešu grupa no latviešu monokultūras ģimenēm; 2) jaunieši ar krievu etnisko identitāti, dzimtā valoda ir krievu valoda, abi vecāki ir krievi, ģimenē runā krieviski, kopj sava etnosa tradīcijas, referento vidi veido vienas etniskās grupas pārstāvji – tā bija jauniešu grupa no krievu monokultūras ģimenēm; 3) jaunieši ar latviešu, krievu, poļu, baltkrievu vai citu etnisko identitāti, dzimtā valoda ir latviešu, krievu, poļu vai cita valoda, vecākiem ir dažāda konstatētā etniskā identitāte, ģimenē runā divās valodās, kopj divu etnosu tradīcijas, referento vidi veido dažādu etnisko grupu pārstāvji – tā bija jauniešu grupa no multikultūras ģimenēm.

Monokultūras ģimene ir tāda, kurā ikdienas saskarsmē izmanto vienu dzimto valodu, tiek ievērotas vienas etniskās grupas reliģiskās un kultūras tradīcijas, referento vidi veido vienas etniskās grupas pārstāvji. Multikultūras ģimene ir tāda, kurā ikdienas saskarsmē netiek izmantota viena dzimtā valoda, piemēram, ģimenē runā krievu un latviešu valodās, tiek ievērotas divu vai vairāku etnisko grupu reliģiskās un kultūras tradīcijas, referento vidi veido dažādu etnisko grupu pārstāvji.

Pētījums notika Latgales un Vidzemes reģionos, tajā piedalījās 344 respondenti (skat. 1. tabulu).

1. tabula

Respondentu sadalījums grupās atkarībā no piederības noteiktam kultūrvides veidam

Piederība grupai	Biežums	%
Latviešu monokultūras ģimenes	126	36,6
Krievu monokultūras ģimenes	110	32,0
Multikultūras ģimenes	108	31,4
Summa	344	100,0

Avots: Autoru veiktie aprēķini.

Pētījuma metode

Etniskās identitātes izpētei tika izmantota Finneja etniskās identitātes multigrupas rādītājs (MEIM) metodika. Finneja izstrādātās MEIM metodikas pamatā ir: Tešfila sociālās identitātes teorija, Ēriksona identitātes attīstības teorija un Berija akulturācijas teorija (Phinney 1992). Balsoties uz šo teoriju atziņām, Finnejs izdalīja trīs etniskās identitātes komponentus: apgalvojumi par ticībām un piederību, kas saistīts ar etnisko grupu, etniskās identitātes apzināšanās un translēšana, kā arī etniskā uzvedība.

MEIM ietver trīs skalas:

- 1) zināšanu iegūšanas un etniskās uzvedības skala jeb praktiskā skala;
- 2) ar etniskās grupas ticībām, piederību un translēšanu saistīto priekšstatu skala;
- 3) etniskās identitātes kopējais rādītājs.

Lai metodikas varētu izmantot korekti, tika veikta MEIM skalu drošības pārbaude ar Kronbaha α koeficientu.

Pētījumā piedalījās 256 cilvēki vecumā no 17–25 gadiem, kuri dzīvo Latvijas teritorijā un pārstāv 126 latviešu, 65 krievu, 65 multikultūras ģimenes.

2. tabula

**MEIM metodikas skalu drošības koeficients
pēc Kronbaha α koeficienta (n=256)**

Skalas nosaukums	α
Praktiskā skala	.5504
Priekšstatu skala	.8060
Etniskās identitātes kopējais rādītājs	.8021

Avots: Autoru veiktie aprēķini.

Lai pētītu etniskos stereotipus kā etniskās identitātes sastāvdaļu, tika izmantota metodika “Kellija repertuāra režģi”. Pateicoties repertuāra režģu tehnikai, tika iegūti dati par respondentu personības identitātes īpatnībām un vienlaicīgi varēja noskaidrot, kādas identifikācijas viņi izmanto etniski nosacītu objektu salīdzināšanai.

Metodikas galvenā ideja: cilvēks ārējās pasaules parādības uztver un interpretē pēc savas konstruktu – parametru sistēmas, kas ļauj arī savstarpēji salīdzināt cilvēkus un notikumus. Katrs konstrukts ir bipolāra skala.

Pēc Kellija, cilvēka pieredze ir viņa dzīves pārveide, kuru pamatā ir konstruktu izvērtējums esošo notikumu iespaidā. Taču pastāv arī stabili

konstrukti, kurus īpaši neiespaido un nemaina esošie apstākļi – tie ir stereotipi. Izanalizējot konstruktu sistēmu, var izdalīt gan individuālos, gan sociālos grupas priekšstatus. Mūsu gadījumā var pētīt auto vai heterostereotipus jauniešiem no mono vai multikultūras ģimenēm.

Atlasītie konstrukti tika iedoti ekspertu grupai kontentanalīzes veikšanai. Eksperti ņēma vērā, ka kontentanalīzes būtība ir semantisko vienību (mūsu gadījumā tie ir konstrukti) satura izpēte un klasifikācija. Visbiežāk sastopamie ar etnisko grupu saistītie konstrukti veido priekšstatu par sociālā stereotipa pamatu. Tādējādi ar kontentanalīzes palīdzību tiek izdalīti ar savu etnisko grupu saistītie etniskie stereotipi – autostereotipi un ar citām etniskajām grupām saistītie stereotipi – heterostereotipi.

3. tabula

**Visbiežāk minētie pozitīvie un negatīvie konstrukti,
kuri tika iegūti kontentanalīzes rezultātā (n=344)**

	Pozitīvie konstrukti	Biežums	Negatīvie konstrukti	Biežums
1	Aktīvs	146	Agresīvs	124
2	Diplomātisks	115	Viltīgs	97
3	Sabiedriska	112	Vājš raksturs	93
4	Akurāts	104	Uzbāzīgs	88
5	Apķērīgs	99	Spītīgs	79
6	Asprātīgs	93	Bailīgs	77
7	Uztājīgs	87	Liekulīgs	71
8	Lepns	85	Ātras dabas	69
9	Uzmanīgs	77	Skops	63
10	Piekāpīgs	56	Augstprātīgs	58
11	Temperamentīgs	56	Dzēlīgs	43
12	Ekonomisks	44	Nekārtīgs	37

Avots: Autoru veiktie aprēķini.

Lai izpētītu auto un heterostereotipu īpatnības, tika izstrādāts otrs – vērtējumu repertuāra režģis. Repertuāra sarakstā tika ietverti tipiska latvieti un tipiska krievu personāži. Par vērtējošajiem konstruktiem tika piedāvātas 12 pozitīvas un 12 negatīvas personības īpašības, kuras visbiežāk tika minētas auto un heterostereotipos iepriekšējā pētījuma posmā.

Lai novērtētu esošos etniskos auto un heterostereotipus, tika izmantots attieksmes koeficients pret etnisko grupu, kuru aprēķināja kā pozitīvo un negatīvo stereotipu novērtējumu summu dažādības attiecību pret to summu. Attieksmes koeficients pret etnisko grupu var svārstīties no -1

līdz 1. Koeficienta pozitīvās nozīmes liecina par to, ka etniskos stereotipus veidojošās pozitīvās īpašības tiek vērtētas augstāk nekā negatīvās īpašības. Citiem vārdiem, pret vērtējamo etnisko grupu ir vērojama pozitīva attieksme. Koeficienta negatīvās nozīmes liecina par to, ka etniskos stereotipus veidojošās negatīvās īpašības tiek novērtētas augstāk nekā pozitīvās īpašības. Respektīvi, attieksme pret vērtējamo etnisko grupu ir negatīva.

Pētījuma hipotēzes pārbaude tika veikta izmantojot 2 faktoru dispersiju analīzi ANOVA 3x3, kur neatkarīgie mainīgie bija jauniešu piederība specifiskai mikrosociālai kultūrvidēi (latviešu monokultūras ģimenes, krievu monokultūras ģimenes, multikultūras ģimenes) un etniskās identitātes izteiktība (augsts, vidējs, zems līmenis). Atkarīgais mainīgais bija – attieksmes koeficients pret etnisko grupu.

4. tabula

Respondentu sadalījums atkarībā no piederības specifiskajai mikrosociālai kultūrvidēi un no etniskās identitātes izteiktības

Rādītāji	Augsts etniskās identitātes izteiktības līmenis	Vidējs etniskās identitātes izteiktības līmenis	Zems etniskās identitātes izteiktības līmenis
Latviešu monokultūras ģimenes	41	64	21
Krievu monokultūras ģimenes	12	66	32
Multikultūras ģimenes	21	53	34

Avots: Autoru veiktie aprēķini.

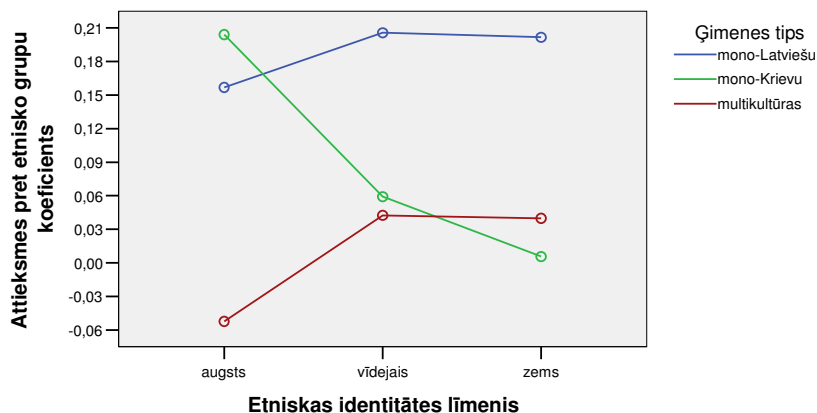
Divfaktoru dispersijas analīze sniedz atbildes uz jautājumu, kā piederība specifiskajai mikrosociālai kultūrvidēi un etniskās identitātes izteiktība ietekmē etnisko stereotipu izteiktības līmeņu.

Rezultāti

Turpmāk tiek analizēti stereotipi, kas ir saistīti ar tipisku latviešu etniskās grupas pārstāvju vērtējumu.

Tipiska latvieša stereotipisku īpašību vērtējums ir atkarīgs no jauniešu piederības specifiskai kultūrvidēi ($F=17,848, p=0,00<0,01$) un nav atkarīgs no etniskās identitātes izteiktības ($F=0,287, p=0,75>0,05$). Tai pat laikā latvieša stereotipi ir atkarīgi no divu faktoru – jauniešu piederības specifiskai kultūrvidēi un etniskās identitātes izteiktības ($F=2,878, p=0,023<0,05$) – mijiedarbības.

Latviešu monokultūras ģimeņu jauniešu autostereotipi ir pozitīvi un nav atkarīgi no etniskās identitātes izteiktības līmeņa (sk. 1. att.). Krievu monokultūras ģimeņu jauniešu latvieša heterostereotips ir atkarīgs no etniskās identitātes izteiktības līmeņa. Jauniešiem ar augstu etniskās identitātes izteiktības līmeni latvieša heterostereotips ir pozitīvs un faktiski sakrīt ar latvieša autostereotipa vērtējumu. Turklāt jauniešiem ar vidēju un zemu etniskās identitātes izteiktības līmeni latvieša heterostereotips ir faktiski neitrāls, t.i., jo vairāk margināli jaunieši no krievu monoetniskās grupas, jo zemāk pēc stereotipiskām īpašībām vērtē tipisku latvieti. Jauniešiem no multikultūrās ģimenēm vērojama pretēja aina. Augstā etniskās identitātes līmenī dominē negatīvi tipiska latvieša vērtējumi, vidējā un zemā etniskās izteiktības līmenī latvieša stereotipa vērtējumi paaugstinās.

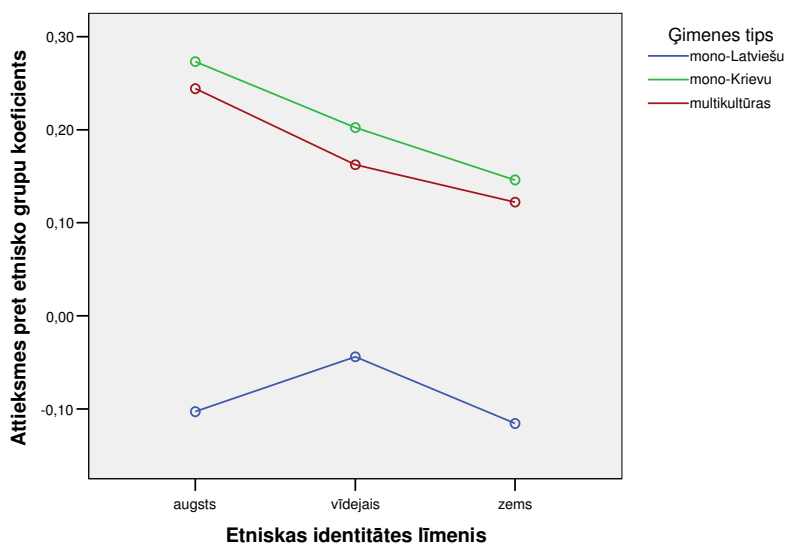
1. attēls. Attieksmes pret tipisku latvieti koeficienta vidējie rādītāji jauniešiem atkarībā no etniskās identitātes pakāpes un piederības mono vai multikultūras ģimenēm

Avots: Autoru izveidots attēls.

Izanalizēsim stereotipus, kas saistīti ar tipisku krievu etniskās grupas pārstāvju vērtējumu.

Tipiska krieva stereotipisku īpašību vērtējums ir atkarīgs no jauniešu piederības specifiskai kultūrvidei ($F=59,814, p=0,00<0,01$) un atkarīgs no etniskās identitātes izteiktības ($F=3,582, p=0,029<0,05$). Tai pat laikā krievu stereotipi nav atkarīgi no divu faktoru – jauniešu piederības specifiskai ģimenes kultūrvidei un etniskās identitātes izteiktības ($F=1,461, p=0,214>0,05$) – mijiedarbības.

Krievu monokultūras ģimeņu jauniešu autostereotipi ir pozitīvi un kļūst pozitīvāki atkarībā no etniskās identitātes izteiktības līmeņa (sk. 2. att). Krieva heterostereotipi latviešu monokultūras ģimeņu jauniešiem nav atkarīgi no etniskās identitātes izteiktības līmeņa un ir negatīvāki, nekā autostereotipi. Jauniešiem no multikultūras ģimenēm tipiska krieva stereotipisko īpašību vērtējumi ir tuvi krievu monokultūras ģimeņu jauniešu vērtējumam, un tiem piemīt tās pašas izmaiņu tendences atkarībā no etniskās identitātes līmeņa. Augstāki pozitīvi vērtējumi ir jauniešiem ar augstu etniskās identitātes izteiktības līmeni.

2. attēls. Attieksmes pret tipisku krievu koeficienta vidējie rādītāji jauniešiem atkarībā no etniskās identitātes pakāpes un piederības mono vai multikultūras ģimenēm

Avots: Autoru izveidots attēls.

- Pamatojoties uz iegūtajiem rezultātiem, var secināt:
- Etnisko stereotipu izpausmes ir saistītas ar etniskās identitātes dažādu komponentu izteiktības līmeni jauniešiem no monokultūras un multikultūras ģimenēm.
- Latviešu monokultūras ģimeņu jauniešu auto un heterostereotipi nav atkarīgi no etniskās identitātes izteiktības līmeņa (autostereotipiem ANOVA ($F=0,852$, $p=0,441$), heterostereotipiem ($F=1,149$, $p=0,32$)).

- Krievu monokultūras ģimeņu jauniešiem autostereotipi nav atkarīgi no etniskās identitātes izteiktības līmeņa ($F=2,652$, $p=0,075$), bet heterostereotipi ir atkarīgi no etniskās identitātes izteiktības līmeņa ($F=3,429$, $p=0,036$).
- Pozitīvā etniskā identitāte etniskās minoritātes grupā jauniešiem no krievu monokultūras ģimenēm veicina latviešu vairākuma grupas pozitīvu uztveri.
- Jauniešiem no multikultūras ģimenēm “tipiska latvieša” etniskie stereotipi ($F=1,701$, $p=0,186$) un “tipiska krieva” etniskie stereotipi ($F=2,741$, $p=0,069$) nav atkarīgi no etniskās identitātes izteiktības.
- Jauniešiem etnisko stereotipu izteiktība, kas saistīta ar priekšstatiem par “tipisku latvieti”, ir atkarīga no divu faktoru mijiedarbības: jauniešu piederības specifikai kultūrvidē un etniskās identitātes izteiktības līmeņa ($F=2,878$, $p=0,023<0,05$).
- Jauniešiem etnisko stereotipu izteiktība, kas saistīta ar priekšstatiem par “tipisku krievu” nav saistīta ar divu faktoru mijiedarbību: jauniešu piederības specifiskai kultūrvidē un etniskās identitātes izteiktības līmeņa ($F=1,461$, $p=0,214<0,05$).

Diskusija

Apkopojot visu augstākminēto, varam secināt, ka Latvijas jauniešiem no mono un multikultūras ģimenēm etniskajā identitātē un etniskajos stereotipos ir atšķirīgas īpatnības. Etniskā identitāte un etniskie stereotipi ir atkarīgi no tās grupas etnokultūras īpatnībām, kurā jaunieši dzīvo.

Pastāv etnisko stereotipu izpausmes īpatnības atkarībā no dažādu etniskās identitātes komponentu izteiktības jauniešiem no mono un multikultūras ģimenēm.

Etniskie autostereotipi jauniešiem no monokultūras ģimenēm ir pozitīvi.

Etniskie heterostereotipi jauniešiem no latviešu monokultūras ģimenēm ir mazāk pozitīvi, bet jauniešiem no krievu monokultūras ģimenēm – atkarīgi no etniskās identitātes izteiktības. Jauniešiem ar augstu piederības savai etniskai grupai apzināšanos heterostereotips daudz pozitīvāks, nekā margināliem.

Etniskie stereotipi jauniešiem no multikultūras ģimenēm ir tuvāki jauniešu stereotipiem no krievu monokultūras ģimenēm.

Tajā pašā laikā ir nepieciešams atzīmēt dažus ierobežojumus, kas ir saistīti ar veikto pētījumu. Pirmkārt, tas skar jauniešu no multikultūras

ģimenēm grupas formēšanās īpatnības. Pētījumā netika ņemta vērā jauniešu no multikultūras ģimenēm etniskās identitātes formēšanās variantu daudzveidība. Turpmākajos pētījumos šajā izlasē var izdalīt tādas apakšgrupas, kā jaunieši no multikultūras ģimenēm ar bielnisko identitāti, ar vadošo latviešu etnisko identitāti, ar vadošo krievu etnisko identitāti, ar mainīto etnisko identitāti, piemēram, pilsonisko.

Otrkārt, pētījumā veidotā izlase atbilst vidējam jauniešu vecumam ($M=20,2$, $\sigma=0,78$), kad vecāku ģimenes ietekme ir diezgan liela, bet uz jauniešu vecuma beigām kļūst vājāka. Mūsdienu psiholoģijā, kā tas tika parādīts teorētiskajā analizē, pastāv divas nosacīti patstāvīgas identitātes pētīšanas līnijas. Pirmais virziens apskata etnisko identitāti kā daļu no egoidentitātes (Marcia, 1993), otrs – kā sociālās identitātes sastāvdaļu (Phinney, 1993). Balstoties uz esošo mērījumu instrumentāriju, identitātes personas pētījumi ir koncentrēti uz pusaudžu vecuma, bet identitātes sociālie pētījumi ir koncentrēti uz tās izmaiņām pieaugušiem (Worrell, Gardner-Kitt, 2006). Tas var būt par vēl vienu faktoru, kas prasa papildus pētījumus.

Treškārt, dotajā pētījumā netika ņemti vērā vairāki sociāl-psiholoģiskie faktori, kas saistīti ar ģimenes dzīvi. Literatūra norāda uz vairākiem svarīgiem faktoriem, kas varētu izskaidrot individuālās atšķirības etniskajā identitātē ģimenes un kopienas kontekstā. Eriksons (1968), piemēram, apgalvoja, ka identitāte attīstās lielākoties atkāribā no sadarbības ar citiem ģimenes locekļiem (galvenokārt ar vecākiem), pēc tam ar kopienas locekļiem un sabiedrību kopumā. Cita pieeja apgalvo, ka mazākuma bērni apzinās savu etnisko izcelsmi un mācās identificēt sevi ar savu vecāku etnisko mantojumu caur ģimenes un apkārtējās vides mijiedarbību (Финни, 2003; Juang, Nguyen, 2010). Dažādos pētījumos zinātnieki koncentrējās tieši uz tā, kā ģimenes sastāvs, etniskais blīvums, kultūras resursu īpatnības, diskriminācijas uztvere no vairākuma puses ietekmē jauniešu etniskās identitātes attīstību (Joseph, Hunter, 2011; Kiang, Fuligni, 2009).

Bibliogrāfija

- Abes E. S., Jones S. R. (2004). Reconceptualizing the Model of Multiple Dimensions of Identity: The Role of Meaning-Making Capacity in the Construction of Multiple Identities *Journal of College Student Development*, V. 48, Nr. 1, pp. 1–22.
- Aboud F. E. (1987). The development of ethnic self-identification and attitudes. *Children's ethnic socialization: Pluralism and development*. Newbury Park, P. 32–55.

- Armenta B.E. (2010). Stereotype Boost and Stereotype Threat Effects: The Moderating Role of Ethnic Identification. *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology*, Jan, Vol. 16 Issue 1, p. 94–98.
- Berry J.W. (1993). Ethnic identity in plural society. Edited by Bernal M.E., Knight G. P. *Ethnic identity: formation and transmission among Hispanics and other minorities*. Published by State University of NY Albany, P. 271–276.
- Berry J. W., Poortinga Y. H., Segall M. H., Dasen, P. R. (2002). *Cross-cultural psychology: Research and applications*. New York: Cambridge University Press.
- Cote J. E., Charles L. (2002). *Identity Formation, Agency, and Culture*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Doise W. (1998). Social representations in personal identity. *Social identity: International perspective* / S. Worchel, J.F. Morales, D. Paez, J. De-schamps (eds.). N. Y.: Sage Publ., P. 13–25.
- Enesco I., Navarro A., Paradela I. (2005). Stereotypes and Beliefs about Different Ethnic Groups in Spain: A Study with Spanish and Latin American Children Living in Madrid. *Journal of Applied Developmental Psychology: an international lifespan journal*, v26 n6 p638–659 Nov-Dec. (EJ724227)
- French S.E., Seidman E., Allen L., Aber J.L. (2006). The Development of Ethnic Identity During Adolescence. *Developmental Psychology*. Copyright by the American Psychological Association, Vol. 42, No. 1, 1–10. Pieejams: <http://www.uic.edu/depts/oce/OCEweb/06SU/Week1TheDevelopmentofEthnicIdentity.pdf>.
- Koshmanova T., Hapon, N. (2007). Exploratory Study of Changing Ethnic Stereotypes of the Ukrainian Teacher Candidates towards Peaceful Attitudes. *Journal of Peace Education*, v4 n1 p75–93. (EJ815379)
- Laursen B. L., Williams V. (2002). The role of ethnic identity in personality development. In L. Pulkkinen & A. Caspi (Eds.), *Path to successful development: Personality in the life course* (pp. 203–226). New York: Cambridge University Press.
- Leary M. R., Tangney J. P. (2003). *Handbook of self and identity*. New York: Guilford Press. Page 3.
- Marsia J. (1980). Identity in adolescence. *Handbook of Adolescence psychology*, N.Y., P. 159–187.
- Moscovici S. (1997). Social Representations Theory and Social Constructionism. Apskatīts: <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/mosc1.htm>.
- Phinney J. (1989). Stages of Ethnic Identity Development in Minority Group Adolescents. *Journal of Early Adolescence*, No. 9. Pp. 34–49.
- Phinney J. (1992). The Multigroup Ethnic Identity Measure: A New Scale for use with Adolescents and Young Adults from Diverse Groups. *Journal of Adolescent Research*, 7, 156–176.
- Phinney J., Baldelomar O. (2006). *The conceptualization and measurement of ethnic identity development: Exploration, commitment, and statuses*.

- Unpublished manuscript. Apskatīts: www.lifespanresilience.human.cornell.edu/.../Phinney.Ong.2007.pdf (2009.23.08.).
- Postmes T., Lee A. T., Novak R. J. (2005). Individuality and Social Influence in Groups: Inductive and Deductive Routes to Group Identity. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 89, No. 5, 747–763.
- Ridanp J., Pasanen A. (2009). From the Bronx to the Wilderness: Inari-Sami Rap, Language Revitalisation and Contested Ethnic Stereotypes. *Studies In Ethnicity & Nationalism*, Sep, Vol. 9 Issue 2, p. 213–230.
- Stevens Peter A. J., Gorgoz R. (2010). Exploring the importance of institutional contexts for the development of ethnic stereotypes: a comparison of schools in Belgium and England. *Ethnic & Racial Studies*, Sep, Vol. 33 Issue 8, p. 1350–1371, 22p, 3 Charts; DOI: 10.1080/01419870903219243.
- Stryker Sh., Burke P.J. (2000). The Past, Present, and Future of an Identity. *Theory. Social Psychology Quarterly*, 63 (4): 284–297.
- Tajfel H., Turner J. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (pp. 7–24). Chicago: Nelson-Hall. Pieejams: www.stanford.edu/~apadilla/PadillaPerez03a.pdf (2009.17.04.).
- Turner J.C. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Oxford: Next year.
- Антонова Н.В. (1996). Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа, интеракционизма и когнитивной психологии. *Вопросы психологии*, № 1. с. 131–143.
- Асмолов А. (2004). *По ту сторону бессознательного*. — М.: Смысл.
- Гайсина Л. Ф. (2003). *Формирование готовности студентов вуза к общению в мультикультурной среде* [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Оренбург: ОГУ. — 182.
- Герасимова М. Г. (2001). Этническая толерантность и этнические стереотипы подростков. В кн.: *Россия: трансформирующееся общество*. М.: КАНОН—пресс—Ц.
- Дробичева Л. М. (2010). Идентичность и этнические установки русских в своей и иноэтнической среде. *Социологические исследования*, № 12, с. 49.
- Зверева М.А. (2010). Психологические особенности взаимосвязи этнических автостереотипов и этнической идентичности в подростковом возрасте. *Электронный журнал PSYEDU.ru*. № 3, Pieejams: http://psyjournals.ru/psyedu_ru/2010/n3/Zvereva.shtml.
- Малейчук Г.И. (2001). *Идентичность ранней юности. Клинико-феноменологический подход: Монография*. Брест: Бр. ГУ им. А.С. Пушкина.
- Снежкова И.А. (1982). *Опыт изучения этнических аспектов национального самосознания у подростков*. — М.: МГУ.
- Стефаненко Т.Г., Шлягина Е.И., Ениколопов С.Н. (1993). *Методы этнопсихологического исследования*. М.: Изд-во МГУ.
- Толпина И.А. (2004). Психодинамический анализ идентичности. *МПЖ*, № 1.

Хотинец Ю.В. (2001). Психологические характеристики этнокультурного развития человека. *Вопросы психологии*, № 5. С. 60–73.

Эриксон Э. (1996). *Идентичность: юность и кризис*. М.

The Impact of the Youth from Mono and Multicultural Families Ethnic Identity Manifestation on the Content of Ethnical Stereotypes

Summary

Culture as a sphere of human action is connected with person's self expression, his or her subjectiveness, life style characteristic for each social group that is not inherited but each member of the group forms it himself, finds out during the processes of education, self education and under the influence of other information. In any society a personality is formed through the process of socialization and inculturization. The study of ethnical identity and ethnical stereotypes of the youth from mono and multi cultural families on the one hand allows to assess the impact of the peculiarities of ethno cultural environment on the formation of ethnical identity and ethnical stereotypes in Latvian youth, and, on the other hand provides an opportunity to assess and forecast the peculiarities of interethnic interaction among the youth that belong to different ethnic groups.

Key words: ethnic identity, ethnical stereotypes, mono and multicultural families.

ZIŅAS PAR AUTORIEM

Aivis DOMBROVSKIS

Mg. psych., Daugavpils
Universitātes doktorants
aivis_dombrovskis@inbox.lv

Larisa BROKĀNE

Dr. psych., Latvijas
Lauksaimniecības universitātes
SZF docente
larabro@mail.ru

Diāna OĻUKALNE

Mg. psych., Mg. sc. educ.,
Liepājas Universitātes lektore
diana301@inbox.lv

MāraVIDNERE

Dr. habil. psych., Dr. oec.,
Rīgas Pedagoģijas un Izglītības
vadības akadēmijas profesore
mvidnere@navigator.lv

Jeļena ŠAPLAVSKA

Mg. psych, Daugavpils
Universitātes doktorante
ena.sapl@inbox.lv

Irina PLOTKA

Dr. psych., Baltijas Psihoģijas
un Menedžmenta Augstskolas
profesore
irinaplotka@inbox.lv

Anita LASMANE

Dr. psych., Rīgas Pedagoģijas un
Izglītības vadības akadēmijas
asoc. profesore
anital@latnet.lv

Solveiga BLUMBERGA

Mg. psych., Rīgas Starptautiskā
ekonomikas un biznesa
administrācijas augstskolas
docente
solveigablumberga@gmail.com

Dmitrijs IGONĪNS

Baltijas Psihoģijas un
Menedžmenta Augstskola

Ņina BLŪMENAU

Dr. sc. ing., Baltijas Psihoģijas
un Menedžmenta Augstskola
nina.blum@gmail.com

Laura ŠĪMANE

Mg. psych., Daugavpils
Universitātes doktorante
laura.simane@hotmail.co.uk

Sandra MIHAILOVA

Dr. psych., Rīgas Stradiņa
universitātes asoc. profesore
Sandra.Mihailova@rsu.lv

Santa VORONE

Dr. psych., Daugavpils
Universitātes Sociālo zinātņu
fakultātes Sociālās psiholoģijas
katedras lektore
santa.vorone@gmail.com

Vitālijs RAŠČEVSKIS

Dr. psych., Daugavpils
Universitātes Sociālo zinātņu
fakultātes Sociālās psiholoģijas
katedras lektors
wiras@inbox.lv

Aleksejs VOROBJOVS

Dr. habil. psych., Dr. habil.
paed., Daugavpils Universitātes
Sociālo zinātņu fakultātes
Sociālās psiholoģijas katedras
profesors
spk@du.lv

Margarita NESTEROVA

Dr. psych., Daugavpils
Universitātes Sociālo zinātņu
fakultātes Sociālo pētījuma
institūta pētniece
margarita.nesterova@du.lv

Татьяна ВОРОПАЕВА

Кандидат психологических
наук, Киевский национальный
университет имени Тараса
Шевченко, доцент

Tehniskā redaktore: **Margarita Ņesterova**

Maketētāja: **Marina Stočka**

Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Parakstīts iespiešanai 30.10.2012. Pasūtījuma Nr. 43.
Iespiests DU Akadēmiskajā apgādā «Saule» —
Saules iela 1/3, Daugavpils, LV-5400, Latvija.